

Адам Мальдзіс

Восень пасярод вясны

Аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў
і мясцовых паданняў

Мінск

«Мастацкая літаратура»

1984

Мальдзіс, А.

Восень пасярод вясны: Аповесць, сагканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў.— Мн.: Маст. літ., 1984.— 224 с, 4 л. іл.

У маленъкім маёнтку Анелін, размешчаным на беларуска-літоўскім этнічным паграніччы, сустрэліся розныя людзі — рэвалюцыянер Кастусь Каліноўскі і паэт Уладзіслаў Сыракомля. артыстка Галена Маеўская і селянін Грыва. Аказаўшыся ў складанай сітуацыі, героі аповесці прымаюць рашэнні, якія істотна паўплываюць на іх далейшае жыццё. Падзеі твора адбываюцца ў 1861 годзе — адразу ж пасля адмены прыгоннага права, у час сялянскіх хваляванняў.

1

I быў ранак

Нейкая немаведамая сіла ўзняла старога Грыву з саламянага барлога яшчэ да другіх пеўняў. Запаліўшы ўчарапнім вуголлем лучыну, ён сноўдаўся па астылай хаце, браўся то за адну работу, то за другую, але ўсё валілася з рук, знікала ў паўзмроку чорнай гмінабітнай падлогі. И Грыва нават не згінаўся, не спрабаваў намацаць той нож або кручок для кручэння пастронкаў. Браў нешта іншае, зусім непатрэбнае. Намерыўся паснедаць, але чэрствы хлеб, хоць і здобраны канапляным алеем, ніяк не глытагаўся. Ледзь дачакаўшы, калі праз бітыя шкелцы, устаўленыя ў акно ад вуліцы, праступіць шэррасць веснавога ранку, ён абуў хадакі, надзеў паношаны кожух, нацягнуў шапку-аблавушку і выйшаў на двор. Золкае паветра нібы працверазіла яго. Пастаяўшы на пляскатым камені, што ляжакаў за дзвярыма, ён вярнуўся ў хату, дастаў з-пад бэлькі рубель, памарудзіўшы, дастаў другі, апошні, укінуў іх у капшук з губкай і крэсівам, капшук зашмаргнуў, засунуў за пазуху. Потым узяў доўгі нож, зроблены са старой касы, загарнуў у ануцку і паклаў туды ж. Замкнуўшы дзвёры драўлянай завалай, выйшаў на вясковую вуліцу, дайшоў да новай, з комінам хаты, дзе ўжо гады з тры жыў яго адзіны сын, але тут жа, ад збітых з жэрдак варот, павярнуў назад — на мост праз Лошу.

«Эт, адрэзаны акраец! — падумай ён пра аддзеленага сына. — Што ён мне можа парашыць?!»

На мосце ён спыніўся, паўглядадаўся ў каламутную веснавую ваду, якая пачынала ўжо ўваходзіць у берагі. Здзіўлена пакруціў галавой, пабачыўшы шкоду, зробленую той вадой у палушанскім млыне. За мостам павярнуў налева — на старое цвінтарышча з пачарнелымі калодамі, што ляжалі ўздоўж магіл накшталт адзеравянельных чалавечых целаў. Скараціўшы такім чынам сабе дарогу, каля засценка Вішнеўскага выйшаў на абсаджаны бярозамі лашанскі гасцінец. Узняўшыся на гару Вішнеўскага, спыніўся: моцна схапіла дыхавіца. Другі раз няўцягна прыстаў на скрыжаванні гасцінца з анелінскай дарогай: справа бялеў высокі крыж з няроўных дубовых камлёў. Усе пукатасці на іх былі гладка зачышчаны і цяпер цъмяна адбівалі першыя промні соннага сонца.

— Іш ты! — здзіўіўся Грыва. — Пазаўчора ішоў — і нічога не было. А сягоння — стаіць. Хто яго тут паставіў? И калі?

Старога нейкі час цягнула пайсці па гасцінцы далей, да карчмы. Але ён ўсё ж узяў сябе ў рукі і каля крыжа павярнуў направа, на Расолы. Адсюль,

з узгорка, добра былі відаць тры хаткі, што стаялі ўздоўж аброслай вольхамі Расалоўкі. За імі пачыналіся лясы — адсюль, ад Козаў і Хлябекавай гары, праз Чырвоны Бор і Карыщіну, яны ішлі ажно за, Шумск і Лаварышкі, ледзь не пад самую Вільню, далёкую і невядомую. Колькі разоў Грыва намерваўся туды выбрацца, але так і не выбраўся: усё ж трывалацца з нечым вёрст. Багацейшыя мужыкі ездзілі ў Вільню на рынак фурманкамі, бяднейшыя хадзілі пешкі, спраўляючыся туды і назад за адзін летні дзень. Але Грыва не хадзіў: для яго гэта быў бы дзень, праведзены без работы і таму змарнаваны.

Каля сярэдняй, Гармашовай, хаты стары пабачыў босага хлапчука, які стаяў на прызбе і засяроджана выкалупваў сяняны мох.

— Ыш, калупае! — зазлаваў Грыва. — Хату студзіць! Усе падшыванцы такія цяпер пайшли! — Але, пабачыўшы пасінелья ножкі, дадаў крыху лагодней: — Ты чаго мерзнеш? Ідзі ў хату.

— Не хацу...

— Чаму ж бо?

— Абрыдла. Папка з мамкай другі дзень вадзяцца і сконцьшы не могуць.

— Бяду не падзялі, ці што?

— Папка выбраў з кадускі яцмень, напіхаў туды ануцаў і зверху зноў засыпаў яцменем. Мамка толькі ўцора агледзела. Каза, сеяць не будзе цым.

— Ыш іх. То могуць і да вечара вадзіцца...

— Не-е. Я ведаю ўзо. Зараз мамка пабязыць у проці. А татка пойдзе на работу ў Аняліну, па дарозе заверне да Сімы і зноў нап'еца.

— Ну, тады чакай...

У хаце было ціха: відаць, пачулі чужы голас. Прыхіліўшыся, каб дым не ёў вочы, Грыва пабачыў толькі аднаго Гармаша, які сядзеў на ўбітай зямлі каля цяпельца і абіраў бульбу. Гармашыха, мусіць, зашылася на палок, за дзяружку.

— Пахвалёны ў хату!

— Пахвалёны, пахвалёны! — узрадаваўся гаспадар, заўсміхаўся буйнымі зубамі. — Заходзь, сват!

— Але, мы хоць і далёкія, але сваты па маёй нябожчыцы Хрысціне, дай бог здароўечка яе душы на тым свецце...

— Масціся, сват. Рассказвай, што чуваць па людзях.

— Эт, нічога, што там чуваць... Свабоду нібы далі, а на паншчыну як хадзілі, так і ходзім.

— Не кажы, сват! Вунь і мне трэба неяк ісці ў Аняліну. Сказалі грубкі паліць. Два разы нават, ранішай і вечарам. Зімой па разу паліў, а тут — двойчы, — Гармаш праехаўся пяцьнадцаты па сваіх чорных касмылях.

— Іш, якое панства! На дварэ пацяплела, вясна ідзе, а яны... Здурнелі паны, ці што?

— А ліха іх магары ведае! Кажуць, учора той цацы, што з панам з Аршавы прыехала, холадна было. У кашульцы толькі спаць прывыкла... А сённека гасцей спрашаюць.

— Гасцей? У вялікім посце?

— То ж справа набожная. Крыж свенціць будуць, што на ростанях паставілі. Ну там, дзе пярун калісці забіў пад дубам паню-матку.

— А, відзеў! Відзеў, калі ішоў. Іш, калі пан успомніў пра матку. Даўно тое здарылася — яшчэ мая Хрысцінка жывая хадзіла.

— Не было раней яму часу. Усё па свеце валэнсаўся. Да і другі маўтак у яго ёсць, большы. На Украіне недзе. Бацькаў спадак. Там, кажуць, і жыць збіраецца,

— А гэты, каму ж гэты?

— Хто іх, паноў, разбярэ. Можа, аканом будзе далей камандаваць, грошы пану адсылаць. А то прадасць каму. Маўтак наш незавідны. Усяго трох валокі зямлі ды трох мужыцкія хаты. Дзве душы Гармашоў, сем душ Мальдзёў, ды яшчэ Касінскі і чэлядзь.

— Не кажы! А Руднік! А Козы! А сенакосы па Лошы!

— Што там той Руднік. Пакуль не было панскага вока, аканом прадаў немцам старадрэвіны і, казалі мне добрыя людцы, Сяржанты сабе патаемна купіў. І ад Козаў ужо толькі пні засталіся. Пан як глянуў — аж за сэрца схапіўся. Хоча выгнаць Талочку.

— Добра было б, гэту гадзіну падкалодную! Бізун толькі ведае! Па дзеўках на старасці лётае!

— Цяпер-то ён трохі абціх. Усё ж вольныя мы сталі, маніхвест быў.

— «Маніхвест, маніхвест»! — перадражніў Гармаша Грыва. — Быстрыноўскі учора вярнуўся з Ашмяны, то казаў, што праўдзівы маніхвест паны затаілі. Цар-бацюхна ў маніхвесце напісаў, каб нам далі вольную разам з зямлёй. А паны і слухаць не хочуць. Зямелікі шкадуюць, проціў цара бунтуюць. Праўдзівы маніхвест спалілі, а фальшывы чытаюць. Падпісаць во прымушаюць. Кажуць, у Іоў за Гальшанамі народ проціў паноў пайшоў. Каб маніхвест не хавалі, каб на паншчыну болей не гналі. Тысячы цэлыя на рынку сабраліся! Кажуць: ідзіце з намі, іншыя вёскі, бо інакш помсціць вам, паліць будзем! Дак, ведаеш, сват, з Гальшан салдат прыгналі. Коньмі народ драгавалі. Аднаго старога насмерць затагталі...

— Як яно так: царавы салдаты — і проціў царскай волі...

— Бо паны іхнае начальства перакуплі. Грошы, сват, усё могуць!

— А я дак, сват, цару не веру. Не можа быць, каб ён з панамі не заадно ішоў. Адна ж кроў.

— Іш, як свату кепскае ў галаву ўлезла! — зазлаваў Грыва. — Ад сівухі ўсё гэта, ад карчмы...

— А хто мяне п'яніцай зрабіў, хто? — горача перабіў Гармаш. — Паспрабуй не выпіць, то дзесятamu закажаш. Талочка за нявыпітае грашыма зышча. Яму ж на руку, калі яго сівуху ў Сімы смокчуць.

— Ну, смакчы, сват, смакчы, усё прасмокчаш! За дзяружкай нечакана пачулася частае ўсхліпванне. І глухі стук: нібы хто наўмысна біў галавой аб сценку.

— Для такіх людзей, як сват, — цягнуў Грыва, — і зямелька непагрэбная. Чым болей багацтва, тым горай для іх, тым болей піць будуць, у распусту кідацца... — Пабачыўшы на зарослым твары Гармаша варожую зацятасць, Грыва раптоўна замоўк. Потым пачаў больш памяркоўна: — Ну, не злуй, сват, за праўду-матку. Не можа цар-бацюшка быць проціў нас. Ён жа паноў прымусіў вольную нам даць. А яны, Быstryноўскі казаў, праўдзівы маніхвест схавалі...

— То, можа, сват, нам той маніхвест і не падпісаць?! Учора Талочка казаў, што хоць крыжыкамі, але прыйдзецца.

— Калі Талочка кажа так, то не падпісвай. Ад яго ўсяго можна чакаць. Зямлю дарма цар дае, а ён выкуп здзярэ.

— А за што ж нам, сват, тую зямельку выкупіць? — залямантавала з-за дзяружкі Гармашыха. — Гэта ж во, сват, наш збожжа прапівае, усё Сіме цягне! Адзенне анагдайчы праніў, дак укруціўшыся ў салому да хаты прыпоўз! Ні людзей, ні дзяцей не стыдаецца. Ці хаця б брацятка свайго старэйшага і цвярдзейшага. А чаму ж мне бог такое горачка да-а-аў! А чаму ж ён калі цябе смалой не напоі-і-іць! А чаму ж ён карчму перуном не спалі-і-іць! А каб жа вам усім дэнца ў пекле не бы-ы-ыло!

— Сціхні ты! — агрывнуўся Гармаш. — Кажу табе, што ячменю я не браў. І анучаў такіх у нашай хаце не было...

— То хто ж тады, скажаш? Можа, дух святы?! Можа, я сама той ячмень выграбла?!

— А хто цябе ведае, можа, і ты, — ленавата адбіваўся Гармаш. — Цяпер бабы не меней мужыкоў п'юць. У карчме пад лавамі валяюцца.

— Тады так ты мяне болей і ўвідзіш! — нахабства мужа прыдало Гармашысе рашучасці. Выскачыўшы з-за дзяружкі са звязаным загадзя ванзэлкам, яна скочіла з жэрдкі доўгую шараковую капоту, зрэбнью хустку і, не апранаючыся, шуснула за дзвёры.

Праз імгненне куляй каля мужчын праскочыў хлапчук і, панурыўшыся, схаваўся за дзяружкай.

Усё гэта не засмуціла, а хутчэй развесяліла Гармаша:

— Баба з калёсаў — каню лягчэй... І нікуды гэта звяга не дзенецца. Зноў у Дайноўку да сястры пабяжыць. Зноў мае костачкі перамываць будуцы!

— То што цяпер, сват, думаеш рабіць?

— Што, што... Былі б грошы, да Сімы пайшлі б. Галовы паправілі б. А то мая з раніцы — як цабэрак рассохлы. Усе клёпкі развалываюцца.

— Іш, да чаго чалавек дайшоў... Можна яно і да Сімы. Пару медзякоў у мяне ёсць... Але ж табе трэба ў двор. Грубкі паліць.

— Трэба! — паныла астыў Гармаш. — Трэба, ліха яго матары. Панам, відзіш, холаднаі У кашульках тонкіх ім спаць! У ядвабных!

— У ядвабных! — падтакваў Грыва. Цяпер ён ужо ведаў, чаго хоча і што будзе рабіць. — Кажуць, пані аршаўская прыехала не адна, а з дзеўчынёхай...

— Але, з дзеўчынёхай. Бялявая такая, а бровы чорныя.

— Дачка яе, ці што?

— Не, не дачка. Цёцяй яе называе. Аканомава Мальвіна казала, што дзеўчынёха сваячкай нашаму пану даводзіцца. Дачка яго стрыечнай сястры-нябожчыцы. Сіротка яна, у кляштары расла.

— А колькі гадкоў ёй будзе?

— Гадкоў? — Гармаш цікаўна глянуў на старога. — Гадкоў, можа, з дваццаць. Дзеўка ўжо. І цыцкі ёсць. Рослая такая. Толькі нейкая дзіўная. Галаву крывіць. І плячо адно вышэй другога. Як бы скрученая была вяроўкамі... А... А свату што да яе? Не падбіваць жа кліны ў такія гады... Занадта высокія парогі на мужыцкія ногі...

— Іш, скажаш: падбіваць кліны, — Грыва напускаў на сябе абыякавасць. — Проста цікава. Касінская смяялася ў вёсцы, што нечым яна да мяне падобна. От і рашыў спытацца...

— Хто яе ведае, можа, і падобна, — Гармаш павёў вачыма па твары Гривы, нібы бачыў яго ў першы раз. Спініўся поглядам на яго доўгім носе, насупленых чорных брывах. — Я толькі раз ці два яе відзеў, да і не прыглядаўся... Можа, і падобна з брывей.

— З брывей, кажаш...

— Хаця не. Адкуль. Яна з Аршавы, здалёку, а сват... Касінский, пэўна, падалося. Ёй абы языком трапаць.

— Няужо ж. Таму і трапачкай яе празвалі... Трэпле абы-што... Хаця часам і цаляе. Праўду рэжа... Цікава было б, аднак, на тую дзеўчынёху глянуць. Проста так, каб потым Касінский губу заткнуць. — Грива на

момант супыніўся, нібы чакаючы нейкага памыснага, выратавальнага слова. Потым адчайна кінуўся нацянъкі: — То выпіць, сват, хочаш?

— Не магу, — заўпарціўся Гармаш, нутром адчуўшы, што цяпер ад яго нешта залежыць і таму ён можа нават патаргавацца. — Трэба ісці грубы паліц!

— То я пайду за цябе! А ты ідзі ў карчму, во табе рубель! — Грыва дастаў з-за пазухі капшук, развязаў зашмаржку і выщыгнуў новы рубель. Пакруціў яго ў пальцах на мутным сонечным сяйве, што ледзь прабівалася скрэз бычыны пухір, нацягнуты на аконную рамачку. Рубель прынадліва бліснуў, зазяў.

— Сват жа не ведаеш, дзе грубкі, дзе дровы...

— Ведаю! Усё ведаю. Я сам тыя грубкі калісьці клаў. Дапамагаў брату класці, калі яшчэ жыў стары пан.

— Але што сват скажа, прыйшоўшы ў пакоі?!

— Эт, тое і скажу. Скажу, што сват захварэў і мяне наняў.

— Захварэў! А ў карчме мяне-то не ўгледзяць? Высеча заўтра Талочка розгамі — як піць даць.

— Не высеча! Не той час. Не тое права. Вольную нам цар даў, разумееш, сват, вольную! Няможна нас цяпер ані купляць, ані прадаваць, ані біць, ані... Да і ніхто свата не ўгледзіць. Не ідзі, сват, да Сімы, ідзі ў Лошу. Там і сівуху не так разбаўляюць.

— Да Бастомскага! А як Сіма даведаецца, нігды не дасць мне напавер болей. І яшчэ Талочку данясе, што з чужога бровара п'ю.

Прыкінуўшыся спакойным, Грыва ўсунуў рубель назад у капшук. Усярэдзіне нешта бразнула.

— Не хочаш, сват, — то не трэба. Я і так на дзеўчынёху пагляджу. Нашто яна мне здалася!

— Давай, сватачка, заўтра, — спалохаўся Гармаш. — Заўтра памяняемся, а сягоння не магу. Сягоння госці збяруцца, і мне кропля перападзе. Сягоння паны нейкую кумедзь збіраюцца ламаць...

— Кумедзь?

— Няўжо, сваточак, кумедзь. Кагосыці важнага здалёку чакаюць. Самога Талочку конна некуды пад Вільню і, можа, нават у Вільню паслалі. Потым у Астравец, за ксяндзом, паедзе. Пакоі ўсе прыбіраюць, веранды шаруюць. Ахвота паглядзець, што паны будуць вытвараць. А можа, і тайну іхню разгадаю.

— Няўжо — тайну?

— Пэўна ж, тайну! — тут Гармаш спахапіўся, што, можа, сказануў лішняе. Але, каб набіць сабе цану, упэунена дадаў: — У той вечар, калі яны

ўсе з Аршавы прыехалі, я на свае вочы выследзіў, як пані нешта ў стары каранік да пчол закладвала. Паперы нейкія, ці што...

— У каторы — каранік?

— Такі я ўжо дурань, каб свату сказаць. Мне, можа быць, за тую тайну добра заплацяць.

— Або добра ўлупяць! Паны ой як гладзяць тых, хто за імі віжуе.

Гармаш пакутліва памешваў у цяпельцы пашарэлае вуголле. Выходзіла, што над яго верхам узяў верх Грыва і цяпер на тое няма ніякай рады.

— Ну, вось што, сват, — цвёрда сказаў Грыва, зноў развязываючы капшук. — Бяры два рублі і ідзі да Бастомскага. Сягоння або нігды!

У Гармашовай галаве мільганула, што за другі рубель ён змог бы заўтра выкупіць у Сімы свой ячмень. І тады, усыпаўшы ў кадушку, дакажа жонцы, што збожжа ніхто і не краў, што ўсё ёй падалося ці ўсё яна прыдумала па вечнай звязглівасці. Отолькі тады яна стане лыпаць вачыма! Не, пазбавіць сябе такой прыемнасці Гармаш проста не мог. Падняўшыся на поўны рост, ён выдыхнуў:

— Ліха яго матары, давай! Толькі ідзі проста ў Аняліну!

Грыва маўкліва зашпіліў біркі, нацягнуў аблавушку.

— Дровы ляжаць пад паветкай. Вазьмі, сват, палавіну бярозавых і палавіну сасновых. Яловых не чапай — занадта стралятоць. І грубкі з раніцы не палі ўсе. Толькі круглыя. А вечарам — вялікія, што ў сені выходзяць. Вечарам, калі гости збяруцца, па пакоях сказалі не хадзіць.

Але Грыва быў ужо за дзвярыма, ужо подбегам ішоў да варотцаў. Галаву свідравала думка:

«За кім жа гэта Талочка паджгаў? Не з Мальдзёў каторы, не Касінскі, а сам Талочка! Отолькі, мусіць, важны чалавек прыедзе! Нейкі вялікі наўмысцік! Усе яны, паны, вялікія зламыснікі! Усе супраць цара і супраць мужыкоў! Нябось, зноў нешта благое задумалі. Бо што добрае могуць яны прыдумаць...»

Паступова ўзнікала адчуванне важнасці і патрэбнасці сябе самога ў гэтym свеце. Ён — адзін супраць усіх зламыснікаў. Ён адзін — і толькі, можа, яшчэ тая дзеўчынёха... Яго родная крывіначка... О, разам яны адпомсцяць ім за ўсё чыста на свеце!

Талочка між тым, спытываўшыся пра Барэйкаўшчыну ў сустрэчнага лесніка, павярнуў з Ашмянскага тракту на палявую дарогу. Успацелы конь нехаця абыходзіў выбоіны, напоўненыя талай вадой. Вада была зацягнута

тонкім лёдам, які з трэскам крышыўся пад неасцярожным конскім капытом.

«Пяски! Пустэча! Адзін пырнік тут хіба расце, — з радасцю падумаў Талочка, ацаніўши поглядам навакольныя палі. — Куды Барэйкаўшчыне да майго Анеліна ці Сяржантаў!»

І тым большую прыніжанасць адчуваў ён, патомны шляхціц, няхай і аканом, едуchy з пісьмом да арандатара, няхай сабе таксама шляхціца, але напэўна ж выскачкі, без герба, без кашталянаў і падкаморых у родавым дрэве.

«А можа, і не шляхціц ён, — зламысна ўспыло ў галаве. — Можа, выхпyleт які або мужык. Купіў наблітацыю за грошы і цяпер пнецца, як жаба ў ставе. Хто тых Кандратовічаў ведае? Кандрат, пэўна. Вунь у Міндзянах мужыкі з такім прозвішчам ёсць... Каб не тыя пянькі ў Козах, нізавошта не паехаў бы сюды».

Дарожка ўперлася ў паламаны плот, разлезлыя варотцы. Давялося злезці з каня, адцягнуць па гразі варотцы. Злева ад уезду густа раслі старыя яблыні, пад таполяю стаяў стол, зроблены з круглага жарнавога каменю. Справа віднеўся прысадзісты дом на два канцы. Будавалі яго на пахілай мясціне, таму адзін канец стаяў на высокай цаглянай падмуроўцы. І ад гэтага ўвесь дом выглядаў нібы падбітая птушка, якая падае адным крылом уніз. На парослай зялёным мохам страсе чарнелі дзіркі.

— Дрэнны з цябе арандатар, шляхетка, — цешыўся Талочка. — Мой Анелін вунь як дагледжаны. Пана б сюды — няхай паглядзеў бы. Тады б хоць цаніў.

Прывязаўши каня да шулы, Талочка абышоў дом і ўзняўся на вялізны ганак, абабіты ў клетачку лучынай і аброслы дзікім вінаградам. Вокны злева ад ганка яшчэ былі зачынены глухімі аканіцамі.

— Доўга спіш, шляхетка, — радаваўся Талочка, бразгаючы клямкай у перакошаныя дзвёры. — Таму нічога і не маеш.

— Хто там? — пачуўся знутры старэчы жаночы голас.

— Да пана Людвіка Кандратовіча! Пільны ліст. Засаўка са скрыгатаннем адсунулася, і на парозе з'явіўся зморшчаны жаночы твар.

— Давайце ліст. Я перадам.

— Не магу! Загадана асабіста ў руکі.

— Але ж Людвік усю ноч не спаў. Усю ноч пісаў, каб паспець з драмай для пана Кінкулькіна.

— Загадана без адказу не вяртацца!

— Каго там, мамуся, прынесла? — левыя дзвёры ў сенях прыадчыніліся, і з-за іх выглянула змізарнелая постаць са свечкай у руках. Чалавек быў

неакрэсленага ўзросту: Талочка мог яму даць і трынцаць, і ўсе пяцьдзесят. Ва ўсякім выпадку — намнога ад яго маладзейшы. Хударлявы, бледны, як палатно, завостраны ўніз твар зарос шчэццю. Валасы, раздзеленыя на прабор, касмыліліся. Грудзі рваў сухі кашаль. Толькі вочы блішчалі — ліхаманка, слязліва. — Нейкі вар'яцкі дом, вар'яцкі свет! Не даюць ні хвіліны супакаення. Ты ж ведаеш, мамуся, што Кінкулькін учора прыехаў з Вільні па рукапіс, застаўся чакаць і цяпер спіць у Паўліній бакоўцы.

— Ведаць-то ведаю, — супакойвала старая. — Але ж гэты пан кажа, што ў яго пільны інтэрн.

— Ва ўсіх пільны... З кім маю гонар? — гаспадар зрабіў крок наперад і працягнуў кволую руку.

— Баніфацы Талочки. Герба Паўкоўіч! — сваёй рукі Талочка не падаў, зрабіў выгляд, што не здзяліць працягнугтай.

— Людвік Кандратовіч... Герба Сыракомля, калі вашмосць хоча ведаць. І што ж уладальніка вядомага герба Паўкоўіч прывяло да арандатара Барэйкаўшчыны?

— Ліст. Ліст у нейкай пільнай справе.

— Якой?

— Не ведаю. Не сказалі. Усё — у гэтым лісце.

Гаспадар скапіў канверт, надарваў яго, выцягнуў аркуш паперы — і ўздрыгнуў: яе почырк! Яе дзіцячыя літаркі, нібы не пісаныя, а друкаваныя.

— То... Тады проша ў хату!

Талочку нічога не заставалася, як пераступіць парог, увайсці ў пакой, асветлены алейным каганцам, што ўзвышаўся на заваленым паперамі стале, і свечкай, пастаўленай туды ж гаспадаром. Над столом вісеў вялікі пацямнелы партрэт.

— Ян Каханоўскі, мой патрон, — ледзь прыкметна ўсміхнуўся гаспадар, прасачыўшы за дапытлівым поглядам госця.

— Сенатар? Прагмат?

— Не, паэт, вялікі паэт, — шырэй заўсміхаўся гаспадар, адчуўшы, што прозвішча Каханоўскага нічога госцю не гаворыць.

— А, паэт, — Талочка нібы нешта ўспомніў. Потым перавёў позірк на заслоненае акно. Праз шчыліны ў аканіцах прабіваліся тонкія струменьчыкі сонечнага святла. — Нашто марнаваць алей? На дварэ ўжо даўно дзень!

— А мой ты чалавеча, гэта ж я з ночы. Крывасмокам радкі гнаў. Паганая работа! Адчуваеш сябе, як шматдзетны бацька, што ўжо згубіў смак да занятку свайго. І каму гэта трэба... Зараз, цане! Зараз упушчу свято.

Гаспадар кінуўся да акна, адкруціў штабу, вызваліў прабоі. І аканіцы, ціха Паскрыпваючы, расчыніліся, глуха ўдарыліся аб сцяну.

«Няўжо яму самому гэтая жалезы ў галаву прыйшлі? — з зайдрасцю падумаў Талочка. — Трэба будзе ў Сяржантах такія аканіцы зрабіць». І першы раз адчуў да гаспадара нейкую павагу.

Гаспадар жа, не звяртаючы больш анікай увагі на хамаватага госця, застыг ля акна з пісьмом у руках. У вачах усё сялася, злівалася ў адно. Таму аркуш трymаў ён каля самага носа.

Паступова з шэррасці сталі праступаць асобныя літаркі, слова. Яе слова:

«Добры мой Уладзіславе!

Я разумею, што пасля ўсяго таго, што здарылася, пасля таго болю, які я прынесла Табе, я не маю ніякага права пісаць. І тым не меней пішу, бо справа, з якой я цяпер да Цябе звяртаюся, датычыща не толькі мяне ці Цябе, але і Тваёй улюблёнай Літвы, яе гонару, яе добра гаімя.

Сёння з-пад Белага Стоку, з Польшчы прыязджает сюды адна важная персона. Хутчэй не так важная, як багатая. І ён можа даць грошы і зямлю на нашу справу. Дурны ён, як бот майго былога антрэпрэнёра Пфайфера. І Літву ён уяўляе глухім мядзведжым краем, дзе ва ўсіх каўтун на галаве, а мяса ядуць сырым, ірвучы на кавалкі рукамі. З усёй Літвы чамусыці (пішу «чамусыці», бо ён сапраўды тупы, як разяўлены бот) паважае толькі Цябе. І, выбіраючыся сюды ў гасціну (гаспадар Анеліна, дзе я цяпер жыву, яго далёкі крэўны), ён палае адной надзейай пазнаёміцца з Табой, пабачыць Цябе. Вядома, яго трэба было б спярша правучыць, збіць беластоцкую пыху. Адным словам, учыніць з ім штуку, якую толькі Ты можаш тут учыніць, Уладзіславе. А потым праявіць да яго традыцыйную літоўскую сардэчнасць. Даказваць, што Літва — не такі ўжо дзікі край, як ён сабе ўяўляе. І што дзеля яе варта пайсці на матэрывальныя ахвяры.

Паўтараю: ён для мяне нікто і Ты не маеш ніякай падставы быць зайдросны. Але ён багаты і мае ўплывовых знаёмых, якія да яго прыслухоўваюцца. Ён свецкі леў і таму можа сфарміраваць пажаданую думку пра нашу Літву і агульную справу. Урэшце, ён можа паўплываць на мяна далейшую артыстычную кар'еру.

Я адчуваю, што, прачытаўшы гэты ліст, Ты будзеш мяне праклінаць. Але перш, чым адмовіць, улічы ласкава, што гэта мая апошняя просьба да Цябе. Апошняя і самая важная. І ўспомні ўсё тое добрае што ў нас было. Успомні наш прытулак у Вільні. Успомні, урэшце, Познань.

Госць гэты будзе ў Анеліне дзесьці пасля абеду. Па яго ўчора паслалі ў Вільню арандатарскую тарарадайку. Другой прыстойнай павозкі ў Анеліне няма. Таму (выбач, Уладзіславе, яшчэ раз літасціва выбач) прыйдзеща Табе запрэгчы ўласнага Пегаса (ён жа Баранавалока) і з'явіцца сюды перад абедам. Дарогу пакажа анелінскі арандатар Талочка, які і ўручыць Табе пісьмо прама ў руکі (разумею, які падняўся б вэрхал, калі б яно

траціла Паўліне). Ён не лепшы спадарожнік, але знайсці іншага не ўдалося».

Гаспадар адараў вочы ад ліста і глянуў на Талочку, які нерашуча круціў у руках драўляную табакерку: закурышь ці не?

«Эге, міленькі! Аказваецца, ты таксама арандатар! Нягледзячы на герб Паўкозіч... Каб я ды з такім панам яшчэ ўсю дарогу пакутаваў? Нізавошта... Аднак жа што там у канцы ліста?»

«Я разумею, Уладзіславе, што мінулага ўжо не вернеш, не ўваскрэсіш. Але добрую памяць пра яго захаваць трэба. Мінулае, як і чалавек, памірае двойчы: першы раз, калі яно канчаецца, і другі раз, калі яго забываюць. Дык вось: мінулае павінна нас не толькі апякаць болем і сорамам, але і саграваць у не лепшыя часіны, якія наступаюць»

І апошняе. Я ўжо зусім не тая, якой была. Знайшла сябе, знайшла сэнс свайго бытця. Замольваю грахі, імкнуся адкупіць іх праз добрыя справы.

Пры сустрэчы паговорым падрабязней.

Галена Маеўская».

Божа мой! Каб такое пісьмо ды прыйшло з год назад, калі ён сам слёзна прасіў яе не абрываць сяброўства, — сканаў бы ад радасці, ад прадчування новай сустрэчы, новай асалоды! А сёння? Ніякай радасці. Толькі прыкрассць: няўжо цяпер, калі крыху вярнуўся спакой у сэрца, а пяро ў рукі, калі Паўліна, забыўшы пра ўсё, пачала пра яго клапаціцца, як пра малое дзіця, — няўжо цяпер зноў пачынаць усё спачатку?!

— Ну добра, — загаварыў гаспадар, дастаючы са стала пачак цыгар. — А калі б я выпадкова не аказаўся ў Барэйкаўшчыне? Што тады рабіў бы мой госць са старадаўнім гербам Паўкозіч?

Кпіны ў голасе, здаецца, не было. Толькі канстататація факта. Таму адказ Талочкі прагучваў даволі натуральна:

— Калі б я тут пана не сустрэў, мне было сказана, падкрэсліваю, не загадана, а сказана, шукаць пана ў Вільні. У доме Бабятынскага на Батанічнай вуліцы. Насупраць Каралеўскага млына.

«Божжачка мой! — зварухнулася адчайная думка. — Галена ўжо ведае мой новы віленскі адрес... Што было б, калі б пісьмо прывезлі туды! Паўліна нутром адчула б, ад каго яно, і зноў пачаліся б слёзы».

Голосна ж гаспадар, сілячыся быць абыякавым, спыгай:

— Пану сказалі... Хто?

— Пан Яцак Ляшчынскі, гаспадар Анеліна.

— А кім жа даводзіцца пану Ляшчэўскаму, прабачце, пану Ляшчынскому тая пані, што пісала гэты ліст?

— Не ведаю. Мусіць, не жонкай. Пан Ляшчынскі прызнаўся днямі, што ўсё жыццё праўбывае ў свабодным стане. І не сваячка, бо ўсіх сваякоў пана я знаю навылёт.

— Калі ж пані Галена прыехала да пана Ляшчынскага? Учора? Заўчора?

— Не, яны прыехалі ўсе троє яшчэ на tym тыдні. У самым канцы сакавіка. Прыйехалі з Варшавы. Праз Вільню.

— Троё? Хто ж трэці? Дзіцё?

— Не, дзяўчына, Марыя Пілягтоўская. Пан кажа, што гэта дачка яго стрыечнай сястры з Украіны. Але я ў гэтым дужа сумніваюся.

— Чаму? — гаспадар ухапіўся за гэтыя слова, як тапелец за кінугую дошку. — Думаецце, што яна каханка пана Ляшчынскага?

— Я нічога не думаю, — насупіўся Талочка. — Пра сваіх гаспадароў я наогул нічога не думаю.

— Наколькі я меў магчымасць зразумець, вашмосць з'яўляеца аканомам у пана Ляшчынскага, — падкалоў гаспадар госця. — Мы, так сказаць, калегі па фаху. Ну то от, давайце на гэта каляжанства закурым.

Талочка аслупянела глянуў на замежную цыгару коштам, напэўна, з паўрубля, але з гонарам адмовіўся:

— Не, я такіх не куру. Лепш скаштуйце маёй табакі, яна прама з Парыжа. Учора мне скрыню прывезлі, — Талочка паспешліва скруціў самакрутку, прыкурыў ад працягнутай сярнічкі, якую гаспадар запаліў, чыркнуўшы па аконным шкле, нервова зацягнуўся. Ад смуродлівага дыму гаспадар глуха закашляўся.

— А міленькі ты мой, а каб ты жывы быў, яно і чуваць, што з Парыжа!

Але Талочка і не думаў бянтэжыцца. Ішоў у наступ:

— То я хацеў бы спытаць у калегі па фаху, ад каго ён арандуе такую няўродзіцу. І колькі плаціць арэнды.

Але, о дзіва, гаспадар ахвотна пагадзіўся:

— Сапраўды нішчыміца! Нават горшая, чым калісьці ў Залучы. Чужое поле, чужое неба, чужы вецер... Нават салаўёў для натхнення няма. Адзін скаўронак прыляцеў, дык і таго учора наш чорны кот кіпцюрамі задзёр... Каб не магіла бацькі, нічога мяне гут не трымала б! Што ж датычыцца панскага пытання, то ніякага сакрэту няма. Арандую фальварак ад графа Тышкевіча з Нямежы. Дакладней, не я цяпер арандую, а мая маці з дачкой і зяцем. Але гэта ўсё роўна. На мне ўсё лічыцца. Мне трэба ўсіх пракарміць. Не паверыш, вашмосць, часам за сталом дваццаць адну галодную губу налічваю... А ў вашмосці колькі сямейкі?

— Двое мы з жонкай Малъвінай. Сын даўно ў войску. Афіцэрам на Каўказе. Адзіная мая надзея — дзеля яго ўсё стараюся... Аднак хацеў бы я ведаць, колькі арэнды даводзіцца пану плаціць?

— Якую там арэнду, — замахаў рукамі гаспадар. Ад жаўтлявага дыму ён зноў да слёз закашляўся. — Ото дзярэ гэта парыжская штука, няхай яе, няхай! Арэнда розная бывае. Часам у Нямежу дваццаць рублёў адвязу, а часам і нічога,

— У месяц?

— У год.

— І, хай пан выбачыць, граф гэта — церпіць? Не гоніць з арэнды.

— Ого, паспрабаваў бы выгнаць! — у дзвярах ад бакавога пакоя паказалася ўскудлачаная галава Кінкулькіна — Па ўсёй Літве ворагаў нажыў бы, па ўсёй Кароне! Выгнаць Уладзіслава Сыракомлю, вясковага лірніка! Славу Літвы і Кароны!

— Ну хопіць гэтага фіміяму, хопіць! — хваравіта зморшчыўся гаспадар.
— Усё роўна рукапістанней не аддам, чым за пяцьдзесят рублёў,

— Трыщцаць!

— Трыщцаць сярэбранікаў толькі Іуда браў за Хрыста! І я трывалаць бяру ад карчмара за яблыкі, плады майго саду. А гэта ж плод майго сэрца. Пабойся бога, Шэвель! Мне вунь з ліхвярамі заўтра разічыцца трэба.

— Ну тады сорак. Не я ж буду выдаваць — іншыя. Я на гэтым рукапісе болей страчу, чым выйграю. Дзеля літоўскага салаўя толькі...

— Забілі вы салаўя! Замардавалі жывога ў клетцы!.. Ну чорт з ім, няхай гарыць усё гарам! Давай сорак і пакінь мяне, каб я змог спакойна памерці!

Кінкулькін падышоў да століка. Дастав з кішэні шкатулку для цукру, адамкнуў яе ключыкам і выграс з яе ўсё на столік.

— Роўна дваццаць пяць рублёў. Як пана люблю, болей цяпер не маю. Пятнаццаць — пасля выхаду кніжкі.

Талочка аслупянела паглядаў на гаспадара, на Кінкулькіна, на стол. Парушаліся ўсе асновы ягонага ўспрыняцця свету:

— Дваццаць пяць рублёў — за адну бяссонную ноч?

— За адну ноч і ўсё жышцё, — нервова засмяяўся Сыракомля. — І не шкадуйце яго. На маёй кніжцы яшчэ заробяць, пяцьсот рублёў заробяць. Каб не зарабілі б, то ён не прыехаў бы, не чакаў.

— Уй, нашто так беднага чалавека крыўдзіць! Пан Сыракомля добра ведае, як цяпер цэнзура лютуе. Завадскі або Сыркін не наважацца такое выдаць, а мы наважымся. І талент панскі паважаем — і я і бацька.

— Ведаю, дарагі Шэвель. Усё ведаю і помню. Помню, што твой бацька самому вешчуну кніжкі прадаваў, самому вешчуну ў руку за «Гражыну» цалаваў. Таму і аддаю табе дзіця. Можа, і неданошанае, але сваё, кроўнае. І прабач за ўсё. — Сыракомля падышоў да Кінкулькіна і, узніўшыся на дыбачкі, цмокнуў яго ў шчаку. — А цяпер знікні, прашу цябе, знікні. Мне падумаць трэба!

Паціснуўшы руку Кінкулькіну, гаспадар аддаліўся да акна, засяродзіўся, гледзячы на чорныя галіны Дрэў.

— Якую ж тут штуку ўчыніць дзеля Галены? — разважаў ён уголос, не зауважыўшы нават, што не вырашыў яшчэ галоўнага: ехаць ці не. — Выбіць у таго франта пагарду да нашай Літвы, вядома, трэба. Але як? Каб не пакрыўдзіць на ўсё жыщцё, не абразіць. Можа, так зрабіць, як Габрыеля Пузыніна са сваім гордым госцем з Варшавы? Ото ж было смеху, рассказала яна...

Сыракомля павярнуўся да Талочкі, які ўсё трymаў недапалак, не ведаочы, куды яго кінуць. Падышоў да яго ўпрыгык:

— Гэты свецкі леў хоць раз у вас гасціў?

— Не, ніколі. Ніхто пра яго не чуў.

— А лазня ў вашым Анеліне ёсць?

— Ёсць. Старая, праўда!

— Тым лепей! А ці далёка яна ад палаца, ну, ад двара, значыць? Ці відаць яна з вокнаў?

— Не, не відаць. Двор на гары. А лазня на беразе Лошы. Каля хаты Касінскага,

— Хто такі Касінскі?

— Наш пастух. З татараў.

— А хата ў яго добрая?

— Не, куды там. Уся разваливаецца. Кожную вясну яе вадой залівае.

— А вада ўжо спала? Пад'ехаць да лазні з другога боку можна? Ну, так, каб двор не быў відаць па дарозе?

— Летам можна. Праз Руднік. Толькі трэба двойчы пераехаць уброд Лошу. Летам нічога, а цяпер вады будзе па драбіны.

— Ну і няхай! — Сыракомля ўсё больш загараўся. Ён ужо бачыў тую лазню і тую Лошу, хоць ніколі там не бываў.

Пашкуаўшы рукою за столікам, гаспадар выцягнуў адтуль распачатую пляшку ліквору і ўжо зусім прыязна прапанаваў госцю:

— То, можа, міленькі, па кілішку? Для падмацавання сіл, так сказаць.

Фамільянасць востра кальнула Талочку:

— Не, не спажываю! — і з годнасцю прыгладзіў валасы на залысіне.

— Ну, як вашмосць сабе хоча. А я кульну кілішак. Каб сілы да таго Анеліна хапіла. Колькі там да вашага двара набярэцца?

— Вёрст дваццаць пяць з гакам,

— А гак вялікі?

— Ды будзе ладны. Калі на Меднікі ехаць. Напрасткі, на Касіну, дарога дрэнная,

— А з Меднік куды?

— Налева, на Шумск. А там Чорным трактам, да вёскі Лоша. Аднолькава з рэчкай называецца... Каля капліцы, не даяздаючы карчмы Бастомскага, павярніце налева, на палушанскі гасцінец. Праз вярсты паўтары будзе карчма Сімы, мост на Расалоўцы, затым, на гары, новы дубовы крыж, Каля крыжа павярніце направа. А там ужо відаць Анелін. Дарога лёгкая, няблудная.

— Ну то тады едзь сабе, пане ўладальнік герба Паўкоzіч. А перад абедам і я прыбуду. Толькі скажы сваім панам, каб добра напалі лазню. І прыбраць ў хаце пастуха, нанеслі туды дарагіх рэчаў.

— Навошта?

— Потым зразумееш, вашмосць. Потым!

Праводзячы Талочку да дзвярэй, Сыракомля сутыкнуўся ў сенях з маці, Відаць, падслухоўвала...

— Людвік, ты зноў кудысьці збіраешся? Такім холадам! Табе ж няможна, цаглядзі, на каго ты толькі падобны! Змізарнеў, пажаўцеў, Адны скура ды косіці... А Паўліна будзе зноў незадаволена. Яна ж цябе чакае ў Вільні.

— Пашлі, мамуся, каго-небудзь у Вільню і перадай, што буду заўтра, — бачачы незадаволенасць маці, Сыракомля нахіліўся, пацалаваў у кашчавую руку, вымушана ўсміхнуўся: — Нічога са мной не здарыцца. І ў грудзях ужо не баліць... Трэба, мамуся, разумееш: трэба!

Тым часам у Вільні па пустыннаму яшчэ ўзбярэжжу Вілі, насустрач адзін другому ішлі двое мужчын: адзін высокі, падцягнуты, у акуратна падагнанай форме штабс-капітана, другі ж прыкметна ад яго ніжэйшы, паўнейшы і — калі прыгледзецца — гадоў на дзесяць маладзейшы. Апрануты ён быў у вянгерку цёмна-шэрага колеру з белымі шнурамі і чорнымі бліскучымі гузікамі. Такая ж чорная хустка была завязана на шыі

накшталт нямецкага гальстуха. Шапку маладзейшы чамусыці трymаў у руках, і сіверны вецер развяваў яго кароткія русыя валасы.

— Добры дзень, Людвік, — стрымана, з годнасцю павітаўся малодшы.
— Цябе не пазнаць. Вусы адгадаваў. Мяркуючы па аксельбантах, імкліва ідзеш уверх.

— Вітаю цябе, Канстанціне, — падаў абедзве руکі старэйшы. — Вядома, лезу наверх, — па-змоўніцку ўсміхнуўся. — На тое і Акадэмію генеральнага штаба канчаў.

— Даўно мы не сустракаліся. Бадай, з таго пецярбургскага вечара, на якім прамаўляў Чарнышэўскі.

— Не, нядаўна я бачыў цябе тут, у Вільні. Але падысці не выпадала. Я быў не адзін.

— А цяпер выпадае? — у вачах Канстанціна Каліноўскага на момант успыхнуў халодны, насцярожаны бліск.

— Цяпер выпала пільная патрэба, — спакойна адказаў Людвік Звяждоўскі. — Учора позна вечарам даведаўся, што ты прыехаў са сваёй Якушоўкі і спыніўся ў гатэлі Гружэўскага. То мусіў выклікаць цябе запіскай. Не лепшы гэта спосаб, але іншага не было. Ды аб справе пасля. Лепей раскажы, што новага, як жывеца. Дарэчы, давай прысядзем, а то на нас аглядаюцца.

— Гэтта я ад цябе хачу даведацца, што ў свеце чуваць. Апошнімі днямі я адарваўся ад людзей. У Якушоўку нават «Кур’ер Віленьскі» не даходзіць.

— Што чуваць? Свабоду нарэшце маем, свабоду! Гадамі пра яе марылі. Спрачаліся, як яе, жаданую, здабыць. Ваяваць за яё збіраліся. Збіраліся доўга, асцярожненікі. А тут яна раз — і прыйшла. Прыйшла зверху, ад аўгусцейшага імператара, самадзержцы ўсіх Русі. На далонях яе вернаму народу паднёс! Ну і літасцю царскай і божай развязаліся языкі. Вўнъ нават урадавы «Кур’ер Віленьскі» смела вяшчае: «Привет тебе, возрожденный крестьянин! Позволь пожать твою руку...» Не ведаеш, ці смяяцца тут, ці плакаць...

— Та-ак! Упусцілі мы час, на бясплодныя размовы патрацілі. Пасправубіцца пер вярнуць давер’е народа.

— Вярнуць можна. Але толькі паказаўшы народу ўсю аблуднасць царскага маніфеста. Усю крывадушнасць. Воля — куцая. Зямля засталася ў паноў. Таму і пачынае бунтавацца мужык. Праўда, толькі супраць паноў. Цару ён яшчэ верыць. На змаганне з войскам не дужа ідзе...

— І гэта я чую з вуснаў надзеі рускай арміі!

— Я таксама ведаю, з кім гавару: з выпускніком сталічнага ўніверсітэта, кандыдатам правоў, які абавязаны свята ахоўваць усе стаўпы імперыі.

— Уж-жо ахоўваю, — пазмрачнеў Каліноўскі. — Падаў прашэнне на імя самога віленскага генерал-губернатора Уладзіміра Іванавіча Назімава. Адказаў коратка і рашуча: «Аб'явіць аб адсутнасці вакансіі».

— Чаго ж ты іншага чакаў?! — Звяждоўскі кінуў падазроны позірк направа, да Зялёна гостыни моста, дзе тырчаў нейкі шэры чалавек. — Так палымяна гаварыў у Пецярбургу — і захацей, каб за тобой шлейф у Вільню не прыцягнуўся! За ўсё трэба плаціць.

— І заплачу! Нянавісцю заплачу.

— Такі ты мне падабаешся!.. Аднак жа недзе працаваць трэба. Хаця б для адводу вачэй.

— Вось таму і прыбыў у Вільню. Што мне — у Гародні спраў не хапіла б? Але рашыў прыехаць і трапіць на аўдыенцыю да гэтага к-крыававага ката Назімава. Толькі ці стрымаюся ў яго к-кабінечке?!

— Ну-ну! Пра криявавага ката — гэта ты, Канстанціне, ужо залішне. Крыявавых ты яшчэ, мусіць, не бачыў, і не дай бог пабачыць. А Уладзімір Іванавіч памяркоўны. Не забывай, што, каб не ён, адмена прыгоннага права зацягнулася б на доўгія гады. Памятаеш, у 1856 годзе, калі маскоўскае дваранства не падтрымала намераў Аляксандра...

— Ведаю. Цар тады яшчэ вымавіў: «Лепш адмяніць прыгоннае права зверху, чым чакаць таго часу, калі яно само сабой пачне адмняніцца знізу». Хітра с-сказана.

— Але ты, Канстанціне, не ведаеш таго, што я даверліва чую з вуснаў самога Назімава. Калі ў тым жа 1856 годзе цар ехаў з Масквы ў Варшаву, у Брэсце ён пажаліўся новаму генерал-губернатору Паўночна-Захоўніку краю: так, маўляў, і так, не падтрымала мяне маскоўскае дваранства. Назімаў маскоўскае дваранства добра ведаў: у Маскве папячыцелем вучэбнай акругі быў, з самім Граноўскім сябраваў. Тому намякнуў: для сярэдзінных памешчыкаў усё гэта справа нязвыклая. Давайце пачнём лепш адсюль. Тутэйшая шляхта яшчэ ў 1818 годзе хадайнічала аб адмене прыгоннага права. Знаў жа прыклады пад бокам ёсць: Прусія, Царства Польскае, Курляндзія. Шкада толькі, маўляў, што з ўскраіны рэформа пачнецца: з цэнтра хутчэй пайшло б. На гэта Аляксандар лігасціва адказаў: мне не важна, адкуль яно пачнецца, абы толькі было хадайніцтва знізу, ад мясцовага дваранства... Назімаў вярнуўся ў Вільню, парайоўся з маршалкамі шляхты: ашмянскім, лідскім, ковенскім — і ў наступным годзе такая папера ў Пецярбург пайшла! Гісторыя гэтага не павінна забыць.

— І ўсё ж не в-веру гэтаму царскому падлізе, — адчуўшы, што робіцца холадна, Каліноўскі нацягнуў шапку, наставіў каўнер, стуліў руки. — Проста ён больш дальнабачны, чым іншыя. Разумеў, чым пагражала сітуацыя.

— Або свежы факт, — гнуў сваё Звяждоўскі. — Нядайна вучні нашага дваранскага інстытута былі заўважаны ў спяванні забароненых пімнаў.

Рапарт пайшоў наверх. Назімаў раззлаваўся: выходзіць, рэвалюцыйная зараза ахапіла нават цвет дваранства. І наклаў рэзалюцыю: «Пакараць цялесна!» А ты ж ведаеш, Канстанціне, што такое розга для шляхціца. Знявага гонару! Горай смерці! Таму дырэктар інтыгута, ёсць у нас такі Мацвеі Іванавіч Падрэн дэ Карнэ, калі да яго, прыйшлі з рэзалюцыяй, заўпарціўся: «Пакараць цялесна» яшчэ не абазначае «Пакараць розгамі». Да таго ж статут інтыгута, зацверджаны самім імператарам, забараняе сячы розгамі вучняў старэйшых класаў! Пакараць цялесна можна, пасадзіўши ў карцэр на хлеб і на ваду... Хаця нам з табой вядома, які там хлеб: найлепшымі прысмакамі ахвяр закідаюць... Дык вось, даведаўшыся пра гэта, Назімаў не раззлаваўся, што не выканана яго воля, не звольніў дырэктара, а толькі рассмяяўся: няхай тады робяць, як там у іх у статуте напісаны.

— Але ж...

— Болей таго, мітрапаліт Сямашка ўсім даказвае, што Назімаў звязаны з самім Герцэнам, што толькі ён і нікто іншы паслаў у «Колокол» копію яго пісьма да обер-пракурора сінода. Тая копія пісьма, дужа гнюснага, ляжала ў патаемнай шуфлядзе генерал-губернатарскага стала.

— Няўжо — сам Назімаў? Звяждоўскі весела засміяўся:

— Я-то ўжо дакладна ведаю, што не сам Назімаў! Але мяне здзівіла іншае. Даведаўшыся пра інсінуацыю, Назімаў не абурыўся, а задумаўся. Разумееш, задумаўся! І ціханька папрасіў дастаць яму той нумар «Колокола».

— Т-так. Што ж тады: загадаеш мне дзякаваць Назімаву, ц-цалаваць руку, якая накрэсліла: «Аб'явіць аб адсутнасці вакансіі»?

— Цалаваць не трэба. Але і катам яго называць не трэба. Я дзеля чаго ўсё гэта табе, Канстанціне, рассказываю. Дзеля таго, што апрача белага і чорнага колераў існуюць яшчэ сотні адценняў. І што нельга ўсіх чыноўнікаў мераць адной меркай. Я разумею: у цябе гэта — ад маладосці, ад максімалізму.

Шэрая постаць між тым не знікала. Шпацыруючы, нехаця аддалялася, шпарка вярталася — усё бліжэй і бліжэй. Прыкрасць перадалася ўжо і Каліноўскаму:

— Давай, Людвік, лепш пойдзем адсюль. Кудысьці ў горад, дзе болей людзей. І — бліжэй да справы!

— Сапраўды, лепей выбрацца адсюль на праменад, на Вялікую вуліцу. Можа, зойдзем дзе ў кавярню... Справа ж такая. Я не могу сёння пакінуць Вільню. І нікога пад рукой свабоднага ды надзейнага няма. Францішак Далеўскі ў ад'ездзе... Між тым на Літву прыбыў сувязны. Пошта з Варшавы прымчала, што рэдка з ёй бывае, раней свайго часу. Сувязны нікога не дачакаўся і, даўшы нам знаць, паехаў на вёску. Чакае там ужо каторы дзень.

— Далёка адсюль?

— Вёрст трынцаць з гакам у бок Мінска па Чорнаму, разбойніцкаму тракту. Не даяздаючы да моста, праз Лошу трэба павярнуць налева, на Астравец. Каля развілкі можна спытаць у карчме.

— Ч-чаму ж ён, эмікар, значыць, не застаўся ў Вільні? Не дачакаўся каго?

— Не ён, а яна, — паправіў Звяждоўскі. — Не магла, выходзіць. Занадта яна вядомая асоба, каб заставацца навідавоку ў Вільні. Тут яе кожны ведае. Мог бы ўзнікнуць скандал.

— Хто ж яна? М-маю я права ведаць асобу, да якой ты мяне хочаш скіраваць, ці не маю?! Сітуацыя дужа цъмяная.

— Маеш, безумоўна маеш! — заспакоіў спадарожніка Звяждоўскі. Паварочваючы каля гары Гедыміна да катэдры, кінуў позірк назад: шэрая постаць плялася ззаду, але на вельмі пачцівай адлегласці. — Гэта сама Галена Маеўская!

Але названае прозвішча не зрабіла асаблівага ўражання.

— Не в-ведаю. А хто яна такая?

— Адразу відаць, што ты не ў Вільні вырас. Таму і віленскіх плётак не ведаеш. — Звяждоўскі нехаця аддаў гонары знаёмаму паручыку, што рабіў па Цялятніку ранішні мацыён з дамай у цёмна-зялёной салопе, з-пад якой віднеўся падол такой жа па колеру крыналіны.

— Бач ты, — ціха звярнуў увагу Звяждоўскі. — І яна надзяваць светлае не наважваецца. Анагдайчы дочки Назімава за тое, што яны выйшли на праменад у светлых сукенках, усё адзенне ззаду сернай кіслатой папсавалі. І, уяві сабе, Назімаў не шукаў вінаватых. А дочки цяпер у цямнейшым з'яўляюцца. Выходзіць, і іх прымусілі насыць жалобу па тых, каго расстралялі ў Варшаве!

— Бог з імі, з губернатарскімі дочкимі, — зморшчыўся Каліноўскі. — Даўк ч-чым жа праславілася пані Галена Маеўская?

— Тым... Цяпер магу і гучна гаварыць. Я ж толькі пераказваю табе тое, што ва ўсёй Вільні было на языку гады чатыры назад... Тым, што яна была жонкай Адама Кіркора, цяперашняга рэдактара...

— Пра гэтага ч-чуў. Рознае чуў. І нават адзін раз бачыў у Пецярбургу — паказалі ў тэатры як гарачага патрыёта Літвы.

— ...А потым кінула яго, стала каханкай нашага салаўя Уладзіслава Сыракомлі.

— Што ж тут асаблівага? Гэта іх справа. Ну, я разумею: з аднаго боку — рэдактар, з другога — паэт! Сенсацыя для правінцыяльнага паспольства!

— Не толькі ў гэтым соль. Тут, мусіць, самае важнае — падрабязнасці. Істотныя падрабязнасці. Галена Маеўская — не толькі няверная жонка і

няверная каханка, але яшчэ і здольная артыстка, фаварытка віленскай публікі. Прыехала яна ў Вільню... Зрэшты, гэта досьць доўгая гісторыя. Давай зойдзем у рэйнскі склеп Венка, сагрэемся хаця б глінтвейнам.

— ...Значыць, прыехала яна ў Вільню... — нагадаў, сеўшы за столік, Каліноўскі. Гаспадар, пабачыўшы на грудзях штабс-капітана ордэн святога Станіслава і медаль у памяць Крымскай вайны, уласнаручна прынёс ім дзве шкляніцы гарачага пахучага пітва.

— Прывезлі яе сюды з Варшавы недзе ў пачатку саракавых гадоў. Разам з сяброўкай Аміліяй Маркоўскай. Прынялі іх на віленскую сцэну — а віленскі тэатр, ты ж ведаеш, асаблівы. Нідзе так не паважаюць артыстаў, калі яны сапраўдныя артысты, як у Вільні. Маладая і тэмпераментная Маеўская прыйшла публіцы да густу. Білі ёй брава, кідалі кветкі, пярсцёнкі. Нават зайдросніцы казалі, што бышь ёй прымадоннай. Аж тут яна раптоўна знікла са сцэны, выйшла замуж за куды старэйшага Кіркора. Асуджалі, вядома, і яго і яе. Яе — што кінула сцэну, яго — што ён, даволі прыкметны ўжо чыноўнік, звязаў свой лёс з камедыянткай няпэўнага паходжання, да таго ж памылкова запісанай пры хросце на хлапече імя. Але спачатку жылі яны, кажуць, дружна. Толькі дзяцей не было. Работы ў Кіркора ўсё прыбаўлялася. То ён «Памятную кніжку Віленской губернii» рыхтаваў, то курганы навокал раскопваў, то музей старажытнасцей ствараў. Недзе ў 1857 годзе паехаў Кіркор у Пецярбург, каб дабіцца дазволу на выданне «Тыгодніка літэрацкага віленскага». Усе тут з нецярпеннем чакалі, калі ён і з чым вернеца. Ажно прыехаў — без дазволу. І жонкі ў хаце не застаў. Жыла яна ўжо з ягоным лепшым сябрам Сыракомлем у Пашкоўскага, каханка Амілі Маркоўскай. Віленскія дэвоткі ўзнялі гвалт, балотам Галену аднойчы закідалі. Сыракомлю ў лепшых дамах прымаць адмаўляліся. Спрабаваў ён бараніцца. Напісаў паэму «Стэла Фарнарына». Пра Рафаэля і яго каханне да дачкі пекара ці, ужо не помню, цесляра. Усе асуджалі мастака. Аднак гісторыя разважыла інакш. Нашчадкі пачалі славіць Фарнарыну, бо яна стала натхненнем Рафаэля.

— Цяпер разумею, чаму шляхцянкі ў Свіслачы забараняюць сваім дочкам браць у рукі гэту паэму... Ну так, цікава. Што далей?

— А далей было тое, што Вільня паўстала супраць Галены. Не маглі ёй дараўаць ні рагатага мужа, ні кінутых Сыракомлем дзяцей. Праўда, Паўліна Кандратовічава трymала сябе годна: не жалілася, не плакала. Разумела, што найлепшы тут лекар — сам час. Але Галена мусіла пакінуць Вільню. Сыракомля звярнуўся да варшаўскіх сяброў, нават кланяўся кракаўскім кансерватарам. І Галену прынялі ў кракаўскі тэатр Пфайфера. Калі той выязджаў на гастролі ў Познань, туды, пазычыўшы грошай, паехаў і Сыракомля. Здаецца, гэта была яго першая вандрушка за рубеж... Публіка авацыйна вітала і Маеўскую, якая іграла галоўную ролю ў сыракомлеўскай п'есе «Хатка ў лесе», і самога аўтара. Вітала не толькі як паэта, але і як пасланца Літвы. Пасля нейкага там акта публіка патрабавала выкананць «Мазурку» Дамброўскага. Пфайфер, натуральна,

супрацівіўся. Тады адзін мужчына выскачыў з залы, узяў дыръжора за горла і прымусіў яго іграць! Скандал! Умяшалася паліцыя, ледзь не спыніла гастролі... І вось набліжалася развітанне. Тэатр павінен быў паехаць у адзін бок, Сыракомля — у другі. Тады ў апошнім спектаклі, не помню ўжо ў якім, помню толькі, што Галена іграла там дачку валошскага гаспадара, у сцэне самазабойства яна ўгоркнула сабе штылет у грудзі глыбей, чым патрабавалася па ролі — і з-пад адзення выступіла кроў. Сыракомля спалохаўся, кінуўся за кулісы... Адным словам, закаханыя засталіся разам у Познані яшчэ на некалькі дзён.

Тут да іх нячутна падышоў Венк. Прапанаваў яшчэ па шкляніцы. Але яны адмовіліся. Звяждоўскі разлічыўся і першым узнёўся з крэсла.

— То ч-чым скончылася ўся рамантычная гісторыя?

— А нічым! Сыракомля вярнуўся ў Вільню. Блуднага бацьку, здаецца, прынялі ва ўлонне сям'ї. Галену Пфайфер урэшце прapaў з тэатра, і яна пераехала ў Варшаву, зноў выступала на сцэне. З Кіркорам рассталася. І самае дзіўнае ў гэтай гісторыі... — выйшаўшы на вуліцу, Звяждоўскі непрыкметна паглядзеў па баках: шэрый постаці ўжо не было. — Самае дзіўнае ва ўсёй гэтай гісторыі, што Кіркор не затаіў на Сыракомлю ніякай крыўды. Дапамог прыстроіць яго сына ў шляхецкі інстытут. Мусіць, лічыць, што абодва яны сталі ахвярай пекнай, але пранырлівай камедыянткі, якая выкарыстала іх упływy для дасягнення сваёй мэты. Цяпер Кіркор знайшоў суцяшэнне з былой жонкай Карэвы, ну таго, што «Віленскую губернию» падрыхтаваў. У адрозненне ад Галены яна не артыстка, а паэтка. Галвіяй падпісаецца — ёсць такое возера ці рэчка на яе радзіме, каля Нарачы. У апошнія гады Кіркор стаў упльцовым чалавекам. Яго «Кур'ер Віленскі» мае ўжо каля трох тысяч падпісчыкаў. На Літву гэта многа.

— Значыцца, мне, — яны міналі ўжо прысадзістую цэркаўку, у якой (Каліноўскі памятаў) Пётр I хрысціў Ганібала, — давядзецца мець справу з нейкай шалахвосткай. Ці сур'ёзна гэта было — даручаць ёй важную справу?

— Не ведаю, Канстанціне, не ведаю. Не я ёй даручаў! Глядзі, — Звяждоўскі ўсміхнуўся, — каб і ты не трапіў на яе прынадлівы кручок. Хлопец ты відны. А перад ёй, кажуць, нават святы не ўстаіць...

Яны былі ўжо на Ратушным пляцы. Аднекуль з завулка ад бернардзінцаў якраз выходзілі людзі пасля ранішняй імшы. Чорныя мантылькі і крынаіны. Канфедэраткі з белага і фіялетавага сукна. Кінулася ў вочы купка мужчын у старых строях — кунтушах і жупанах. На пагоны Звяждоўскага пазіралі коса, варожа.

— Ты зачакай тут хвілінку, — нешта ўспомніўшы, Звяждоўскі раптам спыніўся. — Мне трэба заскочыць у карпусны штаб і аддаць некаторыя распараджэнні. Гэта недалёка адсюль, у палацы Паца. Тым часам паглядзі вунь кніжкі...

Каліноўскі падышоў да вулічнага гандляра, які раскладаўся ледзь не на прыступках касцёла св. Казіміра, і пачаў разглядаць тавар. Нічога асаблівага: кантычкі, соннікі, новае выданне «Літоўскай гаспадыні».

— Я прадам тавар нядорага, — даверліва звярнуўся да Каліноўскага барадаты кнігар, — няхай ягомасць толькі спыгае.

— І спыгаю. Ці ёсьць што новага пана Сыракомлі або пана Марцінкевіча з Мінска? На беларусінскай гаворцы.

Кнігар змераў пакупніка здзіўленым позіркамі

— Пан першы, хто ў мяне сам пытае пра кнігі на беларусінскай гаворцы. Былі раней, але цяпер няма. Чуў ад Завадскага, што пан Марцінкевіч меўся выдаць беларусінскае тлумачэнне «Пана Тадэвуша». Нават першыя быліцы выйшли з-пад прасы. Аднак цэнзары ўгледзелі там крамолу і знішчылі. Будзе ў мяне яшчэ «Люцынка» пана Марцінкевіча, але па-польску.

— А Сыракомлі?

— Пра што тут казаць. Цяпер толькі на пану Сыракомлі ды на пану Крашэўскім і заробіш... Няма, не хоча пан Сыракомля пісаць. У баварыі на Антокалі сядзіць усё. Пры каўдунах і шнапсе...

— Гэта праўда? — спытаў Каліноўскі Звяждоўскага, які, падышоўшы, чуў канец размовы.

— Сумная праўда, — пацвердзіў той, запрашаючы жэстам прадоўжыць прагулку, — цэлымі днямі з акцёрамі прафыбае на Антокалі, у Боля ці Стылер. Або, накупіўшы гарэлкі і каўбасаў, у Барэйкаўшчыну з кім едзе. Гэта ў іх творчымі пакутамі называецца.

— Шкада. Летась я пазнаў яго на кватэры ў Яўстафія Урублеўскага. Сядзеў маўклівы, пануры. Моладзь яго шанавала, але і спрачалася з ім. Бо ён усё заклікаў да прымірэння, гармоніі паміж дваром і вёскай. А студэнты, што панаехалі з Пецярбурга, з Дэрптага, з Масквы, узніялі яго на смех: якая можа быць гармонія паміж ваўком і авечкай!

— Ёсьць гэта ў яго, ёсьць. Днямі ў Кіркора, у «Кур’еры Віленскім», надрукаваў артыкул пра творчасць Вінцэнта Марцінкевіча. Артыкул, увогуле, слушны. Хваліць аўтара за вершыкі, напісаныя на тутэйшай, сярмяжнай гаворцы. Але вось паэму «Гапон» — не ўхваляе. І, што самае дзіўнае, крыгтыкуе яе не злева, не за лібералізм, не за саладжавасць, а справа — за распальванне саслоўнай нянавісці. Маўляў, Гапон, якога аканом здаў бяспраўна ў рэкруты, павінен быў дараваць свайму крыгудзіцелю, падставіць яму, так сказаць, другую шчаку для аплявуhi. Маўляў, паказваючы помслівасць свайго героя, Марцінкевіч узводзіць паклён на наш сумленны і паслухманы народ, які ад матухны-натуры надзелены высокай маральнасцю...

— А ведаеш, Людвік, тут нешта ёсць. Ці не ўлавіў тут Сыракомля тую трапічную супярэчлівасць, якая ўласціва і нам з табой? З аднаго боку, мы разумеем, што шляхта жыруе на народнай крыве, што паноў, ну не ўсіх, а дрэнных, вешаць трэба. З другога боку, для нас ясна як божы дзень, шго... пажар немагчымы без той жа шляхты, без нас з табой. Без нас цёмы мужык здольны толькі на бунт. Бунты ж — мы ведаем, як яны к-канчаюцца. Усмірэннем.

— Супярэчнасць такая ёсць! Я сам часта адчуваю дваістасць, фальшывасць свайго становішча. І выхаду не бачу.

— Выйсце ёсць! — горача зашаптаў Каліноўскі пра ўсё тое, што вынасялася, набалела ў якушоўскай адзіноце. — Выйсце такое: спачатку аб'яднанымі сіламі, разумееш: аб'яднанымі, узнішчы і шляхту і сялян, бо паасобку нам не справіцца, — гэтымі сіламі знішчыць с-самаўладства. І тут, дзеля справы, сапраўды прыйдзеца забыць старыя крыўды, аб'яднаць тых, хто маніфестуе ў Варшаве і Гародні, і тых, хто бунтуе ў Ілы і Лаздунах. Цяжка яно, але ў гэтым — адзіны наш п-паратунак. А потым... Потым, пераступлішы праз саміх сябе, прымемся і за панства, дамо зямлю сялянам.

— А як жа ты збіраешся павесці за сабой мужыкоў? — Звяждоўскі з павагай глянуў на свайго субядніка: маладзейшы — а бачыць далей. — Мужыкі не пойдуць супраць цара, бо яшчэ вераць яму. За маніфест уздзячны. Польскую справу блыгачь з панской.

— І гэта таксама с-сімпагаматычна. Хто на Літве прыгоннікі? Палякі! Апалячаная шляхта. Дык як жа тут не паблыгачь адно з другім...

Цішэй ты, раскрычаўся... Давай звернем пад браму. На базыльянскім двары будзе менш вушэй, — Звяждоўскі паказаў жэстам на стройную белую браму.

— Павесці за сабой мужыка мы здолеем, толькі даказаўшы яму ўсю крывадушнасць царскага м-маніфеста. Даказаўшы так, каб ён зразумеў. На роднай яго мове, літоўскай або беларусінскай. Я думаю, чаму не ўдалося паўстанне ў 1831 годзе. Таму, што паўстанцы не павялі за сабой народ. Ды яны і не збіralіся весці, спадзяваліся толькі на сябе. І таму паўстанцы былі пераможаны. Гэта павінна стаць для нас добрым урокам. Гісторыю ўвогуле трэба паважаць за тое, што яна вучыць нас, як пазбягаць п-памылак.

— Памылкі таксама становяцца традыцыйай, а яе нялёгка пераадолець. Яна ў кожным з нас. Найгоршая з традыцый — вера ў выключнасць шляхты. Толькі, маўляў, яна прадстаўляе народ, толькі яна рухае поступ... Гэта паралізуе сілы.

— І тым в-важней, каб гэтая шляхта звярнулася цяпер да народа на яго ж пагардзанай вякамі мове. Дала б яму ў рукі кніжку ці газету, дзе ясна пісалася б, хто прыяцель і хто н-непрыяцель народа.

— А хто дасць?

— Мы з табой п-павінны. Паэты. Такія, як Марцінкевіч, хоць ён і занадта асцярожны, як Вярыга з Віцебска... Яго вершы даваў мне Агрызка ў пецярбургскім «Слове».

— Дадай сюды Вінцэся Караганскага, ранейшага сакратара Сыракомлі. Калі ў Вільню прыезджаў Аляксандр, ён надрукаваў беларускі верш «Уставайма, браццы, да дзела, да дзела». Разам з літоўскім вершам Акялайціса гэты твор уклалі ў выдадзены Кіркорам альбом і паднеслі імператару.

— І што? П-прачыгтаў па-беларуску?

— Не ведаю. Затое на Кіркора напалі львоўскія і кракаўскія патрыёты на чале з Уейскім. Пачалі крычаць: здрадніцтва, угодніцтва! Адкуль ім зразумець, што і Кіркор і яго сябры ставілі перад сабой высакародную мэту: звярнуўшы ўвагу цара на патрэбы краю, дабіцца дазволу на адкрыццё універсітэта. Ды ў вершы Караганскага і не было нічога падданніцкага — толькі скарга на неурядлівы пясочак, іёмнуюю святліцу, на тое, што раса выядзе вочы. І яшчэ вера ва ўзыход сонейка, наступленне лепшага дня...

— Мне здаецца, што гэты верш быў задуманы як п-правакацыя: маўляў, твайму бацьку, Мікалаю Першаму, не падабалася нават сама слова «беларускі», а вось ты, яго сын, новы божы п-памазаннік, чытай верш на гэтай беларусінскай мове! Прызычайсанся да думкі, што яна існуе, як і сам народ.

— Вось іменна! А іышыя таго не зразумелі. І цяпер не разумеюць — нападаюць на кіркораўскі «Кур’ер», патрабуюць, каб ён ледзь не выступаў супраць цара. Забываюць, дурні, што гэта ўсё ж легальнае, падцэнзурнае выданне. Закрыюць «Кур’ер» — не будзе нічога. Сэрцам зразумеў гэта, бадай, адзін Сыракомля. Сам Сыракомля ў альбоме не ўдзельнічаў — спаслаўся на хваробу і на паездку ў Познань. Але і не асудзіў удзельнікаў. Напісаў верш «Сахар-мароз», дзе высмеяў патрыётаў, якія паверылі, нібы віленскія пісьменнікі былі шчырыя... Вось і цяпер, нягледзячы ні на што, Сыракомля зноў працягнуў Кіркору руку дружбы, публікуеца ў яго «Кур’еры». Праўда, вершаў не друкуе, толькі прозу.

— Не друкуе? Ці не піша зусім?

— Можа, і не піша. За апошні час па руках хадзіў толькі адзін яго верш — «Смерць салоўкі», Пасадзілі птушку ў клетку, прывезлі ў горад. І яна не вынесла шуму, туркатання колаў па бруку, загінула з туті па свабодзе... Алюзія тут досьць празрыстая,

— Яго б вырваць з гэтага здранцвення. Далучыць да справы! Няхай паехаў бы па гарадах толькі з адным гэтым вершам. Уяўляю, як гэта садзейнічала б кансалідацыі ўсіх аднадумцаў!

— А хто вырве? Я? Ты? Мы нават не ведаем, дзе цяпер знаходзіцца гэты божы салоўка. Занадта даверлівы ён — як дзіця. На розныя кручкі паддаецца, забывае, колькі іх ужо праглынуў, Кожны цернь яго балюча коле — і тады шукае ўцехі ў абдымках Бахуса або Венеры... Не, тут патрэбна нейкае ўзрушэнне, нейкі катарсіс. Дарэчы, ведай, Канстанціне, што ён таксама спрабаваў пісаць на беларусінскай мове. Я маю на ўвазе верш «Добрыя весці», якім ён у 1848 годзе вітаў рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе.

— Тым болей ён быў бы для нас к-карыйсны! Уяўляю: Сыракомля, з яго талентам, з яго папулярнасцю, чытае беларусінскія вершы ў Свіслачы! Ці ў Г-гародні!

— І тут ён быў бы годным пераемнікам філаматаў. Думаеш, чаму я цябе прывёў у гэтыя муры? — пасля некалькіх кругоў вакол царквы Звяждоўскі спыніў Каліноўскага перад уваходам у трохпавярховы прысадзісты будынак. — Вось тут, у ператвораным на турму базыльянскім кляштары, не ведаю толькі, у якой цэлі, гісторыя гэта высветліць, сядзелі, чакаючы суда, філаматы і філарэты. Міцкевіч, Чачот, Зан, Малеўскі... Зачынальнікі той справы, якой мы цяпер служым. Дык вось, філаматы любілі на сваіх зборнях, асабліва тут, у турме, чытаць і слушаць беларусінскія, ці — як яны іх называлі — крыўіцкія вершы, співаць тужлівія мужыцкія песні. Пра дзікіх гусей, пра цяцеру... Потым эстафету з іх рук пераняў Франц Савіч, паплечнік Канарскага, замардаванага тут, у Вільні. Я чытаў верш Савіча, дзе паляшук, а сам Савіч быў з Палесся, з-пад Пінска, звяртается да літвіна і валынца з заклікам падаць рукі — сабе на згоду, а царам на згубу.

— Добра было б узяць той верш і надрукаваць! — вочы Каліноўскага загарэліся і тут жа патухлі. — Аднак няма дзе, няма друкарні.

— Друкарня ёсць! — зашагтаў Звяждоўскі. — Ёсць у нас друкарня. Адзін студэнт прывёз з Пецярбурга. Толькі трэба вывезці яе ў лясы, знайсці надзейнае месца, надзейных людзей.

— Я — знайду! Слова г-гонару даю, што знайду! Каля сваёй Якушоўкі!

— Не цяпер пра гэта гаворка. Іншым разам. Затрымаліся мы з табой, — сцвердзіў Звяждоўскі, глянушы на кішэнны гадзіннік. — Вернешся з Анеліна, тады і памяркуем, што і як.

— І ўсё ж з гэтым Анелінам не так проста. Гэта не горад, дзе лёгка знікнучы, а вёска, усё навідавоку; Маеўская да нейкага прыехала, у маёнтку ёсць гаспадар. Што я скажу яму? Чым растлумачу сваё нечаканае з'яўленне? А можа, і заначаваць прыйдзецца.

— Сапраўды загвоздка! Хто там гаспадарыць, не ведаю. Гаварылі мне адно, што ён мае дачыненне да жалезнай калеі. Будаваў яе ці будаваць збіраеца.

— Тады я перадам прывітанне ад нашага Малахоўскага, — усцешыўся Каліноўскі. — Не можа ён яго не ведаць. А калі гэта не паскуткуе, скажу,

што прыехаў, каб наняцца на чыгунку на работу. Правазнаўцы ім таксама патрэбны.

— Ото ж то! — ухваліў Звяждоўскі. З базыльянскіх муроў яны зноў выйшлі на тумную вастрабрамскую вуліцу.

— Застаецца адно: як дабрацца туды. Пошта па Чорнаму тракту наўрад ці ходзіць. Прыйдзеца наняць балагола.

— Не прыйдзеца, — Звяждоўскі задаволена паляпаў субяденіка па плячы. — Я ўжо зрабіў адпаведныя распараджэнні. Вяртайся ў гатэль, а праз паўгадзіны да яго дзвярэй будзе пададзена брычка. Нічога не пытаемося, вазьмі ў фурмана лейцы — і едзь. Каля Росаў, праз Паплавы, Гуры. А там — прама. У Анеліне ўсё рашай сам, у залежнасці ад людзей і акалічнасцей. Ну, шчасліва! І... не губляй розуму, пабачыўши баламутную паню Галену.

— За гэта можаш не хвалявацца. Хутчэй я ёй узбаламучу галаву... Ды гэта ўсё жартачкі. Ну, я пайшоў. Да сустрэчы, да заўтра. Дзе мне загадаеш цябе шукаць?

Звяждоўскі задумаўся:

— Можа, заўтра, гадзін у шэсць вечара на tym жа месцы... Хаця не, не выйдзе. Лепей а сёмай гадзіне ў Вастрабрамскім касцёле. Не так кінецца ў очы... Яшчэ раз — бывай!

Каліноўскі падаў руку на развітанне, падаў неяк дзіўна, выставіўши ўперад указальны палец і сціснуўшы ўсе астагнія — і тут жа спахапіўся:

— А якім чынам акторка павершы, што я — гэта я?

Сумеўся і Звяждоўскі:

— Сапраўды, ледзь не забылі пра галоўнае. Ты скажаш; люблю Вільню, сталіцу Гедыміна. А яна павінна адказаць: так, узаемна!

— А сваё прозвішча я абавязаны ёй называць?

— Не, гэта не абавязкова.

У тую раніцу пазней за ўсіх у Анеліне ўстала Марыся. Спачатку яна доўга ляжала пад пуховым пярнатам у лёгкай дрымоце, чакаючы, пакуль звычна пакліча на першае набажэнства кляшторны звон. Не дачакаўшыся ж яго, здзіўлена расплюшчыла очы і замест паўкруглых шэрых скляпенняў пабачыла над сабой ніzkую блакітную столі з памаліванымі на ёй белымі воблачкамі, з-за якіх выглядалі ружовыя анёльчыкі — дзіўныя нейкія: з крылцамі, але і з недарэчнымі лукамі ў пухленькіх ручках. І тут жа ўспомніла, што гэты маўтнатачак, куды яе нечакана прывезлі, таксама

называецца Анелін. А ўспомніўшы, здзівілася, што на той палавіне не чуваць галасоў ні дзядзькі, ні цёткі. Дзіўныя ўсё ж яны людзі: доўта і часта — нават пры ёй — шэпчуцца. Ён паглядае на яе неяк пяшчотна. У яе ж вачах часам успыхвае незразумелая ненавіснасць. І адкуль толькі ўзяліся гэтывя людзі? Доўті час сёстры-законніцы ўбівалі ёй у галаву, што ў яе нікога няма — ні бацькоў, ні бліzkіх крэўных, што нікому яна на свеце не патрэбная і таму павінна стаць выбранніцай, улюбёніцай самога пана Езуса. І раптам — з'явіліся, апранулі ва ўсё новенькае, прывезлі сюды, дзе ўсё незразумелае і чужое. Чужое? Марыя гатова была пабажыцца, што ніколі ў Анеліне і ўвогуле ў гэтых ваколіцах не была. Але чаму ж тады яна разумее, што гавораць паміж сабой тутэйшыя мужыкі, сабраўшыся вечарам каля хаты для чэлядзі?! Нешта глыбока затоенае ўсплывае тады ў памяці і не можа ўсплыць. Нейкая цёмная хата, дым, што шчыпле вочы, асобныя словаі...

Уставаць не хацелася, і Марыя працягнула руку да століка, прыкрытага зверху надтэрснутым кавалкам мармуру, узяла часопіс, куплены ёй па дарозе ў Вільню. Дзядзька тады яшчэ сказаў, што цяпер ёй абавязкова прыйдзецца вучыць рускую мову, бо на Літве без яе, у адрозненне ад Варшавы, ніяк не абыдзешся. Потым, ужо ў Анеліне, настойліва паказваў новыя для яе літары. І цяпер яна ўжо магла павольна прасілабізаваць: «Иллю-стріро-ванный се-мей-ный ли-сток». Але далей чытаць не хацелася, і яна пачала разглядаць малюнкі. На першай старонцы красавалася жанчына з кнігай на каленях і з пяром у руцэ, а ўперадзе ўзвышаўся пастамент са скульптурай рагатага быка і аголенай жанчыны, што напаўляжала на яго спіне... Марыя сарамліва адвяла погляд: законніцы казалі, што паказваць плоць — гэта пякельны грэх, і заўсёды патрабавалі, каб сукенка была зашпілена на апошні гузік. А тут — бессаромна прыгожая аголенасць. Яна настойліва прыщыгвала, вабіла і вабіла погляд. І Марыя злавіла сябе на думцы, што і яе цела, мусіць, не менш прывабнае, чым у той, на вокладцы, і нават уяўляла сябе ў яе постаці. Але тут жа спалохана перагарнула старонку. Там былі новыя малюнкі: дзівосныя ледзяныя горы, невядомыя дрэвы і звяры, палацы з белымі калонамі. Невядомы прывабны свет, аб існаванні якога яна там, у кляштары, нават не падазравала.

З задумення вывеў яе лёгкі скрып дзвярэй. На парозе стаяла цётка Галена — яшчэ з папяровымі папільёткамі на галаве, але ўжо не ў квяцістым шляфроку, а ў доўгай шэрай сукенцы, якая добра скрадвала яе паўнату.

— Уставай, Марыська. Сёння цяжкі дзень наперадзе. Спраў многа.

— Зараз, цёцю, — дзяўчына паслухмяна спусціла з ложка ногі, спавітвыя доўтай паркалёвой кашуляй. — А што мнетрэба рабіць?

— Найперш памыцца і адзецца, а потым пойдзем з табой аддаваць распараджэнні Мальвіне. У нас сёння будзе многа чужых людзей, і мы павінны паказаць ім, як сустракаюць гасцей на Літве.

— Распараджэнні? Я ў гэтym, цёцю, зусім не разбіраюся. Няхай лепей дзядзя распараджаецца. Ён усё ўмее.

— Твой дзядзя... — засмяялася Галена, і смех яе прагучаў напята. — Твой дзядзя — ранні пташак. Узяў стрэльбу і сказаў, што пойдзе на паляванне, а потым некуды заглянене, каб запрасіць сваіх крэўных. На хлапечыя сцежкі яго пацягнула...

— А што я магу...

— Ты? Ты павінна да ўсяго прыглядцацца і прыслухоўвацца. І ўсё ў сябе ўбіраць, усмоктваць разам з тутэйшым паветрам.

— Але ж — навошта?

— Такі ўжо наш жаночы лёс. Гэта толькі твае законніцы лічаць, што нам наканавана ўсё жыщё хадзіць бясплоднымі смакоўніцамі. Аднак мы мусім раней або пазней, — тут твар Галены злёгку перасмыкнуўся, — стаць гаспадынямі і маці. Хаця б таму, што іначай супыніцца род чалавечы. Хаця б таму, што гэта, ну, як бы тут табе сказаць, дае нам некаторае задавальненне, сатысфакцыю... Зрэшты, што тут гаварыць — з часам усё зразумееш сама.

— То добра, я зараз буду гатова...

Калі Галена з Марысіяй, акрыўшыся ад ранішняга холаду ватаванымі паўсалопамі, спусціліся з веранды на двор, яны адразу ж пачулі вэрхал каля паветкі. Упёршыся рукамі ў клубы, Мальвіна, жонка анелінскага аканома Талочки, бэсціла старога мужыка ў паношаным кожуху і шапцы-аблавушцы, які стаяў ля кучы дроў і маўкліва набіраў сабе ў бярэма тоўстыя сукаватыя паленні.

— То якое ж ты меў, хаме, права без ведама пана Талочки памяняцца з гэтym лайдаком?! Панстронкаў вам абодвум захацелася! Бізун па вас, пся юха, даўно не хадзіў!

— Няма чаго, пані, пужаць мяне пастронкамі, — зацягта абараняўся мужык. — Не панскі я, не панскі! Я палушанскі, скарбовы, значыць! І цар нас у крыўду не дасць! — Мужык рашуча павярнуўся да Мальвіны, і цяпер яны стаялі амаль упртыкі.

— Ах ты, пес, яшчэ адбрэхвацца ўздумаў... — Мальвініна рука з заціснутым у ёй вялізным драўляным апалонікам узніялася ўгору, але тут жа апусцілася, бо побач пачуўся голас Галены:

— Кіньце, Мальвіна, з самай раніцы гнявіць пана бога. Вунь і паненка слухае... Ды і завошта крыўдзіць беднага хлопа?!

— Крыўдзіць! Быдла яны, разбесціліся, рабіць нічога не жадаюць. Толькі ў карчме мокнуть...

— Але ж, Мальвіна, ён работу збіраеца рабіць, дровы несці.

— Дровы! Дровы загадана насіць Гармашу, а не яму. Ён не наш, а з суседняй вёскі. Дзяржаўны.

— А дзе Гармаш?

— Вось гэтая старая падлоціна кажа, што захварэў. Ведаю я тую хваробу! Я яму памяняюся!

— Дык што ж тут благога, калі адзін чалавек дапамагае другому? Добрая, міласэрная справа! Ты, чалавеча, — Галена звярнулася да старога, — нікога не слухай. Насі дровы! Гэтая пані не такая ўжо злая, як спрабуе сябе паказаць. Праўда, Мальвінка? Ну, не злуйся, злосць зусім не пасуе да твайго анельскага твару...

Але Грыва нічога не чуў, стаяў скамянела, утаропіўшы вочы ў тую, маладзейшую, што пацепвалася ад золкага ветру. На нейкае імгненне іх позіркі сустрэліся, і стары тут жа спалохана адвёў свой убок, на свіран. Верхняя паленні пачалі з бярэма глуха сыпацца на зямлю, каб падняць іх, Грыва прысей.

— Хам'ё — яно хам'ё і ёсць! — сплюнула ўбок Мальвіна. — Нават падзякаваць пані за ласку не можа...

— Хадзем, Мальвіна, нам трэба ў свіран! Работа стаіць, — Галена пацягнула Талоччыху за рукаў.

— Ці ведаеш хоць, дзе тыя печкі? — кінула Мальвіна наўздагон мужыку, які паволі аддаляўся, ледзь перастаўляючы здрэнцвелыя ногі.

— Ведаю, пані. Я іх клаў... Разам з братам.

— І глядзі, каб нічога-ніякага. Ведаю я вас! Кухарка прасочыць! Я сама кішэні выверну!

— Ну за што вы, пані, яго так! — нечакана для сябе самой уступілася за мужыка Марыся. Погляд старога здаўся ёй бездапаможным і нейкім пяшчотным. — Яго ж твар дабром свеціцца.

— Ва ўсіх іх свеціцца! — перадражніла Мальвіна. Аддаўшы Галене патрымаць апалонік, яна дастала з кішэні пук ключоў, выбрала самы вялікі і адчыніла ім заржаўлены замок, які злучаў два прабоі. З-за прыадчыненых дзвярэй, шаляваных у елачку, патыхнула нечым духмяным і кіслым.

— Асцярожна, вашэці, тут за парогам правалілася дошка. Колькі казала Касінскаму, каб уставіў новую, а ён...

Маеўская, а ўслед за ёй і Марыся шырокім крокам перажэргалі парог і спыніліся, не ведаючы, куды ісці далей. З паўэмроку ледзь выступалі высокія бочки, саламяныя кадоўбычыкі, ступы, маслабойкі. Са столі на драгах звшваліся кашы з валакнянымі пасмамі-бародамі ўнізе.

— Гэта каты, — адчуўшы нейразуменне сваіх спадарожніц, растлумачыла Мальвіна. — Залазяць сюды на пах вяндліны. Скачуць угору і кіпцюрамі касмацяць кашы. Халеры на іх няма.

— І ім хочацца вэнджанага, — усміхнулася Галена.

— Каму не хочацца, — уздыхнула Мальвіна. — І чалавеку, і зверу. Толькі нельга сёння падаваць вяндліну. Вялікі пост!

— Вядома, пост! — ухваліла Галена. — І ксёндз, пабачыўшы яе на стале, нас асудзіць. Сёння павінна быць усё поснае. Што мы можам падаць з поснага?

— Вось! — Мальвіна падвяла Галену да начоўкі, у якой ляжалі ў нечым белым чатыры доўтія шчупакі. — Пазаўчора Гармаш у Расалоўцы вылавіў.

— Не сапсуліся?

— У кіслым малаці не сапсуюцца! Толькі яго трэба часта мяняць. — Мальвіна пачала збіраць апалонікам і зліваць у даёнку загусцелую вадкасць.

— Лепш шчупакоў выняць і ўсё выліць разам, — засумнявалася Марыся.

— Выліць! — чамусыці занадта абразілася Талоччыха — Стане паненка сама гаспадыніяй — тады і будзе сабе выліваць. Што захоча і куды захоча!

— Ого! Піскляты ўжо вучаць курэй, а куры злуюцца, — Галена зноў узяла на сябе ролю анёла-прымірьшчеля. І тут жа перавяла гаворку на іншае: — Шчупакі ладныя. Але што мы з іх зробім?

— Два засмажым у алеі, а два нафаршыруем і падамо цэлымі. З пёркамі па баках, каб на птушак былі падобны.

— Хіба наша кухарка ўсё гэта зможа?

— А нашто я тут існую? — зноў пакрыўджана засапла Мальвіна. — Я любую страву магу прыгатаваць, нават пеўніка, цалкам зваранага ў бутліку. Або шчупака, засмажанага ў хвасце, варанага ўсярэдзіне і печанага ў галаве... Можа, я вучылася ў кухара, які падаваў на стол самім Радзівілам!

— Ну добра, добра, Мальвінка, ніхто ў тваім кунішце не сумняваецца!.. Але ж адны шчупакі — гэтага мала. Людзей накарміць трэба, здалёку прыедуць.

— А колькі іх будзе? Колькі? Наш вялікі стол — толькі на дванаццаць асоб. Ад сілы можна паставіць яшчэ дзве талеркі для паноў Загорокіх, як у нас кажуць. Ну, для людзей, што могуць заехаць нечакана.

— Пачакай. Давай разам падлічым: нас — троє, пан Сыракомля. наш галоўны гостъ, — чацвёрты, свецкі леў з Лап — пятны. Яцак сказаў, што будзе шасцёра яго крэўных, — гэта ўжо адзінаццаць. Ага, яшчэ ксёндз.

Разам — дванаццаць. Ну і пані Мальвіна з панам Баніфацым. Якраз камплект!

— Мой не пойдзе! — адрезала аканомка. — Пакрыўдзіўся на пана за той крык. Служыў, служыў — і дачакаўся! Чорнай нядзячнасцю яму адплацілі за тое, што рабіў, як вол.

— Але і Яцка можна зразумець, — захвалявалася Галена. — Казаў, валокі з дзве лесу знішчана...

Марысі надакучыла слухаць гэтую не дужа зразумелую ёй сварку, і яна адышла ўбок, дзе ў драўляных засеках жаўцела збожжа. Многа збожжа, рознага і невядомага. Марысі засунула руку ў зерне. Яно падатліва рассувалася, пышчотна халадзіла пальцы. І гэты халадок зноў здаўся ёй знаёмы. Адкуль? І як называлі такое зерне? Жытага?

— ...І няхай вашэця не кажа, што мы запусцілі гаспадарку, што няма чаго есці, — Мальвіна цяпер яўна хацела прымірэння. — Вунь колькі каўбасаў на жэрдках вісіць! Колькі вяндліны ў кашах! Колькі саланіны ў збожжы закапана! Колькі тварагу ў кадушках насолена! І не я вінавата, Што паны зваліліся як снег на галаву ды прыдумалі ўчыніць гэты баль у самы вялікі пост. На грэх людскі!

— Але ж Яцак ужо казаў Мальвіне, што болей тут чакаць мы не можам. Яго на службе чакаюць, на рабоце. А прыняць свайго госця яму трэба! І крыж пасвенціць да ад'езду! Калі б я тое ведала, — узарвала Галена, — я дала б свае грошы, паслалі б каго ў Вільню — і завезлі б што, каб перад людзьмі не чырванець ад сораму.

— Чырванець пані не прыйдзецца, — Марысі здалося, што Талоччыха зараз заплача. — Да шчупакоў ёсць яшчэ бабровыя хвасты, яны таксама поснымі лічацца. Ёсць асятровай ікры бочачка. Ёсць селядцы і вэнджаныя ўюны. Ёсць соленая рыжыкі. Марцыпаны на салодкае падамо. І цукармароз.

— А піць, піць што людзі будуць? На піццё ж посту няма.

— Сівухі вунь у бровары — цэлыя бочки. Пі, хоць захлыніся.

— Пані Мальвіна разумее, што кажа?! — голас Галены ўзвышаўся да істэрыкі. — Сівуху — найпершаму паэту краю? Сівуху — найбольш імянітаму і грашавітаму пану Падляшша? На ганьбу і смех людскі!

— Дзядзя ўчора казаў пра нейкае старое віно, — нечакана ўмяшалася Марысія. — Нібыта недзе ў зямлі павінна быць. Учора я стаяла на верандзе і чула, як яны з панам Баніфацым гаварылі.

— А, тая кісляціна! — успомніла Талоччыха. — Калі яна на нешта прыідасца, то магу паказаць. Адзін раз пакаштавала — і нават ворагу не раю... То чаму ж не паказаць, проша! — Мальвіна падышла да сцяны, нагнулася, ухапілася рукамі за жалезнае колца і адкінула накрыўку. Унізе

чарнела глыбокая прорва. Прыступкі, якія вялі туды, здаваліся хісткімі, гнілымі. — Хто хоча, няхай лезе. А я не палезу. Там — страшыць!

— Няхай Мальвіна не кажа абы-чаго. Хто можа страшыць у звычайнім склепе?! Трэба толькі свечкі ўзяць. Ёсць тут свечкі?

— Не, толькі ў палацыку, — буркнула Талоччыха.

— Я збегаю, я зараз! — падахвоцілася Марыся. Усё невядомае, таямнічае прываблівала яе — аж да замірання сэрца.

Марыся бягом пусцілася паўз хату для чэлядзі і домік, дзе жыў аканом, пераскокаючы прыступкі, узлящела на веранду, што цягнулася ўздоўж усяго дома, які тут усе называлі палацыкам, і ў дзвярах ледзь не збіла з ног таго мужыка з дзіўным поглядам.

— Прашу пррабачэння! Я не хацела...

— Не шкодзіць, нічога не шкодзіць, паненка... Ці можна мне спытаць, як паненцы на імя?

— Чаму ж, Марыся. Марысяй мяне завудць.

— А родам, родам паненка скуль? — стары нібы заступіў дарогу.

— Прашу пррабачэння, але мяне там чакаюць, — дзяўчына далікатна адхінула старога. — На размовы не маю зусім часу.

Ухапіўшы ў кухаркі дзве стэрныавыя свечкі і бляшаны карабок з шведскімі сярнічкамі, Марыся хуценька вярнулася ў свіран. Абедзве жанчыны ўжо мірна сядзелі на скрыні і падсілкоўваліся жоўтым сырам, сушаным у маку. Кавалачак далі і дзяўчыне.

— Смачна! — пахваліла яна. — Ніколі такога не ела.

— Можна і на стол паставіць, — падхапіла Галена.

— Што вы, што вы, вашэця, — абурылася Талоччыха. — Адзін раз паставіла на стол — ніхто не пакаштаваў. Думалі, мыдла, парэзанае кавалкамі... Засмяюць, асабліва пані Дайнаровічыха з Дравянік, цётка пана Яцака. Я ж іх ведаю, у сябе будуць па поўніцы есці такі сыр, а на людзях — ім толькі швейцарскі падавай.

— Бож-жа мой! — уздыхнула Галена. — Касмапалітызм ужо і да гэтай глушэчы дайшоў. Колькі яго ні высмейвалі — і Людвік, і Адам — а дайшоў... Ну, пойдзем, Марыська, калі не баішся. Глянем на тую кісляціну.

Марыся няўмела пацерла серніком аб жалезнае вечка — нічога не выходзіла. Тады Галена нецярпіва ўзяла карабок, размашиста чыркнула — і, смуродзячы навокал, загарэлася дрыготкае полымя. Запаліўшы ад яго свечкі, абедзве яны, узнімаючы падалы сукенак, пачалі асцярожна спускацца па хісткіх прыступках.

— Вы як сабе хочаце, — кінула ім услед Мальвіна. — А я ногі ламаць не збіраюся...

Але прыступак аказалася не так ужо і многа. Сышоўшы з апошняй на цвёрдую зямлю, Галена ўзняла свечку ўверх, каб асвятліць склеп. І раптам полымя свечкі, цъмяна адбіўшыся ад адной сцяны, паўтарылася на другой. Здавалася, што свечак тых ужо дзесяткі і вядуць яны ў бясконцую далечыню. Галена не адразу зразумела, што гэта люстэркі, некалькі вялікіх люстэрак. Падышоўшы да аднаго, павяла пальцам па жаўтаватаму шклу, чорнай разной раме, пакрытай шэра-зялёным налётам. Сумненняў не было: гэта ўрэцкія вырабы. Калі Кіркор пачаў у Вільні збіраць рэчы для музея старажытнасцей, то паказваў Галене такія, Казаў, што зроблены яны год са сто назад на мануфактуры Радзівілаў — ва Урэччы, недзе за Слуцкам, зроблены рукамі прыгонных сялян і што цаны ім цяпер няма. Але чаму гэтыя люстэркі стаяць тут, а не ў палацыку? Чаму яны такія занядбаныя?

— Глядзіце, цёцю, тут нейкія старыя кніпі... — паставіўшы свечку на мармуровую кансольку, Марыся ўзяла з адчыненай пакі тоўсты фаліянт у ціненай скураной вокладцы, ледзь адшпіліла жоўтую засцежку. — Ого, ад руکі пісаная. Толькі пажаўцела ўсё, нічога не разабраць.

— Вазьмі з сабой. Можа, пану Сыракомлі прыгодзіцца на што... А дзе ж тая кісяціна? У гэтым куце не відаць, тут — таксама... А, мусіць, тут. Нешта за аброзам чарнее. — Галена адставіла ўбок перакулены партрэт вусатага мужчыны з сабакам, а за карцінай ці, дакладней, пад карцінай аказалася цэлая купа наваленых навалам бутэлек. Зверху яны былі пакрыты аслізглай цвіллю.

Галена грэбліва выхапіла пальцамі доўгую чорную пляшку, узніла бліжэй да свечкі, перакруціла да сябе наклейкай.

— Цуда, ды і толькі! — усклінула яна. — Бургун! Ды яшчэ ўраджаю 1789 года! Равеснік Французскай рэспублікі! Ты ведаеш, колькі Венк дзярэ ў Вільні за такую бутэльку? Хаця што ты ведаеш, ты і віна, пэўна, ніколі не каштавала.

— Не каштавала, цёцю...

— Сёння пакаштуеш!.. О, дык тут і бардо ёсць, і арак!.. Няшчасце — арак увесь выцек, пустая бутэлька. Зрэшты, няхай гэтым Яцак зоймецца, калі вернецца, ён лешпы знаўца напояў, чым мы з табой. Вось толькі гэтага бургуна захопім з сабой. Няхай Людвік падзвівецца, калі прыедзе... Пайшлі назад!

Калі Галена з Марысяй вылезлі, замурзаныя, наверх, Мальвіна асцярожна здымала скурку з абскубанага індыка.

— Пабойся бога, Мальвіна! Індыка — у вялікім посце, у пёнтак?!

— Не палохайцесь, вашэця, — Талоччыка задаволена заўсміхалася. — Мы яго рыбай нафаршыруем. Отo будзе здзіўленне!.. Ну што — знайшлі ў склепе віно?

— Знайшлі. А як жа, знайшлі! — Галена паказала бутэльку. — Там яшчэ ёсць. І многа. Толькі ты, каханая Мальвінка, расскажы мне, адкуль яно? І люстэркі, і партгрэты?

— Як тут шаноўнай вашэці выглумачыць... Прывезлі ўсё з Нясвіжа. Маці пана Яцака загадала прывезці, калі радзівілаўскае менне па руках пайшло. А паколькі стары палацык ужо развалъваўся, а новы яшчэ толькі будавалі, то склалі ўсё тут, у свірне. Свіран гэты, да ведама вашэці, стары вельмі, Яшчэ пры Дзядулі пана Яцака будаваны.

— Чаму ж потым дабро не перанеслі ў палацык? Чаму дапусцілі, каб струхнела, стлела, змарнела?

— Стары пан так загадаў, бацька пана Яцака. Ён сам сюды не хадзіў і ўсім іншым забараняў.

— Але ж па якой прычыне?

— Няхай вашэця лепей спыгае ў пана Яцака. А то, — Мальвіна не прамінула мажлівасці адпомсціць Галене, — можа, пра тое мне і рассказваць няможна. Бо хто вашэця для яго — чужы чалавек. Госця!

Апошняе слова, дакладна разлічанае, падзейнічала на Галену, як аплявуха. Хаця — што яна магла запярэчыць? Фармальна так яно ўсё і было.

— Хадзем, Марыська! — клікнула яна дзяўчыну. — Не будзем перашкаджаць пані Мальвіне ў яе высакародным занятку! Завялікі для нас гонар!

— Чаго яна, цёцю, так? — спыгала Марыся, калі яны выйшли за дзверы і спусціліся на сцежку.

— Ад няпэўнасці. Не ведае, што Яцак зробіць з маёнткам, ці даруе за лес. Нервуецца, а таму і колецца...

— Даруем ёй, як і Хрыстус дараваў сваім крыўдзіцелям!

— Даруем! Бо яна сапраўды не ведае, што чыніць. — Галена ўважліва паглядзела на дзяўчыну. — А ты нездарма хлеб у кляштары ела. Сяму-тamu цябе там навучылі... Толькі за сабой глядзець не прыучымі. Ну што гэта за валасы, што за прычоска! Пра пекнасць сваю трэба дбаць. Пялегаваць яе!

— Пекнасць? Але ж, цёцю, я не пекная. Законніцы мне гэта не раз казалі. Адно плячо ў мяне вышэй за другое, і шыя набок звернута.

— Выкінь, дзіцягка, з галавы дрэнныя мыслі, — узыходзячы на веранду, Галена ўчапілася Марысі за руку. — Не гэта ў жанчыне галоўнае, далёка не гэта. А ўсім іншым пан бог цябе не абdziяліў, — Галена яшчэ раз пільна глянула на дзяўочки твар. — Ніколі я не бачыла, каб пры русых валасах і блакітных вачах былі такія чорныя і такія раскошныя бровы. Іншыя наўмысна малююцца... Ямачкі на шчоках, класічны тонкі нос. Толькі бульбінка на канцы носа крыху псуе яго. Хаця не, ведаеш, каханая, не псуе, а робіць тварык нейкім дзіцячым. Доўга старэць не будзеш!

— Выходзіць, цёця лічыць, што нельга мяне назваць непрыгожай? — яны ўжо былі ў салоне, дзе, стоячы на каленях, той дзёўны мужык памешваў качаргой паленні ў вагністым жэрале круглай кафлянай печкі.

— Вядома, нельга, дурненка, — кінуўшы на крэсла паўсалопу, Галена цяпер сама ўглядалася ў люстэрка. — Вось убачыш вечарам: усе мужчыны выграшчаць на цябе вочы.

— А можа, так ніхто і не прыедзе...

— Прыедуць! Калі даведаюцца, што сам Сыракомля тут будзе, — лётам прылятуць! Дзе яны знайдуць іншую аказію яго пабачыць?! А там, глядзіш, сасватаюць цябе. Пан Яцак, — вочы Галены па-змоўніцку бліснулі, — калі захоча, вядома, табе, як краўнячцы, Анелін апіша, і станеш жыць ты тут, нібы ў пана бога за пазухай, насельніцтва Расійскай імперыі памнажаць.

Марыся ўся запаланела:

— Тэж цёця скажа!

— О, з такім румянцам табе яшчэ болей да твару! А то нейкая бледная ты — як з крэйды... Каб мне ружу вечарам на шчокі наклала! І валасы на папільёткі накруціла! У спальні вазьмі.

— У якой спальні, цёцю?

— Ах, мілае дзіця маё, няшчасце маё, вечна ты пакоі блытгаеш. Да адной цэлі ў сваёй кляшторнай турме прызычайлася... Глядзі вось, — Галена павяла вокам па салоне, але, не знайшоўшы паперы, падышла да Марысі. — Дай сюды сярнічкі... Так мне растлумачыў усё пан Яцак. — Галена паклала на стале ў рад пяць палачак. — Гэта адна сцяна, ад уезду. А вось такая ж другая, ад гарода. Цяпер пакладзём па дзве сярнічкі замест бакавых сцен. Бачыш, выйшла скрыначка, прамавугольнічкам называецца. Та-ак, пасярэдзіне пазначым сені, яны ідуць наскрозь, ад адной веранды да другой. Зважай: па баках атрымаліся дзве роўныя скрыначкі, квадрацікамі называюцца яны. Цяпер разгародзім іх крыж-накрыж... Злева... Справа... Што атрымалася?

— Восем роўных скрыначак! Акурат у нашым доме, — усцешылася Марыся. — А пасярэдзіне сені.

— Разумніца! Усе пакоі тут адноўкавыя. Усе злучаны паміж сабой, усе маюць выйсце — на веранду або ў сені. Толькі ў левай палавіне, ну, дзе твая спальні, унутраныя дзвёры забіты. А там, дзе крыжыкам сходзяцца сценкі, пастаўлены гэтыя круглыя печкі, Адна печка — а грэе на чатыры пакоі. На ўсякі выпадак ёсць яшчэ і бакавыя печкі, якія выходзяць у сені.

— Разумна прыдумана.

— Разумна і проста. Гэта бацька пана Яцака так намудраваў. Намаляваў два крыжыкі, падзяліў іх сенямі — і ўвесь план. Кожны пакой загадаў ён пафарбаваць у свой колер. Вось гэты салон, дзе мы цяпер, называеца белым. Прама — кабінет пана Яцака, ён жоўты. За ім, у

нарожным пакоі, наша спальня, ну, значыць, пана Яцака... Яна памалявана ў зялёны колер. Значыць, папільёткі ты ў зялёным пакоі знайдзеш... Направа ад салона — кухня, ці, як выражаетца Мальвіна, буфетная. Так-с, цяпер адправімся на тулу палавіну. Твой пакой які?

— Блакітны. Блакітны — і белыя хмаркі.

— А побач другая гасціна мае памеранцавы колер. Далей ідуць нарожныя пакоі, у якіх я не была. Але пан Яцак мовіў мне, што яны брыдчайшыя. Даўно там ужо ніхто не жыве.

— І ўсе гэтыя пакоі, цёцю, збудаваны для аднаго чалавека?

— Чаму ж для аднаго, каханая. Калісці тут жылі бацькі пана Яцака, яго сёстры. Было людна.

— А цяпер, калі нас не будзе, дом зусім апусцее?

— Апусцее. Толькі кухарка прыйдзе пыл сцерці і вазоны дагледзець. Ну і яшчэ, каб вільгаць не завялася, печкі выпалаць, — тут Галена з трывогай успомніла, што яны ў пакоі не адны, што ўвесь гэты час іх размову, няхай і нявінную, чуе чужы чалавек. Нерухома сядзіць на каленях, гледзячы ў жэрала печкі. — Ты ідзі, чалавечка. Няхай тлее вуголле. Толькі дзверкі зачыні... Вось табе, — Галена ліхаманкава пакорпалася ў партманетцы, — троху грошаў за фатыгу.

— Дзякую шаноўнай пані. Мне нічога не трэба. — Грыва выпраміўся, глядзеў невідушчымі вачыма кудысці ў акно. — Толькі хачу, за перапрашэннем пані, сказаць, што пані змахлявала. Або пані змахлявалі, ну, няпраўду сказаці. Калі пана дзедзіца тут не было, у пакоях жылі Талочки... Балявалі тут. І баляваць будуць, калі панове паехаць рачыще. А яшчэ хачу сказаць, што Талочка на панскія грошы патаемна Сяржанты купіў, усё туды цяпер цягне, Галена ліхаманкава заходзіла па пакоі: дык вось чаму Мальвіна то такая ліслівая, што хоць да раны яе прыкладай, то кіпці паказвае. Пойдуць у свой фальварак — і ўсё.

— А ты ў бога верыш? — спыталася яна, спыніўшыся. — Перажагнайся, што праўду гаворыш.

— У імя айца і сына і святога духа, аман! Каб мне з гэтага месца не сышці.

— То якая ж табе карысць ад таго, што ты мне сказаў?

— Ні-і-якай, шаноўная панечка. Я за праўду стаю, — мужык яўна нецярплюціўся.

— То ідзі, добры чалавечка. Я ўсё дзедзіцу раскажу.

— Пакуль што не трэба, панечка. Да зайдра не трэба. Расстроіце яго толькі перад гасцямі, — стары стаяў ужо ў дзвярах.

— Ты ўжо і пра гасцей ведаеш... — Ведаю, панечка, хто ж не ведае.

— То ідзі. І няхай за дабро лёс адплаціць табе дабром.

Выскачыў Грыва на веранду з адной вярэдлівай думкай: толькі б паспець! Паспець папярэдзіць, што вечарам з'едуцца паны і сярод іх галоўны наўмыснік, як яго, ага, Сыракомля... У Вільню, вядома, не паспець. Да становога прыстава ў Жупраны — таксама. Ды і з панамі ён заадно — разам гарэлку жлукцяць і ў карты гуляюць... Тады ў Ашмяну, да спраўніка. Усе хваляць яго: да мужыкоў спагадлівы і з панамі не водзіцца. Толькі ў Ашмяну: дваццаць вёрст — туды, дваццаць вёрст — назад, да вечара можна паспець! І тады... І тады ён адпомсціць ім усім! І за сябе, і за дачку, і за ўнучку, што вырасла без бацькі і без маткі! Які гэта бацька, калі кінуў яе ў нейкую турму і цяпер не прызнае. О, не хоча прызнаваць, то прымусяць яго, наўмысніка, з нянявісцю падумаў Грыва пра Ляшчынскага. Супраць самога цара надумаў ісці... Не, такога зламысніка ў турму трэба! І тады ўся Аняліна дастанецца Марысыцы, А, значыць, і яму самому.

2

I быў дзень

Праводзіўшы да рагатак віленскага цывільнага губернатара Пахвіснева, ашмянскі земскі спраўнік калежскі асэкар Міхайл Аляксандравіч Серабракоў рашыў перад абедам скочыць на момант да дазорца турэмнага замка адстаўнога штабс-капітана Мацвея Аляксандравіча Сулькевіча і забраць у яго пазычаныя нумары «Современника». Наконт кніг і часопісаў Міхайл Аляксандравіч быў педант: аддаваў іх у аправу віленскаму пераплётчыку, трymаў у шафе, расстаўленымі ў строгім парадку, трывожыўся, калі кніга хадзіла па руках. І на гэты раз трывога аказалася небеспадстаўнай, бо сухарлявы Мацвей Аляксандравіч, сустрэўшы госця на парозе сваёй драўлянай будыніны, якая іменавалася замкам, бездапаможна развёў рукамі:

- Няма. Папрасілі ў мяне пачытаць добрыя людзі.
- Зноў хтосьці з насельнікаў твойго замка? То зайдзі ў камеру і вазьмі.
- Не, тут іншае. Ёсьць у Ашмяне пару разумных хлопцаў. Па пятніцах збіраюцца чытаць. А сёння ж якраз пятніца!
- Ой, глядзі, Аляксандравіч, каб потым не прыйшлося гэтых хлопцаў перасяляць у твой замак! Кепска будзе, калі на судзе ўсплыве, што кніжкі яны бралі ў самога спраўніка. Давядзеш ты мяне тады да канфузу вялікага!
- Боязна стала? — Сулькевіч іранічна глянуў на круглы і таму дабрадушны твар Серабракова. — І гэта кажа чалавек, які хадзіў на зборы петрашэўцаў?
- Не сам, не сам, старэйшы брат за ручку вадзіў. Таму і ўлічылі, у Сібір не саслалі, а толькі ў Паўночна-Заходні край перамясцілі. Што ж тычыцца боязі, то... Не баюся нічога я, але хацелася б да пенсіёна даслужыць. Вярнуўся б тады ў свой Звянігарод, на паляванне б хадзіў. Кніжкі чытаў, ружы разводзіў.
- Не доўга, Аляксандравіч, засталося, не доўга.
- І не доўга і доўга. Цяпер адзін дзень за дзесяць сыдзе. Пахвіснэў сказаў: «Заўтра ў Вільні быць!» Пан Умястоўскі наскардзіўся яму, што за парадкам у павеце не гляджу. Бунтуюць мужыкі, а я, маўляў, спакойненъка кніжачкі пачытваю. Будуць з мяне, як сказаў губернатар, тлушч здыміць. Раскарміўся я, бачыш, на царскіх харчах. Нават сказаў,

ха-ха-ха, ты не ўяўляеш нават, што ён мне сказаў. Толькі дай горла прамачыць. Няўжо ў цябе, Аляксандравіч, калішану не знайдзеца?

— Знайдзеца, чаму ж.

Сулькевіч правёў спраўніка ў сваю прахалодную канцылярыю, дастаў з шафы вясковы збанок з пітвом, зробленым з піва, віна і лімоннага соку і прысыпаным зверху дробнымі хлебнымі крошкамі, разліў у алавянныя кубкі. Потым падышоў да дзвярэй і засунуў засаўку.

— Ну-ну. Дык што ён сказаў такога смешнага?

— Смакоцце якое... Толькі ты ў Ашмяне ўмееш такое рабіць.

— Ад дзеда, Аляксандравіч, рэцэпт дастаўся. Стары літоўскі калішан!

— Чым болей я тут служу, тым болей да гэтага краю прывыкаю — да людзей, гаворкі. Часам нават здаецца, што тут і нарадзіўся, Што і Москву, і звянігарадскія муры бачыў толькі ў сне. А рэальнасць — вось яна, тут, на берагах Ашмянкі.

— Дык што ж смешнага сказаў наш губернатар?

— Прабач... Значыць, так. Мерае ён поглядам мой жывоцік і цэдзіць скрэзь зубы: «Обжираетесь тут на казенныі счет. Гоголя нету на вас в зденшай глупши». А я ў адказ гэтак згодненъка: «Очень точно соблаговолили заметить. Нету на нас Гоголя. А зря! Столько великолепных типов пропадает!» Пахвіснеў здзіўлена лыпнуў вачыма і пытае: «Например?» Адказваю: «Первый пример — перед вами. Вместо того чтобы брать поборы со шляхты или дратъ мужиков, целыми днями лежу, подобно Обломову, на диване и глотаю романы». Тут Пахвіснеў яшчэ больш здзівіўся: «А что? Разве берут поборы?» — «Так точно, берут-с! И не токмо борзыми щенкамі, но н породистыми лошадьми, и французскім шампаном, и медом, и каргинамі, и даже в последнее время конными молотилками-с». Тут Пахвіснеў заліўся чырванню ды як гаркне: «Нечего верить всяким дурацким сплетням! И вообще надо нам с вами, голубчик, серьезно поговорить. Жду вас завтра ровно в десять в своій канцеляриі». Значыць, па дурасці зноў я пацэліў прама ў Дзесятку... Адстаўкай усё пахне...

— Пачакай, Аляксандравіч, нешта не ўсё я зразумеў. — Сулькевіч глытнуў калішану. — З коньмі — тут усё ясна: наш гараднічы Цімафей Фёдаравіч Майбарада. Шампанскае — гэта наш лекар. Анагдайчы карчмар быў у добрым гуморы і прызнаўся мне, што ў яго бутэлькі па кругу ходзяць: спачатку мужы парадзіх купляюць віно і нясуць яго дамскаму падліznічку шаноўнейшаму Аўгусту Іванавічу Рэнарду, а потым сам Аўгуст Іванавіч нясе бутэлькі назад у карчму і патрабуе тыя ж грошы.

— Во-во! А беднаму карчмару ніякага прыварку. Таму і расказвае ўсім.

— Мёд — гэта, мусіць, наш старшыня Сіроцкага суда Ваўканоўскі. Кажуць, ездзіць па маёнтках і на бедных сіротак збірае. А потым медавуху робіць. Я, праўда, не каштаваў, бо ён у адзіноце п’е.

— І я не каштаваў. Толькі сіроткі расказвалі.

— А вось хто бярэ карцінамі — дальбог, не здагадваюся.

— І не здагадаешся. Нізвошта не здагадаешся. — Міхайл Аляксандравіч яўна павесялеў, настроіўся на жартачкі. — Гэта наш павятовы наглядчык за будаўніцтвам чыгунак.

— Чыгунак? Якіх чыгунак? Наколькі мне вядома, па тэрыторыі нашага павета чыгунка не пройдзе.

— Пакуль што не пройдзе, дастойнейшы Мацвей Аляксандравіч. Але толькі пакуль што! Увогуле ж услед за дарогай з Вільні на Варшаву павінны пракласці дарогу з Вільні на Мінск і Маскву.

— Калі тое будзе...

— Калі? Хутка! Бо ўжо ёсьць першыя ахвяры той чыгункі...

— Ніколі б не падумаў.

— І не падумаецце! Не падумаецце на нашага цішэйшага і сціплейшага Юльяна Адамавіча Мачыдлоўскага. Неяк з’яўляецца ён зімой у Палянах, па наваколлі ходзіць, турбы месіць і — нешта мерае! Панства Янкоўскія перапалохаліся: усё ж сам павятовы пісар, правая рука самога Умястоўскага! Клічуць, значыць, Мачыдлоўскага ў двор, даюць яму прамачыць горла — і раз, і друпі, і трэці. А потым лісліва пытгаюцца: што б усё гэта значыла? А ён ім з важным выглядам вяшчае: гэта, маўляў, дзяржаўная тайна, але паколькі я шляхціц і трапіў да радавітай шляхты, то магу пад вялікім сакрэтам прызнацца, што праз Паляны, акурат во праз гэты салон, пройдзе жалезнай каляя з Вільні ды на Жупраны. Пані Янкоўская тут у лямант: не губіце бедных сіротак, не разбурайце памяць па маім нябожчыку мужу... Мачыдлоўскі на лямант доўга не зважаў. Потым нібы працверазеў і нібы сам з сабой разважае: яно-то, вядома, можна было б каляю і скрывіць, можна было б дугой вакол Палян пусціць, але... Пані Янкоўская намёк зразумела і спыгала: колькі? Мачыдлоўскі напусціў чмуру. Маўляў, не для яго гэта трэба. З-за павагі да радавітай шляхты ён згодны ўсе паслугі аказаць дарма. Але вось ёсьць адзін высокі чыноўнік у Вільні... Адным словам, выцыганіў наш пісар у Палянах самы каштоўны абрэз нейкага фланандскага майстра і...

— І падараваў яго Пахвісневу!

— Не, узяў сабе, прысвоіў — і ўсё на гэтым скончылася. Чыгунка ніколі праз Паляны не пройдзе!

— Нічога не разумею! Што ж здалося крыўдным Пахвісневу?

— Напамін пра малатарні, — Серабракоў са шкадаваннем глянуў на дно апусцелага збанка. — Тыя самыя малатарні, што началі вырабляць у

нашым Вішневе. Толькі што іх пахвалілі ў «Кур'еры Віленскім»: не ўступаюць англійскім, а цана ўсяго 220 рублёў.

— У парайнанні з англійскім — сапраўды боская цана.

— Магла б быць яшчэ ніжэйшая, — засоп спраўнік. — Меліся іх прадаваць па дзвесце. Але потым накінулі яшчэ дваццатку — для Пахвіснева. Думаў: ніхто не ведае, ціха ўвойдзеца. Ажно ведаюць людзі. Шыла ў мяшку не схаваеш!

— Не перажывай, Аляксандравіч. Можа, пранясе міма.

— Не пранясе! Малагарні то Пахвіснеў праглыне. Агалоскі пабаіцца, Але за бунты іжыцу прыпіша. Маўляў, наш павет — рассаднік заразы. Ад нас яна ў суседня паветы перакінулася. Вунь ужо і на Міншчыне...

У гэты момант у дзвёры канцылярыі нерашуча пастукалі.

— Хто там? — раздражнёна спыгай Сулькевіч, і, не чакаючи адказу, схапіў збанок і кубкі, схаваў іх у шафу.

— Гэта я, Варановіч, — туха пачулася з-за дзвярэй. — Наш Міхайл Аляксандравіч тут праўывае?

— Тут я, тут! — адазваўся Серабракоў, распазнаўшы голас свайго новага сакратара. — А што вам, Самуіл Аляксандравіч. так пільна прыспічыла?

— Гэта не мне. Тут прыйшоў нейкі мужык. Кажа, што ў важнай патрэбе. Змову супраць самога цара выкрыў!

Сулькевіч адсунуў засаўку, расчыніў дзвёры. За парогам побач з разадзетым як на свята Варановічам стаяў стары мужык у паношаным кожуху. У руках ён цёр шапку-аблавушку.

— Здрасціце, ваша сяцельства, — ціха прамовіў ён і, перажагнаўшыся, нізка пакланіўся.

— Кланяцца не трэба, — зморшчыўся спраўнік. — Я н'е бог і не цар. Такі ж чалавек. Ты чый, мілы, будзеш?

— Я? Нічый. Я гасудараў. Раней дамініканцаў з Астраўца, а цяпер гасудараў. З Палушки я. Можа, помніце, ваша сяцельста, такрочнай восенню вы зрабілі гонар нам, загразнуўшы ў крыніцы на спуску да палушанскага млына... Помніце, яшчэ двое мужыкоў мелі... Мелі шчасце выцягваць вашу брычку... Паглядзіце на мяне, можа, і ўспомніце мяне — у армяку я тады быў, у шэрым...

— Як жа не помніць! Ну і злы я тады быў на вас! Разгультаіліся! Дарогі падсыпаць не можаце! Вам жа ездзіць па ёй!

— Дак падсыпалі неяк — зноў прабіла. Крыніца ж, за перапрашэннем вашага сяцельста, яна ўсё прраб'е. — Грыва быў ужо не рады, што прыгадаў тое здарэнне, калі за выцягнутую брычку ім выпала па грыўні.

— Ну добра, добра. Няхай вам горай будзе ад свайго гультайства. Сядзіце ў балоце ў сваіх Палушах, калі вам так падабаецца... Дык якая крамола ў вашай там вёсцы аб'явілася? Мужыкі бунтаваць уздумалі, ці што?

— Крый божа, ваша сяцельста! Як можна! Мы цару верныя, за маніхвест яму ў ножкі кланяемся... Бунтуюць паны — ім жа згону шкода. Таму і праудзівы маніквест ад нас скрываюць...

— Якія паны? — перабіў ад акна Сулькевіч. — Ты ж сам сказаў, што вы казённыя. Значыць, пана ў вас — няма!

— Ага, няма. У нас няма. Але ў Аняліне, за перапрашэннем, ёсць. Пан Талочка, аконам, а над ім пан Ляшчынскі. Ящакам завуць.

— І што ж гэтыя паны табе дрэннага зрабілі? — Сулькевіч усё больш раздражняўся.

— Мне — нічога. Але цару збіраюцца зрабіць. Яй-богу, збіраюцца, ваша сяцельста. З Аршавы тайныя паперы прывезлі, у старым караніку схавалі. А сягоння збор у іх будзе. Галоўны наўмыснік, як яго, ну, круціцца ў галаве, а не ўспомню, галава як рэшата стала... Значыцца, галоўны наўмыснік з Вільні да іх прыедзе і будуць радзіцца, як...

— Пачакай! — перабіў Серабракоў. — Няма ў маім павеце Аняліны. Не помню такога маўнтка. Дзе ж ён знаходзіцца?

— За рэчкай, ваша сяцельста. За Лошай. Каля гасцінца, што да карчмы Бастомскага выходзіць.

— За рэчкай, значыць? — з палёгкай выдыхнуў Серабракоў. — Тады гэта ўжо не мой павет. За Лошай пачынаецца Віленскі павет. Разумееш: не Ашмянскі, а Віленскі! Таму табе трэба было не сюды, а ў Вільню ехаць.

Нібы шукаючы парагунку, Грыва адчайна глянуў назад, на дзвёры, і тут жа ўпаў на калені:

— Ратуйце, ваша сяцельста! Не дайце загінуць! У Вільню я ўжо не паспею. І не быў я там ні разу — куды мне!

— Хочаш — заўтра вазьму цябе з сабой у Вільню.

— Заўтра будзе позна... Сягоння яны збіраюцца, сягоння! Сягоння і браць іх трэба!

— Ды зразумей ты! — зноў умішаўся Сулькевіч. — Не наш гэта павет!

— Але ж наўмыснікі, супраць цара ідуць...

— Зноў за сваё! Ну як табе гэта давесці... Скажам, твой сусед... Хто ў цябе сусед?

— Бязлеп. Безляповіч, значыцца.

— Скажам, твой сусед Безляповіч б'е на панадворку сваю жонку. Маеш ты права ўмішацца?

— Не, куды там. Яшчэ па мордзе надасць.

— Значыць, ні на жонку суседа, ні на яго панадворак ты права не маеш?! — наступаў Сулькевіч.

— Але. Не маю.

— Дык якое ж мы маем тады права ехаць у суседні павет, у тое Аняліна, і некага там браць! У іх ёсць свой начал — няхай ён і разбіраецца!

— Ага, свой. І праўда: мы да Палянскай воласці, а яны да Шумскай.

— То чаму ж ты ў Шумск пе лящеў?

Але Грыва не адказаў. Нешта цяжка варочалася ў яго галаве — як непрыйдзётыя камяні ў жорнах. І раптам — успомнілася:

— А таго галоўнага наўмысніка Сыракомля завуць.

Серабракоў падышоў да Грызы, узяў яго за плечы, заглянуў у выщвілыя вочы:

— А ты, хлопе, не брэшаш?

— Каб маёй Хрысцінцы так светласці вечнай не бачыць...

— І хто табе пра Сыракомяю сказаў?

— Пані сказала! Даљбог, пані пры мне гаварыла.

— Успомні: што яна гаварыла?

— Гаварыла, калі ўсе даведаюцца, што сам Сыракомля прыбудзе, то і спаўзуцца. У Аняліну, значыцца.

— Тады і мне прыйдзецца паўзці! — нечакана для Грывы разрагатаўся Серабракоў. — Што ж ты мне адразу пра яго не сказаў! Калі будзе сам Сыракомля — тады іншая справа. Тады прыеду. Абавязкова прыеду! Хоць і прыпазньюся, можа... Толькі б зноў у Палушах не загразнуць... А ведаеш што, хлопе, паедзем разам, у адной брыгчы, а? Дарогу за рэчкай пакажаш.

— Не, ваша сяцельства, — спалохаўся Грыва. — Мне трэба раней бегчы. Мне, за перапрашэннем, трэба грубкі нанач паліць.

— Тады бяжы сабе з богам, бяжы! Але Грыва зноў грымнуўся на калені:

— Богам заклінаю, паночки, не выдавайце толькі мяне, калі што там выкryецца благое. І нагароды мне не трэба за вернасць царові. Абы толькі наўмыснікаў вылавіць. Абы толькі маніхвест не хавалі...

— Не схаваюць! — цвёрда паабяцаў Серабракоў. — Не змогуць схаваць. У газетах ён, ужо надрукаваны?

Ксёндз Генрык Вейсель, прыар Астрравецкага дамініканскага кляштара, адчуў сябе блага яшчэ ў час ранішняй імшы. Спярша — як гэта ўжо не раз бывала — рэзка кальнула ў сэрцы. Потым — ужо ўпершыню — тупы боль разышоўся па грудзях. Але, сабраўшы ўсю волю, прыар перамагаў сябе. Анямелай рукой даў прычасце перадвелікодным спавядальнікам. У закрыстыі яшчэ сам зняў арнат. І толькі тады папрасіў арганіста, каб ён узяў яго пад руку і непрыкметна адвёў у келлю. У келлі, не рассцілаючы пасцель, прысланіўся да падушак і нерухома праседзеў гадзіну і другую: а можа, пройдзе! Аднак боль не адпускаў. І тады, дзесьці ў абед, пацягнуў за стужку ад званочка, сказаў хлопцу-паслугачу, які прыадчыніў дзвёры, каб той паклікаў брата Габздыля або брата Масойца. Праз колькі хвілін хлопчык вярнуўся і далажыў, што брат Габздыль паехаў да хворага ў Малі, а брат Масойць не з'яўляўся яшчэ з учарашняга вечара. Ва ўсім кляштары, паведаміў хлопчык, акрамя паслушнікаў ёсць толькі адзін брат Галабурда. Зранку сядзіць у сваёй келлі і нешта піша.

— То кліч тады хаця б яго! — папрасіў прыар. З братам Антонім Галабурдам адносіны ў яго склаліся напягтыя, але выбару не было. Ды і выпадала, урэшце, папрасіць прабачэння, бо, ён гэта адчуваў, набліжаўся апошні час. Час усёдаравання. Усё жыццё ён адпускаў грахі сваёй пастве, а цяпер яны, авечкі, павінны дараваць свайму пастыру яго смяротныя і штодзённыя правіннасці. Колькі іх, тых правіннасцей? Не так ужо і многа, каб тратіць у пекла. Але не так ужо і мала, каб заслужыць на рай, Значыць, нешта сярэдняе, чысцец — тая ж геена вогненная, толькі з надзеяй на збавенее. Найгорай, аднак, што спавядатца ў правіннасцях прыйдзеца гэтamu Галабурдзе. Занадта ён разумны — усё бачыць навылёт. Ды і хто ён такі? Мужык, беглы катаржнік. Дарэмна прыгрэў яго ў кляштары, паслухаўшыся пані Кастрравіцкай, дабрадзеікі кляштара... І тут жа спаложаўся гэтага «дарэмна»: зноў прагнявіў бога. Бо рабіць дабро трэба ўсім і ўсюды... Вось толькі ці дабро зрабіў ён тады, дваццаць год назад? А можа, зло? А можа, гэта смяротны грэх — прыняць на божую службу злачынца, на сумленні якога — жыццё двух чалавек, няхай сабе таксама грэшнікаў? И ці раскайаўся ён у зробленым, гэты Галабурда, а на самай справе Гримот, беглы катаржнік з Бабруйскай крэпасці? Калі раскайаўся, то добра. Тады будзе выбачлены і сам грэшнік, і той, хто яму памог раскайацца. А калі не раскайаўся, а толькі прыкінуўся, што стаў на калені? О, тады яго грахі каменем лягуть на мяне ў апошнюю часіну жыцця майго...

— Ляўдэтур Езус Хрыстус¹, — пачулася ад парога.

Прыар уздрыгнуў ад нечаканасці, расплюшчыў павекі. Колькі гадоў ён сам настойваў, каб браты заходзілі ў суседнія келлі без ніякага

¹ Пахвалёны Ісус Хрыстос (*лац.*).

папярэджання, ніякага стуку, бо нічога грахоўнага не можа быць у тых келлях ані ўдзень, ані ўночы. А тут адчуў прыкрасць ад того, што вось ён, непакорлівы брат Антоні, застай яго з патаемнымі думкамі і глядзіць так, нібы чытае іх.

— Ін сэкуля сэкулёрум! ² — ціха адказаў прыар.

— Клікалі, вялебны ойча?

— Клікаў. Вазьмі зэдлік і прысядзь побач. Рэдка мы з табой гаворым, а цяпер — трэба. Пагаварыць, як на споведзі...

Законнік падышоў да чиста вышараванага стала, на якім стаяла распяцце і ляжаў малітойнік, вышыяній з-пад нізу вузкі зздалъ, прысунуты да ложка, цяжка ўсеўся, сашчапіў на каленях пудовыя руکі. Гэтая рукі, як і ўся магутная постаць Галабурды, заўсёды раздражнялі хударлявага — толькі скора ды косці — прыара. Ад іх зыходзіла нейкая незразумелая моц, нейкі спакой. Такім рукам толькі араць або малаціць, а не перабіраць дробныя зернейкі ружанца! І наогул белая дамініканская сутана і белы каптур ніяк не пасавалі да мужыцкай постаці і мужыцкага твару брата Антонія. Яму больш падышла б, нечакана падумалася прыару, шэрый сярмага. І з гэтым чалавекам яму, сыну курляндскага барона, трэба падводзіць ражунак усяго жыцця свайго... Божа мой, відаць, гэта кара твая за маю гардыню... А калі гэта кара твая, то прыму яе з годнасцю і ўдзячнасцю!

— Занядужаў я раптам, сынен мой. На дварэ вясна, сонейка свеціць, скаўронкі ўжо, мусіць, прыляцелі, а мне ў апошнюю дарогу збірацца пара. Заўсёды чамусыці здавалася, што гэты горкі келіх толькі для іншых прыгатаваны, што мяне ён павінен абмінуць, Што са мною ўсё будзе інакш... Ажно не абмінуў.

— А можа, яшчэ ўсё абыдзецца, — круглы твар Галабурды быў сама спагадлівасць. — Зараз п'яўкі паставім, а там у Вільню па лекара пашлём.

— Не трэба лекараў! Ніколі да іх не звяртаўся, то і цяпер не буду. Нельга ўмешвацца ў волю бога.

— Але, як кажуць, — гома прапоніт, дэус дзіспоніт ³.

— Не трэба латыні, — прыжмурыў вочы прыар. — У тваіх вуснах гэтая мова гучыць так па-мужыцку, што я пачынаю сумнівацца ў яе высакароднасці.

— Што зробіш, — апусціў галаву Галабурда, — у мяне ж няма ступені магістра...

— А мог бы ім стаць! Пры тваіх здольнасцях — мог бы! І цяпер мог бы — у цябе яшчэ ўсё жыццё наперадзе. Але замест духоўнага самаўдасканалення ты траціш час на бясплодны занятак.

² На векі вякоў! (*лац.*)

³ Чалавек мяркуе, а бог вырашае (*лац.*).

— Чаму ж ксёндз прыар лічыць, што пераклад свяшчэннага пісання, кнігі справядлівай, на гаворку тутэйшага народа ёсць занятак бясподы? Калі мы прызнаём, што чалавек павінен размаўляць з панам богам, то абавязаны ён гэта рабіць на мове сваёй, зразумелай яму.

— Але ж на якой мове? — у прыары на момант ажыў прапаведнік, палеміст. — Не ведаюць вучоныя такой мовы! Ды і хто на ёй гаворыць? Жменька хлопаў.

— Ёсць такая мова, — Галабурда заставаўся вонкава спакойны, і гаварыў ён з прыарам, нібы з малым дзіцём. — І імя ў яе ёсць: беларусінская, або крывіцкая. Гавораць на ёй не толькі ў Астраўцы, але і на маёй роднай Магілёўшчыне, але і каля Бабруйска, каля Слуцка, каля Мінска... Ведаю, бо начаваў там, праходзячы, у мужыцкіх хатах... Разам тысячы, а то і мільёны набяруцца! Ну, а калі б нават і не тысячы. Няхай жменя, няхай сотня. Аднак жа яны — людзі. А старацца для людзей — хіба не ў гэтым сэнсі святога пісання?

— Але мужыкам нашым зусім непатрэбна тое, што ты робіш, сыне мой. Яны добра абыходзяцца без кніг на тутэйшай гаворцы і са мной лёгка размаўляюць па-польску.

— Не кажыце, вялебны ойча. Калі я пачынаю з імі гаварыць па-нашаму, яны ахвотней адкрываюць мне свае душы і сэрцы. Як і ксяндзу Будрысу ў Гервятах, калі ён пачне размаўляць на літоўскай мове.

— Літоўская, — прыар вышэй узніяўся на падушках. — Літоўская — іншая рэч. Яе не зблытаеш ні з польскай, ні з рускай. На ёй кніжкі набожныя даўно выходзяць. А на тутэйшай...

— І на беларусінскай выходзяць! — пераканана запярэчыў Галабурда.
— Год з трыццаць назад выйшаў у Вільні катэхізіс. А калісьці быў беларускі пераклад Бібліі слаўнага доктара Скарыніча з Полацка. У Вільні мне яго кнігі паказвалі... Толькі сёння яны ўжо не чытаюцца. Трэба рабіць новыя, на жывой гаворцы.

— Не ведаю, сыне мой, не ведаю. Я ўзрос у іншай стыхіі, і тутэйшыя больші дагэтуль мне не балелі, — прыар адчуў папрокі сумлення, што вось жа жыве побач чалавек, заняты нечым важным і, здаецца, карысным, а ён дагэтуль не знайшоў часу, каб з ім сардэчна пагаварыць, а цяпер, выходзіць, нават яго ўшчувае. — Я не пра гэта хацеў сказаць, сыне мой. А пра тое, што цябе часта ахапляе гардыня. Нябеснае цябе займае меней, чым зямное. Бязвер'я ў табе болей, чым веры.

— Бязвер'я, вялебны ойча, няма, а сумненні — сумненні ёсць. Ці так як трэба я жыву? Ці тое, што трэба, мы робім?

— Сумненні — першая ступенька ў декла...

— Але, ойча дарагі, якая можа быць вера, калі яна не грунтуецца на цвёрдых перакананнях! А да перакананняў я бачу адзін толькі шлях — праз сумненні. Гэта так натуральна для чалавека...

Прыар зморана прыкрыў павекі. У рэшце рэшт, чаго ён хоча ад гэтага мужыка? Хіба ён сам не пераадольваў такія ж сумненні, калі ў маладосці зачытваўся Кантам і Гегелем? Марыў тады казаннямі ператварыць увесь свет, зрабіць яго добрым і разумным.

Але нічога такога не зрабіў. Свет стаў яшчэ больш жорсткі і незразумелы. Усё жыццё сваё ён растраціў на дробязі і цяпер памірае — без вучняў, без паслядоўнікаў. У чые руکі перадасць уладу? Габздыль тупы, як пень, нават лаціну не асіліў. У Масонцы хутка будзе сям'я, і ён пакіне кляштар. Паслушнікі і клерыкі таксама не падаюць асаблівай надзеі. Выходзіць, што застаецца толькі ён, мужык, беглы катаржнік, але і разумнік, асока, пакутнік. За аднаго грэшніка, які пакаяўся, на небе больш даюць, чым за дзесяць праведнікаў... Гэты чалавек ведае, чаго ён хоча. Мае сілу волі. Практычна глядзіць на свет. Таму можа дабіцца ўсяго таго, чаго не дабіўся ён, незразумелы себе самому гібрыд педанта і летуценніка, стары няўдачнік, які рваўся да ўлады, але так і не спазнаў яе смаку. Заўсёды ён за дрэвамі не бачыў лесу, а за лесам не бачыў дрэў. А гэты — бачыць.

— Павер, сынэ мой, — прыар зноў расплюшчыў вочы, — што я табе не вораг. І сягоння не шкадую, што ў цяжкую часіну працягнуў табе руку дапамогі. Урэшце, гэта абавязак кожнага хрысціяніна. Павер таксама, што і мне хацелася агульнага шчасця. Дзеля яго самаахвярна нёс я свой крыж, пакугаваў, пасціўся. Але потым зразумеў — тут я буду шчыры з табой, як на споведзі, — зразумеў, што мае пакуты не маюць асаблівага сэнсу, бо ад іх не змяншаюцца пакуты іншых. І тады... Тады прыйшло жаданне ўлады. Бо толькі ўлада можа змяніць свет...

Прыар змоўк, зноў заплюшчыў вочы, прыслухаўся да болю ў грудзях. Боль, здаецца, адступаў. А разам з ім адступала адчуванне Непазбежнасці. Нараджалася кволая Надзея: з усім — так, а з ім — не!

— То, можа, ксёндз прыар трошкі падрэмле? Сон, кажуць, найлепшы лекар.

Хворы расплюшчыў вочы і ўважліва глянуў на Галабурду. Дык што ў ім мужыцкае? Рукі? Твар? Мяркуючы па старых партрэтах, такія былі калісці і ў радавітай шляхты. І калі нічога не вedaць пра яго мінулае, можна нават уяўіць, што ў яго жылах, якія вяровачкамі выступілі на руках, цячэ блакітная кроў. Вось толькі маленъкі задзёрты нос ніяк не стасуецца да такога буйнога аблічча... Але хіба гэта істотна?

— Не, сынэ мой, раз пачалі мы сур'ённую гаворку, то мусім яе і закончыць. Пакаюся, сынэ мой, у гэтую, можа, апошнюю для мяне гадзіну. Я таксама зведаў гардыню. Мне таксама марныя справы засцілі ўвесь божы свет. Калі я зразумеў, што аднымі пакутамі нічога не зыначыш, зажадалася ўлады, ох як зажадалася! У мірах я сябе ўжо бачыў архіепіскапам усёй імперыі, займаў крэсла Богуша-Сестранцэвіча. Неяк мне нават сніўся сон: я наварочваю на каталіцкую веру самога Мікалая

Першага і, адпускаючы або не адпускаючы яго грахі, кірую ўсёй дзяржавай, усімі яе народам! Сон здаўся мне вешчы, і я кінуўся ў бой. Інtryгі, інtryгі, інtryгі... Але ворагі мае таксама пільна за ўсім сачылі... И вось з кляймом змоўшчыка я аказаўся ў Астраўцы, у самым бедным і занядбаным дамініканскім кляштары літоўскай правінцыі. Да таго ж пра кляштар гэты пасля візітацыі Фаустына Цяцерскага, чалавека шанаванага, бо ў Сібір ссылаўся, пайшла дрэнная слава: маўляў, бязвер'е тут звіло гняздо, законнікі пагразлі ў грахах... Прыйзнаюся, сынне мой, прыехаўшы сюды, я спачатку ўпаў у чорны адчай. Днямі не выходзіў з келлі, Бахусу аддаваў даніну. Але потым мяне ахапіла новая гардыня — адпусці мне, божа, гэты грэх, як і мы адпускаем нашым вінавайцам... Захацелася мяне адрадзіць кляштар, ды так, каб ён слыг па ўсёй Літве і Русі. З дапамогай паноў Кастрравіцкіх і Жылінскіх касцёл адрамантаваў, абраз святых Казмы і Дамяна аднавіў і ледзь не цудадзейным зрабіў. Здалося мяне, што гэта я сам сабе пры жыцці помнік раблю.... Але тут мяне падсцерагала расчараванне за расчараваннем. Прыйбыткі ад млына і корчмаў пачалі змяншацца. Страцілі мы засценкі ў Палушах і Ваверанах. Галоўнае ж расчараванне маё — тутэйшы народ. Колькі красамоўства ўкладваў я ў свае казанні — нічога не дапамагае! Вера-то ў народзе ёсць, але вера неглыбокая, нетрывалая. Паганства многа ў душах засталося, прадзедаўскіх забабонаў... И табе, сынне мой, прыйдзецца выкарчоўваць іх, несці людзям агонь веры сапраўднай!

— Мне? — кірпаты нос Галабурды здзіўлены ўзняўся ўгору.

— Перш за ўсё — табе, сынне мой. Я сёння пакутліва думаў, хто возьме з маіх рук крыж, калі мяне давядзеца адысці ў іншы свет. Хто правядзе ўрачыстае святкаванне гадавіны нашага кляштара. Два з паловай стагоддзі яму хутка... Неяк і фундатараў Корсакаў трэба было б успомніць... Пра што гэта я? Зноў перарвалася думка... Ах, вось што. Думаў я — і надумаў, што толькі табе быць прыярам пасля маёй смерці. Горды ты, сумняваешся занадта. Але галава ў цябе светлая. И мужыка лепш за мяне разумееш. Бо... Бо сам мужык, не папрокам будзь сказана. У цябе слова не разыходзіцца са справаю, а ў мяне разыходзілася, і часта.

Ад шкадавання сябе самога на вачах прыяра выступілі слёзы. Каб схаваць іх, ён зноў прыкрыў цяжкія павекі, змоўкнуў. Галабурда ўстаў з зэдля і нерашуча затупаў ля ложка.

— Вось нібы і выспавядаўся я, сынне мой. И лягчэй стала. Нібы камень з плячэй зваліўся... Цяпер ты ідзі, сынне мой, толькі дай блаславенства і ідзі. Думаў, прыйдзецца прымачь мяне апошніе памазанне — ажно, слава ўсявышняму, абышлося. Папярэдзіў ён мяне, але не ўзяў... Толькі прынясі мяне, сынне мой, гарачай гарбаты. А то вусны засмяглі. Не дзіва: ад учарацніцтва вячэрнія нічога ў роце не меў.

— Я зараз, ойча вялебны, я мігам...

Аднак міг той ператварыўся ў доўгае чаканне. Прыар перабраў у памяці ўсе драбніцы нядаўняй размовы з Галабурдам і пачаў ужо нават шкадаваць, што быў з ім такі шчыры. Прызнанне ў слабасцях нібы зрайняла паміж імі ранейшую агромністую дыстанцыю — і ў веку, і ў чыне. І, бач, ён, мужык, адразу адчуў гэта, карыстаецца, не спяшаецца... Ад крываўды прыар зацяў вузкія перасохлыя губы і чакаў, усё больш нецярплючыся.

Нарэшце за дзвярыма пачуліся цяжкія крокі. Штурхнуўшы каленам дзверы, Галабурда ўнёс разную драўляную тацу з імбрычкам, алавянім кубкам і сподачкам, на якім ляжаў кавалак жытнёвага торту з мёдам. Скарынка была ўпрыгожана дзірачкамі, зробленымі кончыкамі відэльцаў.

— Можна падумаць, што за гарбатай давялося ў Вільню хадзіць, — не ўтрымаўся прыар.

Але вялізныя вочы Галабурды былі па-ранейшаму дабрадушныя.

— Прашу выбачыць, вялебны ойча. З Анеліна прыехаў пан Талочка і пільна прасіў, каб яго пусцілі да ксяндза прыара. Не мог жа я такое дазволіць...

— А што яму трэба, гэтаму старому грахаводніку? Нябось, зноў адпушчэння грахоў хоча!

— Не, у яго іншы інтэрас. Аказваецца, прыехаў у Анелін пан Яцак Ляшчынскі і хоча, карыстаючыся выпадкам, сёння пасвенціць крыж на тым месцы, дзе калісьці перуном забіла яго матку.

— А, памятаю, памятаю. Набожная была пані. Праўда, з мінулым... Але чаму такая паспешлівасць? І хіба нельга было папярэдзіць хаця б на дзень раней?

— Гэты Талочка сказаў, што пан Ляшчынскі павінен ужо ад'яджаць. У яго важныя абавязкі на будаўніцтве варшаўскай каляі. Раней жа Талочка не мог папярэдзіць, бо ездзіў запрашашь самога Сыракомлю. Сам Сыракомля будзе сягоння ў Анеліне!

Слова «сам», ды яшчэ паўгоранае двойчы, балюча кальнула прыара. Паэта ставяць вышэй духоўнага пастыра. Па паэта раней паслалі, чым па пастыра, І якога паэта! Таго, хто ў Познані дапусціў выпад супраць самога папежа! Краёвыя газеты не раз паўтарылі гэта ўслед за «Пшэглёндэм Познаньскім», які не стане выдумваць — выданне саліднае... Таго, хто парушыў святое тайнства шлюбу і зблытаўся з нягоднай камедыянткай! А можа, яшчэ яе і ў Анелін прывяззе як выклік людзям... Не, каб ён быў бы нават самы здаровы ў свеце — і то не паехаў бы глядзець на такую распусту. Занадта вялікі гонар для іх быў бы! Няхай тады едзе гэты мужык! Хопіць ім і мужыка! Але як бы тут усё натуральней сказаць...

— Сыне мой, ты ж добра бачыш, у якім я цяжкім стане. Хіба магу я трэсціся цэлых дзесяць вёрст? І не паехаць не выпадае. Усё ж нашы парафіяне, хоць і не самыя набожныя. Пасвенціць крыж у такія жалобныя

дні — значыць зрабіць учынак, мілы пану богу. Таму едзь, сыне мой, замест мяне. Пан Талочка, мусіць, чакае?

— Чакае. Але брычкі ў яго няма. Ён конна.

— Конна? Якое нахабства! Пашкадаваць для мяне брычкі! Каб я сваю карэту па такім балоце ламаў!

— Брычка, ён казаў, пайшла ў Вільню.

— Па Сыракомлю, значыць. Зразумела, першы паэт Літвы, а мы хто? — спачатку замест «мы» прыар намерваўся сказаць «я», але тут раптоўна пажадалася, каб пачуццё прыніжанасці перадалося нават Галабурдзе. І, здаецца, пацэліў.

— Што ж, мне тады таксама выпадае адмовіць?

— Не трэба, сыне мой. Вазьмі белага каня і едзь з гэтым Талочкам конна, — прыар наперад смакаваў, які эффект гэта выкліча па дарозе ды і ў самім Анеліне: дамініканец — ды конна. Не, такое ім не ўвойдзецца, за такое ім прыйдзецца падвойную, не, пагройную ахвяру на кляштар зрабіць. А палічаць пасвянчэнне няважным — тым лепей: няхай перасвенчваюць, няхай мяне другі раз слёзна папросяць... — Не забывай, што быць прыніжанымі і пакорлівымі нас вучыў святы Дамінік, наш патрон. Перад смерцю ён загадаў сябе пакласці на попеле... Пакорлівасць лечыць гардыню. Нават сам Езус Хрыстус на асла сядаў. Не на каня — на асла!

Але на поўным твары Галабурды засмучэння не было. Хутчэй ажыўленне і нават радасць.

— Добра, паеду. А тое, што копна... Конна я любіў ездзіць калісьці, у начное.

— Разумею, сыне мой, усё разумею. Табе не церпіцца ўбачыць Сыракомлю. Паказаць яму свае гримзолы... Не давярай яму толькі занадта. Заклінаю, не давярай. Яго душа не чыстая. І паэзія не чыстая. У «Стэле Фарнарыне» правобразам маці божай аблюдніцу вывеў. Блюзнерства!.. Ды ты, здаецца, і не чуеш, што я гавару.

Галабурда ж быў заняты адной нечаканай думкай: а што, можа, і праўда ўзяць свой пераклад, паказаць Сыракомлі?! Ухваліць ці асúдзіць? Хутчэй асúдзіць: польскі паэт, шляхецкая кроў. А можа, і не асúдзіць: «Хадыку» ўсё ж напісаў.

Сыракомля тым часам праехаў Шумск, праехаў вёсачку з празаічнай назвай Сяруцішкі (яны ж — Астатні Грош), праехаў гнілы мост праз Віленку, зусім вузкую ў сваім вярхоўі, і паглыбіўся ў Каруцінскі лес. На

Чорным тракце было глуха і пуста — хоць бы жывая душа. Пануры лес выклікаў цяжкія думкі. З кожнай вярстою ўзрастала няпэўнасць, а ці правільна ён зрабіў, кінуўшыся ў дарогу пасля першага поклічу Галены. Пасля таго як яна цэлы год збывала яго кпінамі. Пасля таго як яна адкрыта напісала, што цяпер мусіць шукаць уцехі з іншымі,

Пасля таго як ён надумаў паставіць крыж на мінульым, весці цнатлівае жыццё і нават перайсці ад аблюднай паэзіі да суровай прозы.

Лепш бы сядзеў ён цяпер у Барэйкаўшчыне і пісаў свае «Успаміны Касача». Або «Мелодыі з вар'яцкага дома».

— Не так — жыву, жыву — не так! — тахкалі колы па сасновых карэннях.

Ён і сам добра ведаў: не так. Не трэба хадзіць з акцёрамі ў баварыю. Не трэба сварыца з Паўлінай за кожную дробязь. Не трэба... А што тады трэба? Сумленна, як кажа Крашэўскі, дасяваць сваю ніву? А калі не тое гэта поле і не тое ён зерне кідае? Гэтая думка пачала яго ўжо кашмарамі мучыць у сне. Нібы ідзе ён, маленькі-маленькі, па неабсяжнаму полю і сыпле на сухую раллю чорнае жытга. Збожжа ў сявенцы мала, толькі дно закрыта. А ззаду паўкругам ідуць вялізныя і сытыя гракі. І ў кожнага адно вышчаранае вока — не то цэнзара Мухіна, не то цэнзара Кукальніка. Ідуць і нават не клююць, а толькі віжуюць, куды ўпадзе зерне. І лічаць, лічаць, лічаць. Бязмернае поле, а ён адзін з гэтым гругеннём. Ажно плакаць хочацца ад усведамлення ўласнай мізэрнасці, марнасці сваіх намаганняў.

Дык няўжо лёс не адплаціць яму за ўсе пакуты? За смерць дзяцей. За сухоты. За здзекі варшаўскіх крыгтыкаў. Павінна ж быць для кожнага мера добра і мера зла. Сваю меру зла ён ужо, здаецца, вычарпаў. А вось меру добра, меру шчасця... І ці было яно ў яго — шчасце? Мусіць, было: першы верш, першае дзіця, першая кніга, першая п'еса ў тэатры. Папулярнасць сярод шарачковай шляхты. Ну і Галена, дні, праведзеная з ёю ў Вільні і ў Познані, хаця яны — хутчэй няшчасце. Каб не тыя дні, меў бы ён чыстае сумленне, спакой у хаце. Уся слодыч згінула, як снег ад веснавой цеплыні. Засталася толькі пякучая горыч.

Дык чаму ж тады згадзіўся паехаць у гэты невядомы раней Анелін, дзе, сэрца вяшчуе, чакаюць яго новыя расчараванні і новыя прыніжэнні?! Толькі таму, што яму зажадалася, каб усё пачалося зноў, спачатку? Але ж гэтага яму ужо не хочацца. Наадварот, жадаецца, каб усе забылася, сцерлася з памяці, як сціраецца надпіс на грыфельнай дошцы... Тады, мусіць, таму, што з раніцы з явілася прадчуванне нечага вялікага і нязвычнага? Шчаслівае прадчуванне того, што гэтая паездка павінна зыначыць яго жыццё. Усё стане простым і зразумелым. А ён сам зноў спатрэбіцца людзям, спатрэбіцца для значнай справы.

Між тым лес скончыўся. З левага боку паказалася драўляная, шаляваная дошкамі капліца. Яна стаяла крыху зводдаль, за векавымі ліпамі і бярозамі, на якіх чарнелі шапкі вароніных гнёздаў. Сыракомля

любіў старыя дрэвы, старыя цяністая алеі. Пасаджаныя рукою чалавека, яны звычайна перажывалі яго, захойвалі яго цяпло і тым самым сведчылі, што нешта застаетца жыць і пасля смерці. Адным словам, нараджалі нейкую надзею. Таму Сыракомля ўсюды садзіў дрэвы — у Залучы, Барэйкаўшчыне і нават у Вільні, перад домам Бабятынскага, пасадзіў клёнік, выкапаны на Антокалі на месцы згарэлай сядзібы.

Каля капліцы Сыракомля спыніў Пегаса, абышоў цвінтарышча. Ад парослых дробнымі мохамі сцен, ад тоўстых дрэў, не разбуджаных яшчэ веснавым сокам, зыходзіў спакой. Чорныя галіны выразна, як на гравюры, вырысоўваліся перад няяркім блакітным небам і белымі хмаркамі. І Сыракомлі захацелася дакладна перадаць і гэтая светацені, і свой настрой. Толькі дзе ўзяць адпаведныя словаў? Верш — ён заўсёды прыблізны ці, прынамсі, такім здаваўся цяпер. Проза дае большыя магчымасці ў паказе жыцця... Хаця яна таксама далёкая ад дасканаласці. Словам цяжка перадаць лініі, фарбы, гукі. Іх апісанні бляждней, чым рэчаіснасць.

«Трэба ўвесці гэтую капліцу ва «Успаміны Касача», — прыйшло нечаканае рашэнне. — Няхай Касач пагаемна сустракаецца са сваёй каханай на старым цвінтарышчы. Хаця не, не варта. Зноў абвінавацяць у блюзнерстве... Тады няхай Касач прыходзіць сюды адзін. Каб параіцца з дрэвамі, як яму быць».

Суцешаны, што ад гэтай вар'яцкай вандроўкі будзе хоць якая карысць, Сыракомля ўзмасціўся на драўлянае сядзенне і, тузануўшы лейцамі, разбудзіў каня.

— Но-о, няшчасны Баранавалока! Далёка табе да сапраўднага Пегаса... Аднолькавы ў нас з табой лёс.

За капліцай, не даязджаючы карчмы, дарогі разыходзіліся: Чорны тракт вёў уніз, да моста, уlevа ж адыходзіў вузейшы гасцінец, абсаджаны маладымі бярозамі. Усё сходзілася з тым, што казаў гэны ўладальнік герба Паўкозіч. Але ў Сыракомлі з'явілася неадольная прага хоць на момант заскочыць у карчму, каб усё ж спытаць пра дарогу. Толькі спытаць, і нічога болей.

Карчма была вялікая, старая, з прыбудаванай вазоўняй. У прасторных сенях віднеліся бочакі з рыжскімі селядцамі, кадушки з капустай і яшчэ нечым, рэзкім па паху, а ў куце — скрыня з аўсом пудоў гэтак на пяцьдзесят. Адчыніўшы акаваныя дзвёры, Сыракомля апынуўся ў светлай палавіне, чыстай і акуратна прыбранай. Пасярэдзіне стаялі тры гладка выгабляваныя сталы, уздоўж сцен — шырокія лавы, на якіх у выпадку чаго можна было выгодна праспаць ноч. За самым далёкім столом сядзеў ап'янелы мужык і, нягледзячы на вялікі пост, бубнеў, угаропіўшы позірк уніз:

Выпіў, выпіў, не пакінуў.
Гу! Га, не пакінуў...

— Ёсць тут хто? — усклікнуў Сыракомля, не звяртаючы ўвагі на п'янага мужыка. — Гэй, карчмар.

— Тутака я, тутака, — з-за перагародкі з'явілася прыгнутая постаць у чорнай камізэльцы і круглай ярмолцы. — Добры дзень шаноўнаму пану, што вяльможнаму пану патрэбна? Што пану даць для дыспазіцыі?

— Дарогу, толькі спытаць дарогу, — Сыракомля ніколі не вітаўся з карчмарамі; у крайнім выпадку, калі хацелася іх падражніць, аддаваў «пахвалёнага». Але цяпер такая ахвота не адчувалася: у карчме было незвычайна чыста, не мэкалі козы, не кудахталі куры, не плакалі бахуры. — Як тут лепей праехаць у маёntак Анелін?

— У маёntак Анелін? О, вяльможны пане, нічога складанага. Каля маёй карчмы звернеце на Палушанскі гасцінец, і праз вярсты з дзве направа будзе відаць Анелін... А можа, шаноўны пан мае жычэнне наталіць чым прагу? Маю лікворы, маю такай, маю чистую, як майская раса...

— То тады чыстай... З паўкварты⁴.

— А на перакуску што ясны пан жычыць? Рэкамендую посны селядзец з гусіным салам і мёдам. Ёсць таксама пірог з рэдзькай і пірог з соленымі рыжыкамі.

— Нічога не трэба! Скарынку хлеба для занюху — і досьць. Хаця не, дай з сабой два пірагі. Адзін з рэдзькай, другі з рыжыкамі. І загарні ў штогонебудзь, толькі чыстага.

— Як на тое будзе панская воля. Магу нават у свежы нумар «Кур'ера Віленъскага».

— Ты — атрымоўваеш «Кур'ер Віленъскі»?

— А чаму беднаму Бастомскому не мець газету? Ёсць што расказаць і панам і хлопам.

Сыракомля разгублена адпіў з меднай конаўкі, папярхнуўся, занюхаў хлебам. І тут жа здзівіўся: сівуха была неразбаўленая. Дзіва, ды і толькі! Няўжо сапраўды не разбаўляе? Няўжо не ашуквае, ставячы замест адной рыскі на сцяне трох ці чатырох? Расло ўпартгае жаданне нечым прынізіць карчмара.

— Пакажы крэйду, парху!

Карчмар дастаў з зашклёнага крэданса кавалак крэйды, абражана падаў госцю:

— Уй, нашто шаноўны пан нас крыўдзіць. Сярод нас таксама ёсць людзі розныя. Як і паміж вамі... Калі б нас не было, то хто пану тады пагасціў бы агонь у вантрабах!

⁴ Кварты — мера съпкіх рачываў і вадкасцей, чацвёртая частка гарнца, роўная прыкладна 0,7 л.

Сыракомля пакруціў крэйду ў руках: нідзе ніякіх барозначак... Праведнік, бач, і ў настроі маім разабраўся. Ну, дык я выкладу табе свой галоўны козыр:

— Аднак жа п'янства ёсьць найпершая прыкмета няволыніцтва. А ты пашыраеш п'янства... Значыць, ты садзейнік няволыніцтва!

— Уй, вяльможны пане, нашто такія слова. Не будуць піць у мяне, то будуць піць у Сімы. А Сіма —той ужо высмакча апошніюю краплю крыві... Да таго... Да таго ж, шаноўны пане, п'яны няволынік адчувае сябе панам. Ну, няхай не дзень, то гадзіну. Дык чаму мне не даць яму хоць гэтую маленъкую радасць?! Унь, ён, — карчмар кіўнуў у бок мужыка, — сягоння павінен быць на дворнай рабоце. А ён раздабыў недзе рубля, выпіў квартгу і нікога себе не шманае. Гэй, ты, Гармаш, — гукнуў ён селяніна, — працверазіся і пакажы дарогу шаноўнаму пану. Ён у ваш маёнтак едзе, у Анелін!

Прысутнасць анелінскага селяніна здалася Сыракомлі ледзь не боскай наканаванасцю. Узяўшы свой паўквартак, паэт падсеў да асалавелага мужыка:

— Як маешся, міленькі! Ты сапраўды з Анеліна?

— Н-не-а, я з Расолаў. У А-аняліну хаджу на ра-аботу.

— То, можа, праедзешся са мной? Дарогу мне пакажаш?

— Н-не-а, туды сягоння мне няможна. Талочка біць будзе!

— Гэта ваш аканом? А што пан?

— А-а што пан. Прыйедзе гады ў рады. Талочка яго вакол пальца абкруціць.

— Ну, мы Талочку не дамо цябе біць. Я і тая пані, што з Варшавы прыехала. Ты бачыў калі ту ю паню?

— Н-не-а, учора першы раз. Ні-ічога себе такая пані.

— Дык хто яна анелінскаму пану? Сястра? Каханка? Жонка? А можа, ты, міленькі, яшчэ выпіць хочаш? Вось на табе, маеш рубля...

Гармаш працверазела глянуў на нечаканага дабрадзея. Што за накідзь сягоння такая: цэлы дождж рублёвы сыплецца. Але адмаўляцца не стаў: калі дурні даюць, то разумны бярэ.

— Сястра — то не, пра сястру мы чулі б, — Гармаш яшчэ не разумеў, што ад яго жадаюць выведаць, і таму выкручваўся як мог. — Можа, проста так знаёмая. А можа, і жонка. Хто іх разбярэ.

— Ну... як яны спяць? Разам? Асобна?

— Можа, разам. А можа, і паасобку. Хто іх там разбярэ. Мяне яны тады не клічут, гы-гы! Ведаю толькі, што ў ядвабных кашульках спяць. Зіма ім, а мне ідзі туды, грубы палі.

— Дык няўжо ты нічога пра сваіх паноў не ведаеш! — Сыракомлю разбірала злосць.

— Ведаць? Чаму ж не ведаю! — мужык перайшоў на шэпт. — Дай, вашмосць, яшчэ рубля, то скажу, у якім караніку тая пані з Аршавы свае паперы схавала. Прошті цара, значыць, каторыя.

Сыракомля ўскочыў, бы ўджалены:

— І з такім іудам я прысеў яшчэ за адзін стол! — недапіты паўквартак так і застаўся недапіты. Добра яшчэ, хоць карчмар не чуў, знік за перагародкай. — Глядзі, каб не смеў, хаме, нікому пра... пра сваіх паноў дрэнна гаварыць. А то скажу Талочку — усыпле табе як піць даць. Так адлупцуе, што дзесятаму, міленькі, закажаш!

— Гэты адлупцуе, ой адлупцуе! — паныла пагадзіўся Гармаш. Сёння ён увогуле ўжо нічога не разумей: робіш чалавеку добро, рассказываеш сакрэты, а ён зверам на цябе кідаецца.

— Ото ж то! Мала вас Талочка сячэ! Разгультаіліся! Разбазырыліся!

— Уй, і праўду шаноўны пан кажа, — усунуў свае трох грошы карчмар. У руках ён нёс пірагі, загорнутыя ў кавалак кужалю. — Разгультаіўся ён. Гэта ж каб з самага ранку піць. Ні разу такога ў мяне не бывала. Звычайна прыходзяць вечарам, у святага. Пагамоняць, паганцуюць... Вось вяльможнаму пану піражочки, хай пан спажывае на здароўечка. З пана яшчэ трох дзенежкі.

Пакорпаўшыся ў кашалі, Сыракомля знайшоў якраз трох новыя дзенежкі з вензелем «А» на адвароце і паклаў на працягнутую далонь. Дзіўна, у гэтым карчмару, у яго прыгорбленай постаці зусім на адчуvalася прыніжанасці. Ён проста рабіў сваю работу і, браў за яе грошы. Дарэмна пакрыўдзіў яго.

— І выбач мне, выбач, міленькі! Сёння ты ўжо другі чалавек Маісеева веравызнаныя, якога я нехаця абраўші. Сярод вас таксама ёсць вельмі дастойныя людзі: браты Бейліны, Кінкулькін... Быў яшчэ Май-мон... Хочаш, міленькі, я засведчу, што ў цябе добрая карчма. У «Кур’еры Віленскім» або і тут. Дай сюды крэйду!

Падышоўшы да закопчанай сцяны, Сыракомля акуратна вывеў:

«Свядчэн, жэ карчма та ест лепшон на Літве, а, быць можэ, і на цалым свеце!»⁵

І размашыста падпісаўся: «Владыслав Сырокомля».

Карчмар падышоў, уголас прачытаў, прыщмокваючы губамі. Дайшоўшы ж да подпісу, аслупянеў:

— То яснавяльможны пан і ёсць той слайны паэта Сыракомля?! Як жа я, дурны, адразу гэтага не здагадаўся! Я ж відзеў панскую падобнасць у

⁵ «Свядчун, што гэта карчма з'яўляецца лепшай у Літве, а можа быць, і ва ўсім свеце!» (польск.)

кніжцы, чытагу я тую кніжку! Ад пана Лакуціеўскага браў... Такая радасць, такі гонар для маіх бедных парогаў. Але Сыракомля не слухаў ашчасліўленага карчмара. Схапіўшы пірагі, хутка выйшаў на двор, адвязаў ад плота Баранавалоку. На дне душы ўжо з'явілася сумненне, а ці правільна ён зрабіў, рассакрэціўшы ў карчме сваю асобу. У выпадку чаго анелінскі мужык скажа, што маўчаць пра паперы яму загадаў Сыракомля. І навошта было прайўляць перад карчмаром сваю пыхлівасць, прызнавацца, хто ён ёсьць на самай справе?! Усё выйшла неяк нясціпла. Хоць і злога намеру таксама, здаецца, не было.

«Значыць, Галена прывезла нейкія тайныя паперы, — думкі Сыракомлі пайшли ў іншым кірунку. Як і дарога, што адгалінавалася ад Чорнага тракту. — Мусіць, з канспірацыяй звязалася... Ад яе ўсяго можна чакаць! Ращучая яна — і ў каханні, і ў жыцці, і на сцэне. Ніколі не ведаеш, калі яна іграе, а калі гаворыць, што думае. І як гэта лёс мяне звёў іменна з ёй? Чаму з тысяч і тысяч падобных... кветак я выбраў якраз яе: яркую, але без водару. І... бясплодную...»

І Сыракомля паспрабаваў сабе ўспомніць, як яно было, з чаго пачыналася. Завязалася ўсё гэта ў першы ягоны прыезд у Вільню. Ішоў ён тады па Нямечкай вуліцы і бесклапотна лічыў кожную жанчыну, якая сустракалася яму ў той сляпучы сонечны дзень. Першая, другая, трэцяя, чацвёртая... Звычайнія твары, халодныя, здзіўленыя позіркі ў адказ... І тут яму чамусыці здалося, што вось трынаццатая будзе зусім іншай, будзе нязвычнай. І што шляхі іх ававязкова скрыжуюцца, сыйдуцца... Трынаццатай аказалася невысокая жанчына з каштанавымі косамі, акуратна ўкладзенымі вакол галавы, і ямачкамі на пунсовых шчоках.

Шчокі гэтых яму чамусыці адразу прыгадалі пілоніі. Тыя самыя пілоніі, што выраслі з карнявішча, якое бацька неяк аднойчы прывёз з Нясвіжа як плату. Давалі бацьку гроши, але ён папрасіў карэнні гэтай нябачанай кветкі. У першы год пілонія збуяла, але ў другі выкінула два тутія бутоны. Сыракомля згадаў, з якой нецярпівасцю ён тады штохвілінна бегаў глядзець, калі ж яны раскрыюцца. Урэшце к вечару абедзве кветкі раскрылі далікатныя пунсовыя пялёсткі, запахлі дурманлівым водарам. Хлопчык прысеў каля іх і глядзеў, зачараваны, на щуд, ад якога на вочы набягнулі слёзы замілавання. Але тут прыйшла маці і жорстка сказала, што пілоніі трэба зрезаць, бо ноччу будзе мароз. Божа ты мой, якую істэрку ён тады пачаў. Крычаў, — што кветкам будзе балець. Няхай ужо лепей яго рвуць на кавалкі, калі такая мама бессардэчная! Здзіўленая маці адступіла, пайшла дамоў. Ён жа доўга ў той вечар не ішоў вячэраць — усё глядзеў і глядзеў на кветкі. А назаўтра яны пачарнелі, аввараныя нечаканым марозам. Ён спрабаваў іх адагрэць: прынёс збанок з цёплай вадой і ўсоўваў туды, згінаючы, кожную па чарзе. Але пілоніі аввялі, асыпаліся.

Дык вось, румянія шчокі незнамай жанчыны здаліся яму тымі дзвіюма пілоніямі, выклікалі той жа салодкі экстаз (тады ён ужо ведаў, што

гэта такое). Ён збянтэжана ўсміхнуўся жанчыне, яна яму прыязна адказала тым жа. Потым, адышоўшы некалькі кроکаў, ён аглянуўся, яна — таксама. На момант іх позіркі сустрэліся зноў. И Сыракомлі здалося, што ў яе вачах было шкадаванне: хто яго ведае, ці ўдасца пабачыцца зноў.

А потым, прыйшоўшы вечарам таго ж дня на кватэру да Кіркора, Сыракомля пераканаўся, што бываюць цуды на свеце. Выпадкова сустрэтая жанчына аказалася жонкай чалавека, з якім ён даўно перапісваўся, з якім яго лучыла любоў да Літвы, цікавасць да яе мінулага. Калі Адам знаёміў іх, яна па-змоўніцку ўсміхнулася, ад чаго ямачкі на шчоках сталі яшчэ глыбей, нібы асяродкі півоній. Але тут Кіркор стаў пераконваць яго, што ён абавязаны напісаць герайчную паэму пра вайну літвінаў з крыжацкай навалай. Гаспадыні стала сумна, і яна, прынёсшы ім кавы, аддалася.

Паэму пра барацьбу з крыжакамі ён пачаў пісаць, пераехаўшы ў Барэйкаўшчыну. Тыя далёкія часы ўяўляліся цымяна. Галоўны герой, Маргер, здаваўся нерэальнym, прывідным. Расстроены няўдачай, ён неяк выпіў гарэлкі, прылёг на расітай траве ля стала, зробленага са старога жарнавога каменя. А назаўтра захварэў на гарачку. Гарачка потым перайшла ў імклівяя сухоты. I, каб падлячыць іх, Кіркор узяў яго з Барэйкаўшчыны да сябе ў кватэру. Сыракомля тады ўпаў у адчай: не хацеў ні есці, ні жыць. А яна ўгаворвала яго, суцяшала, карміла з лыжачкі, нібы малое дзіця. I часам гладзіла яго па непаслухманных валасах, па зарослых шчэццю шчоках. Паўліна тады адразу адчула небяспеку. Прыехала ў Вільню, кричала, плакала, тупала нагамі, праклінала. Але дабілася хутчэй адваротнага. Сыракомля аднойчы з жахам злавіў сябе на думцы, што ненавідзіць яе, што нават хоча яе смерці. Праўда, тут жа супакоіў сябе, што не, не хоча, што нельга жадаць смерці нікому, а тым болей маці сваіх дзяцей. Ды і наогул такія пажаданні не маюць ніякага ўплыву на чужое жыццё, бо калі б было інакш, Мікалай Першы, якому тысячы людзей жадалі смерці, адразу памёр бы. А вось жыве...

Небяспека з'явілася не тады, не ў час хваробы, а значна пазней. I зблізіла яго з Галенай не спагада, а ўдзячнасць. А было гэта, калі Кіркор паехаў у Пецярбург па сваіх выдавецкіх справах, а яна выконвала галоўную ролю ў яго п'есе «Хатка ў лесе». Іграла горача, натхнёна і, як яму здавалася, толькі для яго аднаго. Даведзеная да экстазу публіка наладзіла авацыю, доўга біла ім брава. Воплескі ўваходзілі ў яго, як шумныя кроплі дажджу ўваходзяць у перасохлу зямлю. I тут ён першы раз адчуў, на што здольна ягонае слова. Яно можа яднаць людзей у адзінъім высакародным парыве. I каб так усе людзі паглядзелі «Хатку ў лесе», не было б на свеце ні гора, ні зла...

У той вечар ён чакаў яе каля тэатра. А яна, выйшаўшы на вуліцу, кінулася яму на шыю навідавоку ў незнаёмых людзей, прытулілася, горача пацалавала ў вусны. Яна была ўдзячна яму, што ён напісаў для яе галоўную ролю, а ён — што яна ўклала ў гэтую ролю душу. Трыумф

належаў ім абодвум. Цяпер яны складалі адно цэлае. Паасобку яны былі б нішто. І яна гэта добра разумела. Напрасіла толькі:

— Пойдзем не да мяне, а да Пашкоўскага. Дома я не магу...

А калі Пашкоўскі здзіўлены адчыніў ім дзвёры, Галена спытала з той жа непасрэднасцю, з якой просяць кубак вады:

— Можна — мы ў вас застанемся? Хаця б на некалькі дзён.

Дні ператварыліся ў тыдні, тыдні — у месяцы. Спачатку, здавалася, гэта былі дні суцэльнага шчасця. Сыракомля ніколі не ўяўляў, што можна так кахаць жанчыну. Яго ўзаемаадносіны з Паўлінай зводзіліся да выканання сямейных абавязкаў. Нават уночы яна старанна прыкрывала сваё буйное цела. А тут аказалася, што каханне — не толькі абавязак, але яшчэ і ўцеха. І Галена была майстрыхай, нястомнай і страснай майстрыхай гэтай уцехі. А самае галоўнае, яна ніколі не паўтаралася, кожны раз здавалася новай незнаёмкай.

Аднак ішоў час, вярнуўся Кіркор, даведалася Паўліна. Усе, акрамя Пашкоўскага і Маркоўскай, сталі асуджаць іх за тое, што зламалі шлюбную веру. І сумеснае жыццё ператварылася ў сумеснае пекла. Ён не мог нават паказацца на вуліцы. Галена, праўда, усё пераносіла лягчэй. Яна падранейшаму хадзіла да старых сяброў. І глядзела на свет чыстымі, нявіннымі вачымі. Сыракомлю гэта здзіўляла: Паўліна заўсёды сарамліва хавала вочы, будучы цнатлівай, а позірк Галены быў па-дзіцячаму наіўны, хаця, па сутнасці, яна была блудніцай. Потым ён нават засумніваўся: а можа, усё гэта — ад акторства, ад камедыянцтва? Можа, і кахаючы яго, яна іграе нейкую прыдуманую ролю? Сумненні ўзмацніліся, калі кожны раз, песьцячыся з ім, яна стала патрабаваць ад яго нешта для сябе: напішы ў Варшаву, напішы ў Кракаў, няхай мяне прыстрояць у тэатр, ты ж такі вядомы, такі ўсемагутны, ты, калі захочаш, можаш усё...

І вось гэты такі вядомы і такі ўсемагутны зноў пакорліва паўзе да яе ног. Толькі паклікала — і паўзе. Паклікала нават не Людвіка, не асобу, не мужчыну, а Уладзіслава, паэта, бесцялесны прывід... І што ёй трэба ад таго падляшаніна?

«Зноў прыдумала нейкую ролю, зноў іграе! — мільганула ў галаве. — І мяне ўцягнула».

З левага боку гасцінца, на беразе невялікай рачулкі, паказалася яшчэ адна карчма, маленъкая і пахілая. Колькі ж іх, падумалася, па раскідана па тутэйшай зямлі. Колькі іх панатыканы ўздоўж дарог. І ў кожнай п'юць, памнажаючы агульнае зло. І ён п'е, няхай і асуджаючы сябе. Не, з сённяшняга дня трэба стаць іншым, пара паразумнець на старасць!

«І з Галенай усё скончана! — прыйшло ўрэшце рашэнне. — Я еду да яе, еду да яе... — усплылі ў памяці радкі з пісьма. — Еду да яе не як да жанчыны, а як да патрыёткі Літвы. Павінен жа я памагчы ёй у высакароднай справе. А заадно і папярэдзіць, каб не была такой

неасцярожнай, каб не хавала паперы навідавоку ўсёй вёскі... А каханне? Што каханне! Яно прывід. Яно мае сэнс толькі тады, калі дае пачатак новаму жыццю. У мяне ж няма намеру пускаць на свет новых сыракамлят... І наогул да жанчыны нас павінна вабіць таямніца. Таямніца зачацця, мацярынства. А паколькі ў ёй няма і не можа быць ніякай таямніцы, — пераконваў ён сам сябе без асаблівай перакананасці, — то трэба паставіць па нашых ранейшых узаемаадносінах крыж. Вялікі крыж — і баста!»

Між тым нечакана з левага боку дарогі сапраўды ўсплыў вялікі крыж. На блакітным небе ён распростраў свае белыя дубовыя плечы. І, здалося, не выпадкова з'явіўся якраз у гэтую пакутлівую хвіліну.

«Добры знак, — усцешыўся Сыракомля. — Добрае вешчаванне! Павінны ж і мне калісці адплаціцца ўсе пакуты. Хаця б перад смерцю. Хаця... Хаця могуць і не адплаціцца. Жыццё — як латарэя. Адзін вышыгне шчасця многа, а другі — фігу. Як я: вялізнью, раскошнью фігу!»

Каля крыжа, Сыракомля гэта добра памятаў, выпадала павярнуць направа, на палявую дарогу. Ў канцы яе стаялі, нібы вартавыя, два разгалістыя дубы, а між імі віднелася саламянная страха вялікага гумна. Пад'ехаўшы бліжэй, Сыракомля ўбачыў, што раней дубоў было не два, а тры. Самы высокі і, мусіць, ужо ссохлы, волатам ляжаў на зямлі, нядаўна сплававаны ці, дакладней, да паловы надпілаваны, а потым ссечаны. Паміж свежым пнём і ніжнімі сукамі не ставала ладнага кавалка камля.

«Пайшоў на крыж, — падумалася. — Няўжо гэты крыж мае нейкую сувязь з маім прыездам? Або яе прыездам?»

За гумном пачынаўся вялікі панадворак, акружаны гаспадарчымі пабудовамі. З усходу яго замыкаў драўляны дом, крыты гонтай. Злева і справа ад сходаў, якія вялі на адкрыту веранду, было па два вялікіх венецыянскіх акны на дзеяць шыбін кожнае. А навокал — ніводнай жывой душы.

«Магла б і выйсці насустрач, не звалілася б карона з галавы, — з крыўдай падумаў Сыракомля. — Усё ж я па яе просьбe прыехаў».

Але тут расчыніліся дзвёры, і на веранду выбегла мажная дзяўчына з нейкай белай стужкай у руцэ.

— Цёця просіць прабачэння, што не можа зараз выйсці, — запчабяцала яна. — Праз мяне не можа, праз маю сукенку! Няхай пан прывяжка каня да дрэва, а потым вернецца пан Талочка, дык паставіць у стайню... Проша адразу ісці ў хату!

Сыракомля дастаў з-пад сядзення торбу з аўсом («Не будзе ж конь аб'ядаць анелінскае панства»), абкруціў лейцы вакол дрэва з парэпанай тоўстай карой («І што за яно: ніколі такога не бачыў») і, узяўшы на левую руку пірагі, скіраваўся да сходаў.

«Відаць, і Галена байца сустрэчы са мною, — прыйшло тлумачэнне. — Таму і не выйшла спаткаць».

— Сюды проша, сюды! Прама ў салон. Асцярожненка: тут высокі парог.

Галена стаяла тылам да дзвярэй, каля вялікага авальнага стала і гарачай патэльняй прасавала шэрую сукенку ці спадніцу.

— Як маешся, сэрданька! — з ненатуральнай жвавасцю павітаўся Сыракомля. — Даўно мы з тобой не бачыліся...

— Вітаю цябе, Людвік, — голас Галены напяўся, як струна, — праходзь сюды, сядай. І выбач, што не выйшла насустроч. Трэба вось ёй, — кіўнула на дзяўчыну, — сукню да ладу давесці, а тут патэльня стыпне... І праўда — даўно не відзеліся. Летам гады трыв будзе.

— То я пайду, цёцю, — адчуўшы сябе лішняй, абвясціла дзяўчына.

— Пачакай, Марыська! Вось толькі каўнерык папраўлю... Маеш тваю сукенку. Ідзі, пераадзенясь! І глядзі, каб сягоння прыгожай была! Каб усім спадабалася! Ну, ідзі, ідзі сабе...

Сыракомля між тым маўкліва прыглядаўся да Галены. Пакруглела, распаўнела. І косы, якія ёй так ішлі, невядома навошта абрэзала. І шчокі пацямнелі. Абвяла пілонія, пачарнела...

— То што новага ў Вільні? Рассказвай.

— Што там, сэрданька, можа быць новага... Вось у тэатры сабраліся «Норму» ставіць. Але цяпер жалоба. Прыйдзеца прэм'еру адлажыць, — Сыракомля разумеў, што гаворыць неістотнае, не тое, што яе цікавіць. Але тое, істотнае, непрыемнае, адкладваў, як малое дзіця, на пасля.

— Не маглі што з Манюшкі выбраць. Італьянца ставіць... — у тон яму патрапляла Галена. — А ўвогуле, як ты жывеш? Як здароўе? Змізарнеў ты ўвесі. Пра сябе не дбаеш. Усё за славай гонішся, — злёгку ўшчыпнула яго.

— Якое там здароўе! — яму зноў стала шкада сябе самога. — Ты ж ведаеш мой стан! Часам я праклінаю прыроду, што дала чалавеку свядомасць, а мяне нарадзіла чалавекам. Не адчуваў бы тады ўсяго болю, не пакутаваў бы. Проста — існаваў бы.

— Не гняві бога, Людвік! Зноў ты ўпадаеш у чорную меланхолію. А гэта няможна.

— «Няможна»! — перадражніў ён Галену. — Каму няможна, а мне можна. Перад тобой сядзіць жывы нябожчык! Я ўсё часцей адчуваю, як маё цела распадаецца на асобныя часткі. І кожная з іх — баліць.

— Чалавеку здаецца, што толькі ў яго ёсць болькі, што толькі аднаму яму баліць.

— Каб жа толькі балела цела, — не слухаў Галены Сыракомля. — Найболей баліць душа! Вось ты пісала ў лісце, што чалавек памірае

двойчы. Няпраўда! Подлая няпраўда. Чалавек памірае тройчы. Першы раз — калі знікае жаданне, другі раз — калі пакідае натхненне, а трэці раз — калі спыняецца дыханне... Дык вось, ведай: я ўжо напалову памёр. У мяне ўжо і натхнення болей не засталося. Пісаць болей не магу!

— Ты чамусьці гаворыш усё гэта такім тонам, нібы адна я вінавата ва ўсіх тваіх бядотах.

— А хто ж вінаваты! — ён сарваўся з крэсла, — Хто месяцамі не адказваў на мае лісты! Хто мне пісаў з Krakava... Як сёння помню гэтае месца, навекі засела ў мяне ў галаве: «Ты мне замяніў бы ўсё на свеце, але паколькі цябе няма, я мушу сабе шукаць заступніка!» — Сыракомля, нервова ходзячы па пакоі, яўна перадражняў яе голас. — Замяніць ёй, міленькай, мяне захацелася! І гэта ў той час, калі я вар'яцеў, каб недзе знайсці грошай і з ёй у Італію паехаць!

— Але ж не знайшоў і не паехаў. І ўвогуле нічога не зрабіў, каб уладкаваць мой быт. Што мне заставалася рабіць? Аднымі апладысментамі сыты не будзеш! — Галена хацела астудзіць яго пыл.

— Як гэта нічога не зрабіў! — абразіўся Сыракомля. — А хто з-за цябе кланяўся кракаўскому «Часу»? А хто для цябе на бенефіс п'есу напісаў? А што да грошай... Ты ж ведаеш, як аплачваюць у нас пазію. Апрача даўгоў у мяне нічога няма. Кожны дзень пяцьдзесят ліхвяроў пад дзвярыма чакае! Кожны дзень дваццаць душ накарміць трэба!

Галена кінула сваё прасаванне, падышла да яго, спакойна паклала яму руکі на плечы:

— Супакойся, Людвік! Так мы можам дагаварыцца невядома да чаго. Будзем праклінаць усё добрае, што паміж намі было. Забудзем слёзы публікі, дні, праведзеныя на кватэры ў Маркоўской. Забудзем Познань. І будзем ненавідзець адзін аднаго да сканчэння веку. Лягчэй табе ад гэтага стане?

Сыракомля адвёў позірк убок: не было чаго гаварыць.

— Вось бачыш, дурненъкі. Я ж цябе кахала, шчыра кахала. Інакш бы ў Познані не ўсадзіла нож У грудзі.

— Яшчэ невядома, дзеля чаго ты гэта ўчыніла, — Сыракомля разумеў, што яго слова мяжуюць з подласцю, але не мог жа ён дазволіць, каб быў яе верх. — Кажуць, гэта была прыступка ў тваёй кар'еры. Кажуць, ты хацела даказаць публіцы, на што здольная, Нездарма ж Козьмян іранізаваў, нібы ты ў той вечар з эфектам упала, самлела і таму першы раз у жыщці дасканала іграла...

— І ты, Людвік, паўтараеш плёткі, хаця павінен быць вышэй іх! Я таксама магла б за паняй Marachéўskай паўтарыць, што з выразу твару ты падобны да гуменнага пісара, што ты маўклівы і непрыгожы. Але ж я ведаю, што гэта не так. Ну, не злуй, паглядзі на мяне! Даўно не бачыла тваіх добрых вачэй!

Сыракомля перавёў позірк з акна, дзе зацвітала пеларгонія, на твар Галены — нібы бачыў яго ўпершыню. Пастарэў, пажаўцеў яе твар. Зморшчынкі збегліся да кончыкаў губ, да вачэй... І — усё ж меў рацыю рэцэнзент кракаўскага «Часу», калі сцвярджаў, што рысы твару ў яе нерэгулярныя, несіметрычныя. Ён тады яшчэ напісаў у рэдакцыю гнеўнае пісьмо: маўляў, я не патрабую ёй кадзіць кадзіла, бо гэта псуе любую кабету, я патрабую толькі, каб вы справядліва адзначылі, што ў яе рысы — самыя правільныя рысы на свеце! Аказваецца ж, рэцэнзент убачыў тое, чаго ён у засляпенні не заўважаў. Адна ямачка ў яе сапраўды глыбей і нямнога вышэй, чым другая. І вочы, яе вочы, зацягнутыя бяздоннай смугой-павалокай, здаюцца ад гэтага рознымі: адно крыху меншае, а другое большае. Хаця, якое ўсё гэта мае цяпер значэнне!

— Зразумей, каханне маё, што лёс увесь час карае мяне за тыя мінуты шчасця. Вярнуўся з Познані — не застаў у жывых бацькі. А потым прыехала цётка — і ўпала ў парозе мёртвая. А потым — мая хвароба і...

— Не трэба, Людвік, — яна закрыла яму рот далоняй. — У жыщі добрае заўсёды чаргуецца з благім. І калі б не было няшчасця, мы не маглі б асаніць шчасце.

— Галоўнае ж, — ён рашуча адвёў яе руку, — пасля цябе я згубіў спакой. Я пачаў уяўляць сябе і з іншымі прыгожымі жанчынамі, — яму здалося, што калючкі лепей абгортваць кампліментамі. — І нават непрыгожымі, бо непрыгожых жанчын увогуле не бывае. Але толькі ўяўляў...

— Няўжо? А вершы, прысвечаныя маладзенъкай і слічненъкай акторцы Вандзе... як яе там.

— То ж толькі вершыкі. Табе я вершаў не прысвячаў — ну, толькі «Стэлу Фарнарыну» — і тым не менш... Павер мне, сэрданька, што пасля цябе ўсе жанчыны ўяўляюцца мне прэснымі і нуднымі. І ўвогуле сталі здавацца подлымі і здрадлівымі стварэннямі.

— Жанчыны? Ці жанчына?

— Усе! Без выключэння.

Галена нарэшце здагадалася зняць руکі з плячэй — цяжкія руکі. Глыбока ўздыхнула:

— І так ты гаворыш пра тых, хто дае людзям жыщё.

— Гэта адзінае, што апраўдвае ваша існаванне! Адносіны з вамі павінны засноўвацца толькі на абавязку.

— Не гавары так прыгожа, Людвік. І так сумна. Сапраўды, няма на свеце нічога болей сумнага, чым грахаводнік, які раскайяўся ў сваіх грахах. Ён і ад іншых патрабуе раскайння... Зразумей, дурненъкі, калі б дзеци з'яўляліся на свет толькі па абавязку, свет даўно вымер бы. Мудра ўсё на зямлі прыдумана.

Інтанацыя апошніх слоў прымусіла Сыракомлю яшчэ раз уважліва прыгледзеца да яе аблічча. І як ён не заўважыў раней гэтых застарэлых жоўтых плям!

— Скажы, ты пасля нашага расстання... нараджала?

— Нараджала! — з выклікам сказала яна. — Хлопчыку паўтара года. Назвала Уладзіславам. У памяць пра цябе!

— Але ж... Не ўгаворвай мяне, што ён мой.

— Не хвалюйся, — выразна кпіла Галена. Адышоўшы да камоды, яна старанна папраўляла фрэнзлі на сурвэце. — Хіба вы абодва маглі мне падарыць дзіця? Адам не мог, а ты баяўся! А што жанчына без пагомства? Сухая смакоўніца.

— А хто ж... Ну, хто гэты шчаслівы бацька? — вышніў з сябе Сыракомля. І ўспацей.

— Ён, — Галена неакрэслена кіўнула галавой у бок дзвярэй. — Гаспадар Анеліна Яцак Ляшчынскі.

— Малы Уладзіслаў таксама тут?

— Не. Не забывай, што я яшчэ нашу прозвішчу Кіркора, што ён мне літасціва прысылае па пяцьдзесят рублёў у месяц. Даб'юся разводу — тады вазьму Уладзю да сябе. А пакуль што ён на Украіне. На Дзядзькованні.

— Ну і чым жа, прабач мяне, каханне маё... — Сыракомля надрыўна закашляўся. — Чым жа пан Ляшчынскі пакарыў тваё сэрдайка? Ці яно ўжо так лёгка пакараецца..

— Не трэба, Людвік, паказваць свае кіпці. У мяне яны таксама ёсць. — Галена ўзяла з камоды бляшаны карабок, дастала адтуль доўгую папяроску ў рысавай саломцы, няўмела пацерла яе і, чыркнуўшы аб карабок сярнічкай, зацяжна закурила.

— Ты — курыш?

— А што — толькі табе можна? — агрызнулася Галена. — Мы ж роўныя з вамі стварэнні. Калі вам можна, то і нам можна... Выбач за зласлівасць, але яно так! Ты вось пытаўся пра Яцака... Я разумею цябе, тваю зайдрасць: памяняць найпершага паэта краю на немаведама каго! Адкажу шчыра. У яго няма імя, славы. Але ёсць галава на плячах. У адрозненне ад вас, летуценнікаў, ён чалавек справы. Будуе масты для чыгунак, прыдумвае машыны. І ўмее кахаць. Для цябе і для Адама я нашто была патрэбна — каб вы ўва мне, як у люстэрку, бачылі самі сябе, эгаістычна любаваліся сабой. А ён кахае мяне дзеля мяне самой. Примае такой, якой я ёсць. Неяк ён сказаў пра мяне: бог ты мой, калі б гэта жанчына кіўнула мне пальцам, я папоўз бы за ёю, як верны сабака! Я даведалася пра яго слова, кіўнула — ён папоўз за мной.

— Вы ўжо ўзялі шлюб?

— Які шлюб? — вымушана рассмяялася Галена. — Ён-то волыны, усё адну драму не можа забыць. А я ж лічуся замужнай жанчынай.

На панадворку пачуўся нейкі шум, гаворка. Галена збралаася выглянуць у акно, але тут раздаўся стук у дзвёры, на парозе з'явілася расчырваная Марыська і задыхана далажыла:

— Там нейкія паны прыехалі. Не ведаюць, што ім рабіць.

— Пэўна, каторая з Яцкавых сясцёр. А мы пра галоўнае не пагаварылі... Займі іх чым, Марыська, скажы: зараз пан Яцак павінен прыбыць. Даўно яму пара... Хаця не, пра што ты з імі будзеш гаварыць. Знайдзі Мальвіну — няхай яна імі зоймецца. Пачастуе чым на скорую руку... Як жа я забыла! І ты, Людвік, пэўна, галодны з дарогі. Зараз, зараз, у мяне тут для цябе нешта ёсць.

— Дзякую, каханне маё, я па дарозе ў карчму заязджаў...

— Зноў за старую праклятую звычку бярэшся, — з дакорам паківала галавой Галена. — Я бачу, што вочы твае ненатуральна блішчаць. І гэта ў час, калі ідзе змаганне за ўсеагульную цвярозасць! Ты ж абяцаў мне кінуць. І верш напісаў: «Хопіць, братцы, ліць шампана!» Зноў волі не хапіла...

— Не так волі, як смеласці. Баяўся я сустрэчы з табой, Галенка. Думаў, усё пачнецца спачатку. А тады...

— Дурненкі ты мой! Баяўся, значыць. Не бойся: што было, таго ўжо не вернеш. І я ўжо зусім іншая стала. Сустрэла ў Кракаве людзей, якія адкрылі мне вочы на свет. Навучылі, як жыць.

— Хто ж такі аказаўся разумнік?

— Тадэвуш Комар, сацыяліст. Іншыя. Яны не балбочуць, а нешта робяць. Разумееш: робяць. І мяне далучылі да справы, — Галена на момант выйшла ў буфетную, вярнулася адтуль з высокай цёмнай бутэлькай і талеркай з буйнымі кавалкамі сыру.

— Пасілься трохі! Абед будзе пазней...

— Значыць, ты, міленькая мая, і сюды па справе прыехала!

— Па справе!

— Ну, то, от, ведай, каханне маё, што ніякай сур'ёнай справы табе даручаць нельга!

— Ты мяне крыўдзіш, Людвік.

— Крыўдзіш? А дзе ты схавала прывезеныя паперы, што супраць цара скіраваны? — Сыракомля раскашаваў, бачачы, як бляднее Галена. — У вуллі схавала! Навідавоку ўсёй вёскі!

— На якім відавоку, Людвікі Што ты чаўпеш? — сэрца Галены замерла ад жаху: няўжо Талочка? Тады — шантаж. Тады — канец. — Адкуль у цябе такія звесткі?

— Адкажы спачатку: праўду я кажу ці не?

— Ну, у пэўным сэнсе... праўду.

— Вось бачыш! Расказаў жа мне пра паперы п'яны мужык у карчме. За рубель абяцаў раскрыць, У якім караніку паперы скаваны.

— Бож-жачка! Гэта Гармаш ноччу выследзіў. І што ты яму адказаў?

— Сказаў, каб трymаў язык за зубамі. Бо інакш атрымае такую лупцоўку, што дзесятаму забароніць лезці ў чужы інтарэс!

— Малайчына! Адказаў што трэба. У мяне гэтыя паперы — каменем на шыі. Павінны па іх прыехаць, а не едуць.

— Хто? — зноў ажывіўся Сыракомля. — Свецкі леў з Беласточчыны?

— Не, каханы мой. Свецкі леў да канспірацыі не далучаны. І наўрад ці здольны бавіцца ў небяспечныя гульні.

— То чаго ж ён сюды едзе? Чаго ты мяне так паспешліва паклікала?

— Ён крэўны Яцака, даўно хацеў пабачыць Літву, спагкацца з табой... У нас жа, — Галена падкрэсліла гэтае «нас», — ёсць на яго свае разлікі. Хочам каб ён уступіў нам кавалак зямлі.

— Хочаш купіць? На цябе гэта не падобна.

— Не мне, — зашаптала па-змоўніцку Галена, — Не мне. А на разбудову станцыі Лапы.

— Што табе да станцыі Лапы?

— А тое, табе можна прызнацца, што мы хочам паблізу лясоў мець дзве вялікія станцыі — у Лапах і ў Парэччы каля Гародні. Уяві сабе: у губернскай Гародні будзе меншая станцыя, чым у глухім Парэччы. У выпадку паўстання іх лягчэй будзе захапіць у свае руکі.

— Ніч-чога не разумею, — Сыракомля глуха закашляўся. — Большую станцыю, па-мойму, цяжэй захапіць, чым меншую.

— Не майго гэта разуму справа. Я раблю толькі тое, што мне сказалі больш разумныя людзі,

— Хто? Твой Яцак?

— Не, ты не ведаеш іх. І я не ўсіх ведаю... Толькі не Яцак. Ён занадта асцярожны для канспірацыі. Хаця пра многае здагадваеца і дапамагае нам, калі я папрашу яго, вядома.

— Т-так! Значыць, і я павінен дапамагаць табе, ну, вам, вам, няхай будзе: вам. Вы гуляеце ў канспірацыю, а мне бяды!

— Гэта не гульня, гэта сур'ёзна! — пераконвала Галена. — І ад цябе нічога не патрабуецца. Толькі быць самім сабой. Каб збылося яго ціхае жаданне і каб ён зразумей, што ў Літве таксама жывуць людзі!

— Тады давай бліжэй да сутнасці! А то мы ўсё круцімся вакол... Гэты пан Талочка, спадзяюся, вярнуўся? Сказаў, каб лазню напалі?

— Вярнуўся, сказаў. Цяпер ён у Астравец па ксяндза прыара паехаў. Яцак хоча заадно і крыж асвенціць. На tym месцы, дзе яго матка ад перуна загінула.

— Дубовы? На ростанях? Бачыў я, едуchy сюды.

— Але нашто лазня? Касінскі паліць яе, а нашто — не разумею... Ды ты перакусі, а то галодны, пэўна, з дарогі. Налі сабе кілішачак. Паглядзі, якое віно для цябе знайшла!

— За чарку мяне ўшчуваеш, а сама ж мяне і спойваеш, — незадаволена бурчаў Сыракомля. Узяўши бутэльку, ён наблізіў яе да блізарукіх вачэй, паспрабаваў прачытаць надпіс. — Ого! Калі мне вочы не хлусяць і калі гэта не танная падробка, то віно было разліта ў бутэлькі разам з падзеннем Бастылі! Не, такое віно шкада піць аднаму. Вазьму яго лепей у лазню! Ты ж мне чаго прасцейшага прынясі. Якога ліквору ці сівухі.

Галена зноў знікла за дзвярыма буфетнага пакоя і праз хвілю вярнулася з распачатай пляскатай бутэлькай гданскай водкі, у якой на сонечным сяйве плавалі дробныя залацінкі.

— Мой кабечы разум адмаўляеца што-небудзь зразумець, То ты збіраешся бургунскае віно ў чорнай лазні піць?

— Пачакай, зараз усё зразумееш, — пасля кілішка гарэлкі да Сыракомлі вяртаўся лепшы гумар. І нават не пасля кілішка, а пасля того, як ён зразумеў, што яму не прыйдзеца рабіць выбар: пачынаць з Галенай усё спачатку ці не пачынаць. У яе ёсць чалавек (Сыракомля пасаромеўся падумаць: «каханак»), ёсць сын. Яна зрабіла свой выбар. То і ў яго няма перад ёю ніякіх абавязкаў. — Уяві сабе, сэрданька, нядаўна мяне запрасіла ў свае Дабраўляны сама графіня Пузыніна! І як запрасіла! Мяне частавалі «кусам хлеба» пад дубам, прыбраным у гонар майго «Яна Дубарога» аленевымі і ласінімі рагамі, а таксама маім родавым гербам. А потым на памяць папрасілі пасадзіць клёнік.

— Прабач, што ў Анеліне не так цябе сустракаем.

— Але ж мне нічога і не трэба, — горача запярэчыў паэт. — Ёсць гданская гарэлка, ёсць сыр. Бачу цябе шчаслівай, — ён, здаецца, быў шчыры. — А пра Пузынаў я ўспомніў таму, што яны рассказалі мне такую гісторыю. Неяк з Варшавы да іх прыехаў знаёмы, які таксама лаяў каўтунаватых ліцвінаў. То яны рашылі яго правучыць. Прывезлі пад лазню позна вечарам, каб палац не відаўся — у вас добра: Талочка сказаў, што лазня недзе ўнізе, адсюль не ўгледзіш... Дык вось, давялі да лазні і сказалі, што гэта іх хата і што лепшых у Літве не будуюць. Потым выхвасталі яго

венікам, напаілі сіухай з мёдам і паклалі спаць у нейкую бакоўку. Сказалі: калі васпан захоча да ветру, то проша унъ у тыя дзверы. Ну, счакаўшы хвілю, ён і пайшоў, пардон за празаізм, у адных сподніках па патрэбе. Адчыніў дзверы — а там яркае святло гарыць, стол шампанам і курапаткамі застаялены, разадзетыя дамы сцішыліся. Французская мова гучыць. Выглянуў ён — і нехта «Паланез» Агінскага на клавесіне грымнуў.

— І ўсё ж прызнайся, Людвік, што гэта жорстка, неяк не па-літоўску. Я не хацела б такога з нашым госцем. Ты姆 болей, што мы на яго свае надзеі ўскладаем.

— А мы і не будзем здзекавацца, — Сыракомля паступова становіўся такім, якім яна яго пакахала. — Выстаўляць у сподніках перад дамамі сапраўды жорстка. Ды і не выйдзе ў нас падобнае, нават калі б мы і захацелі: дзень, лазня, відаць, далёка... Мы зробім больш далікатна. Пад'едзе той леў з супрацьлеглага боку...

— Уброд праз Лошу? Пабойся, Людвік, бога! Вада вялікая.

— Нічога. Гэты ваш уладальнік герба Паўкоzіч казаў мне, што не вышэй... Не вышэй калёс. Пад'едзе, значыць, да хаты. Там унізе яшчэ нейкай хата ёсць.

— Ага, Касінскіх.

— Ну от. Пад'едзе ён. Ты сустракаеш яго па літоўскаму звычаю з хлебам і соллю. Вядома, лепей было б, каб ты перапранулася ў сялянскае адзенне. Вышыванае якое...

— У Расолы прыйдзецца пасылаць. А можа, у кухаркі што ёсць.

— ...І каб не аднаты была, а, да прыкладу, з той дзяўчынай, што мяне сустрэла.

— А што — прыгожая? Прыйнайся, што запала ў сэрца.

— Не ў гэтым справа, — знецярплюўся Людвік. — я нават не прыгледзеўся, як яна выглядае... Значыць, вы яго прывячаецце. Запрашаецце ў хату. Толькі трэба, каб у хаце бядота спалучалася з раскошай. Талочка сказаў, каб нанеслі туды дарагіх рэчаў?

— Але якіх, Людвік? Я не ведала якіх. Што тут можна ўзяць?

Сыракомля ўважліва павёў вачыма па салоне. Магутны стол з адной тоўстай нагой у выглядзе раздвоенай ільвінай лапы. Шырокая камода, у скрынях якой у выпадку чаго можна пераспаць. Клавікорд ля сцяны. Партрэты продкаў. Два люстэркі на супрацьлеглых сценах з падсвічнікамі па баках. На мармуровай калоне гадзіннік у форме сонца і з партрэтам Касцюшкі на цыферблце...

— Хіба вось гэты гадзіннік. І люстэркі.

— Не трэба! — запярэчыла Галена. — Здымашь, а потым зноў вешаць! Я ўжо ведаю, што табе прыдасца. У свірне я знайшла сягоння старыя ўрэцкія лястэркі.

— Урэцкія? То амаль з маёй радзімы! З слуцкай зямлі.

— Там ёсць яшчэ старыя абразы. І статуэткі. І старое віно.

— Якраз тое што трэба! — узрадаваўся Сыракомля. — Загадай толькі, каб хутчэй перацягнулі ў хату Касінскага. Значыць, вядзём яго ў хату, частаем чым можам... Я нават два пірагі ў карчме ўзяў: адзін з рэдзькай, а другі з рыжыкамі. Вунь на крэсле ў кужалі ляжаць... А потым па мясцоваму звычаю вядзём яго ў лазню.

— Хто вядзе?

— Не ты ж, вядома. Я, твой Яцак.

— Не выйдзе. Ён цалкам пазбаўлены пачуцця гумару.

— Тады Талочка. Хаця не, ён таксама не падыходзіць. Натрапіць шляхецкая каса на панскі каменъ... Ну, добра, яшчэ падумаем, хто другі. Я не гавару яму, хто я. Прадстаўляюся яму, ну, скажам, як Варакомля. Дробны такі шляхетка! Забаўляю яго, паддаю пары. А потым, ушчэнт расчараўванага, вядзём яго наверх, у гэты салон, на сапраўдны абед.

— І тут Варакомля ператвараецца ў Сыракомлю! — Галена пачала адчуваць смак ва ўсёй задуме.

— Не абавязкова. Я магу заставацца Варакомлем увесь вечар.

— Не выйдзе, — засмуцілася Галена. — Яцкавы сёстры, што прыедуць на пасвянчэнне крыжка, ужо ведаюць, што цябе запрашалі.

— Ну то папрасі, сэрданька, каб ім сказаі не выдаваць мяне за сталом,
— Сыракомля нерашуча наліў сабе яшчэ кілішак.

— Можа, хопіць, Людвік? Я не шкадую, але ж твайму здароўю шкодзіць.

— Я ўжо выздаравеў, каханне маё, ад тваёй прысутнасці.

— Не гавары глупства. Я ж табе заўсёды псавала здароўе. Да вар'яцтва ледзь не давяла, — Галене нават не хацелася, каб яе абвяргалі.

— Але. Ледзь не звар'яваўся, спрабуючы выкінуць цябе з галавы.

— Ну і выкінуў, і нічога страшнага з табой не здарылася. Як знайшоў калісыці, як выбраў, так і згубіў.

— Не кажы, каханне маё. Гэта нам толькі здаецца, што мы жанчын выбіраем. А ў сапраўднасці — вы нас выбіраеце.

— І Паўліна цябе выбрала? — дацяла Галена.

— З Паўлінай інакш было. У яе абдымкі мяне роспач кінула. Калі Міхаліна, Міся, была ў Нясвіжы такая дачка адміністратара, са мною гаварыць не захацела.

— Бачыш, і вы можаце выбіраць, і мы можам. Лепей давай пагодзімся, што мы абое адно аднаго выбралі. Так будзе справядлівей. Кахранне — адзінае, што ў жыцці яшчэ можна выбіраць. І я не шкадую, што тады аддала перавагу табе, — яна падышла да Сыракомлі і намерылася прыгладзіць яго валасы, але тут жа перадумала. — Дарэчы, як ён там, рэдактар папулярнай газеты? Кусаюць яго злева і справа. Як яму там з паэтэсай? — у Галене зварухнулася звычайная жаночая зайдзрасіць.

Сыракомля не паспей адказаць, як прыадчыніліся дзвёры і Марыська зноў адрапартавала:

— Дзядзя вярнуўся! У сапраўднай карэце. А з ім нейкія старыя паны.

— Скажы, Марыська, што зараз буду... Загаварыліся мы з табой, а тут не прыбрана... Ага, ты бачыліся з Адамам?

— Бачуся. І нават часта. Мы з ім прымірлыіся.

У лютым я ў яго нават некалькі разоў начаваў. Ён майго сына на рэдакцыйны кошт у шляхецкім інстытуце вучыць. Залаты чалавек! І патрыёт Літвы. Нават Крашэўскага і Касцюшку літвінамі лічыць.

— Але сумны, без агню, — Галена хутка парадкавала посуд.

— Не кажы!

— Мне лепей ведаць, я з ім пятнаццаць год пражыла. За кнігамі, за курганамі свету не бачыць.

— Ты хацела пачуць пра Галвію, ну, пра Карэйвіну. Што ж, жывуць, здаюцца шчаслівымі. Толькі дзяцей няма.

— Шчаслівымі! — у Галены зноў прарвалася рэўнасіць. — Дзяцей няма! Галавы ў яго няма на плячах, вось што! Яна ж ад яго на дваццаць два гады маладзейшая!

— Не трэба пра гэта, — папрасіў Сыракомля. — Ты лепей падумай, што з паперамі рабіць.

— Сапраўды, што? — занепакоілася Галена. — Вечарам, калі сцямнее, перахаваю. А там табе аддам. Перакажаш у Вільні па аднаму адресу, Іншага выйсця няма. Я не могу там паказвацца, — слова «там» яна вымавіла з націкам.

— Так ты мяне і ў канспірацыю ўцягнеш...

— А што? Ты ў мяне смелы! Сам нават не ведаеш, які ты смелы... Ну, я пайду. Чым тут табе заняцца? Ага, Марыська старую кнігу ў склепе знайшла. Пачытай тут сабе троху, можа, што цікавае знайдзеш, — яна выскачыла ў кабінет, прынесла кнігу. — Я зараз вярнуся... І яшчэ: Яцкава радня не павінна ведаць, што ў нас ёсць сын, што нас увогуле нешта

звязвае. У яго і так клопатаў хапае. Для ўсіх я праста знаёма Яцака, дапамагала яму прывезі з варшаўскага кляштара далёкую свяячку.

— А хто яна даводзіцца яму, калі гаварыць па шчырасці?

— Потым пра гэта, потым! Мяне, пэўне, чакаюць. Чытай пакуль кнігу. І можаш тым часам яшчэ адзін кілішак ў буфеце выпіць. Але толькі адзін! Ага! Каб болей ужо болек не кранаць... Ты ведаеш, каханы, якую вы, мужчыны, памылку робіш? Тую, што чакаецце ад нас нечага ідэальнага — куды болей, чым мы можам даць, а потым горка расчароўваецца. Вы глядзіце на нас як на незямных, бесцялесных істот, хочаце, каб мы заўсёды былі анёламі. Такімі нас у сваёй паэзіі паказваецце. А мы не анёлы, павер, мы такія ж грэшныя і зямныя, як і вы! У кожнай з нас, калі хочаш ведаць, апрача анёла яшчэ і шатан сядзіць... Ну добра. Не сумуй. Я зараз вярнуся. Усе мы зараз тут будзем.

Ухапіўшы паўсалопу, яна бразнула дзвярыма. Заўсёды такая: хутка загараецца, але хутка і патухае. Як папяровы агонь. Раней захапілася Кіркорам, потым ім, потым тэатрам, потым канспірацыяй. А тут яшчэ гэты Яцак. І заўсёды шчыра, без драбніцы прыгворства. Бескарыслівы, святы, але папяровы агонь!

Сыракомля ўзяў са стала кнігу, расчапіў зашчапку, адкрыў тытульную старонку. На ёй чырвоным было намалювана сонца, на промні якога нанізваліся дробныя пакручастыя літаркі. Зразумеўшы, што яны чытаюцца ад канца промня да цэнтра, Сыракомля паволі расшыфраваў: «Розныя гісторыі, з розных верагодных аўтараў выбраныя, а для забаўкі прыстойней і перасцярогі разумнай кожнага стану людскага ў гэты малы снапок сабраныя і аблегчанаму ад сваіх труднасцей чытачу для разарвання меланхалічнай фантазіі пададзенныя працай пісара такога, каторы сам спрабаваў добрага і злога». Унізе ж стаяла: «Дадзена ў Нясвіжы року панскага 1663».

— Цікава. Мой Нясвіж! — узрадаваўся паэт. — А якая чыстая беларусінская мова! Ото здзівяцца і Кіркор, і Тышкевічы.

Але тут на верандзе пачуўся тупат ног, гоман галасоў. Сыракомля незадаволена адклаў кнігу. Толькі не забыць яе ад'яджаючы. Бо нашто яна тут? Такая сенсацыя ў Вільні будзе!

— Наш пустэльнік павінен у салоне чакаць, — з гоману выдзеліўся голас Галены. — Сумуе адзін, — дзверы адчыніліся. — А вось і ён сам. Знаёмцеся, панове! Рада вам прадставіць слыннага паэта Літвы Уладзіслава Сыракомлю! А гэта гаспадар Анеліна пан Яцак Ляшчынскі. Іншых паноў няхай прадставіць ён сам.

Сыракомля дапытліва глянуў на гаспадара Анеліна: цікава, хто ж заняў яго месца ў сэрцы Галены?! І чым пакарыў яе сімпатыю? І тут ён вымушаны быў шчыра прызнаць, што вонкава ўступаў суперніку. Высокая стройная постаць. Сухарлявы валявы твар.

Буйная кучаравая чупрына. Шэрыя вострыя вочы за маленъкімі шкелцамі акуляраў. Бадай, ablічча псуе толькі верхняя губа, якая выступае над ніжній, хавае яе. I нос — мужыцкай бульбінкай унізе. Значыць, у нейкім там пакаленні нешта было.

— Прыемна асабіста пазнаёміца, — Ляшчынскі першы падаў руку. — Пані Галена столькі мне пра пана расказвала. Яна захоплена вашымі вершамі.

— А пан? — неўпапад адказаў Сыракомля. Вострыя вочы суперніка, здавалася, пранізвалі яго нас克розь.

— Што я, — засмяяўся Ляшчынскі. — Я матэрыйліст, паэзіі не чытаю. Лічу гэта пустой тратай часу ў наш хуткаплынны век паравозаў. Можа, і памыляюся, абкрадваю сябе. Але з айчынных пісьменнікаў прызнаю аднаго Крашэўскага... Ды дазволыце выканаць мне абавязкі гаспадара. Гэта мая цёця, старэйшая сястра нябожчыка бацькі Анеля Дайнаровіч, хавальніца нашых сямейных традыцый, так сказаць, — Ляшчынскі паклаў руку на плячо сівой жанчыны. Яе зморшчаныя шчокі нагадвалі Сыракомлі два жоўтыя печаныя яблыкі.

— Першы раз у жыцці я бачу жывога аўтара ксёнжак, — прызналася яна, падаючы для пацалавання руку ў саф'янавай рукавічцы.

— А гэта яе верны спадарожнік жыцця — мой дзядзё шаноўны Арцём Дайнаровіч, узорны гаспадар.

— Заўсёды рады будзем бачыць пана ў нашых скромных Дравяніках, — пакланіўся сівы мужчына з выразна тагарскім ablіччам. — Мушу ласкаваму пану сказаць, што Анелін названы так у гонар маёй цнатлівой жонкі. Калі яна, нарадзіўшыся на свет, пачала новае калена слайнага роду Ляшчынскіх.

— Сёння, на жаль, яна адзіны жывы прадстаўнік гэтага калена, — дапоўніў Ляшчынскі. — Затое наступнае пакаленне тут прадстаўлена не толькі мной, але і маёй старэйшай сястрой Ядвігай Лакуціеўскай, панай на Лошы. Павінна быць яшчэ малодшая, Янінка, але нешта позніцца.

— З Гервят сюды спорны кавалак дарогі, Яцку, — апраўдала сястру пані на Лошы. Нягледзячы на сваю празмерную паўнату яна галантна прысела, падаючы пухленъкую ручку.

— Станіслаў Лакуціеўскі, — прадставіўся яе муж, сярэдняга росту шатэн з неспакойным поглядам. — Я меў шчасце бачыць шаноўнага пана паэта на друскеніцкіх водах. Калі там ставілі «Кацпара Карлінскага». Брава, як сёння помню, білі з паўгадзіны. Тады і ксёнжкі пана купіў у мясцовай ксянгарні.

— А, то ад пана, пэўна, бярэ knіжкі лашанскі карчмар? Меў задавальненне з ім па дарозе пазнаёміцца. Рэдкі экземпляр.

— Рэдкі! — пагадзіўся Лакуціеўскі. — Сумленна гандлюе. Сумленна мне служыць. Палітыкай цікавіца.

— Толькі не распачынайце пра палітыку. Сумна слухаць!

— А пра што ласкавая пані любіць слухаць? — стараючыся быць галантным, спытаў Сыракомля. Ён ужо зразумеў, што яго усе тут ведаюць і таму давядзеца, прынамсі тут, адмовіца ад ролі невядомага Варакомлі.

— Пра каханне. Вернае каханне ад шлюбу і да магілы.

— Што ж мы ўсе стаім? — перабіла Галена. — Проша ўсіх сядаць! Зараз прыдумаем, чым тут падмацавацца з дарогі. Агатка! — гукнула яна на кухарку. — Вечна яна прападае! Хто там яшчэ жывы? Ага, Марыся. Марыся! — гукнула яна яшчэ раз. — Не палічы за абразу гонару — прынясі з буфета што лёгкае: пернікі, ліквор.

Пані Дайнаровічыха здзіўлена пераглянулася з пані Лакуціеўскай: госця — а загадвае, як сапраўдная гаспадыня.

— То тады я павінен тут расказаць адну павучальную гісторыю, — Сыракомля спрабаваў працягнуць перапыненую размову. — Днямі «Кур’ер Віленьскі» паведаміў, што ў Францыі жыла адна верная пара. Калі жонка памерла, муж загадаў адрэзаць палец з яе правай рукі, высушыў і насіў на шыі, ля сэрца. Як памяць пра туу, каго ён кахаў. Мужчыны заўсёды больш верныя ў каханні, чым жанчыны, — нечакана для сябе самога закончыў Сыракомля.

— Не скажыще! — дружна абурыліся прысутныя жанчыны. — Не паспее жонка памерці, як яе месца займае другая.

— Быццам бы ўдовы не робяць тое ж самае, — уступіўся за Сыракомлю Ляшчынскі. Ён узяў з рук Марысі бутлік з лікворам і асцярожна разліваў у высокія кілішкі. — Прашу звярнуць увагу, панове: радзівілаўская школа. З Налібокаў або з Урэчча.

Галена памкнулася спытаць пра люстэркі — адкуль яны ўзяліся і чаму стаяць, так занядбаныя, у склепе. Але падумала, што, можа, гэта таямніца, і перавяла гаворку на іншае:

— Мы тут седзімо ў глушы і не ведаем, што робіцца на божым свеце. Таму няхай пан Сыракомля болей раскажа нам, аб чым пішуть газеты.

— Аб чым жа? — Сыракомля намагаўся ўспомніць апошнія нумары «Кур’ера». — Ну, друкуюць працяг урадавага палажэння аб рэформе. Аб Кітаі пішуть. Французы там узялі многа палонных і слана з чыстага золата, якога прывязуць у Луўр... А яшчэ забілі прэзідэнта Францыі. З пісталета ў поездзе. Калі забойцу злавілі, то ў яго знайшлі рускія грошы.

— У вагоне, значыць, забілі, — абурылася Дайнаровічыха. Гаварыла яна басам, як з бочкі. — Я даўно казала, што гэтая зялезнaya каляя — шатанская выдумка. Не можа карэта ехаць без коней.

— Але ж пры чым тут каляя? — абурыўся за сваю любімую справу Ляшчынскі. Яго акуляры з'яджалі на нос, і ён з незадаволенай грымасай штохвілінна іх папраўляў. — Застрэліць чалавека можна і ў карэце. Да ведама панства, я прыдумаў ужо, што зрабіць на выпадак, калі ў поездзе нападуць разбойнікі. Няхай у кожным вагоне будзе шнюрок да машыніста або да кандуктара. Пацягнуў за шнюрок — і поезд стане.

— І разбойнік уцячэ ў лес! — іранізаваў Дайнаровіч.

— Тады можна іншы спосаб, — не здаваўся гаспадар. — Няхай знадворку ўздоўж вагонаў будуць дошкі, а па гэтых дошках ходзіць кандуктар і глядзіць праз вокны, што дзеецца ўсярэдзіне.

— Ні за якія скарбы не сяду ў гэну гаргару! Яшчэ ўзарвецца! — гнула сваё старая Дайнаровічыха.

— Ніхто цёцю не прымушае. Можаце ездіць сваёй скрыпучай ландарай або і пехатой хадзіць. А мы будзем вандраваць каляёй. У Пецярбург, у Варшаву. А там і праз Анелін каляю праложым. І праз Дравянікі!

— Ратуй, найсвентшая панна! — успляснула рукамі Дайнаровічыха.

— Але ж Яцак жартуе, — супакойваў яе муж. — Зялеза не хопіць, каб усюды пракласці каляю. І я не пазволю ім паганіць мае Дравянікі, — вусы старога натапырыліся. — З думкай родавай шляхты павінны лічыцца!

— Пан Талочка вяртаетца! А з ім ксёндз, — уварвалася ў пакой Марыя. Ёй так хацелася быць у цэнтры ўвагі, але ніхто з гасцей у гаворку з ёй не кідаўся. Толькі ўсе цікаўна аглядалі — з галавы да пят.

— Нарэшце! — з палёгкай усклікнүй Ляшчынскі. — Пані Галена мне расказала пра ваши намеры, — цішэй звярнуўся ён да Сыракомлі. — Як чалавек цвярозага розуму не ўхваляю. Але і не асуджаю. Рабіце што хочаце. Я ўжо даў распараджэнне, каб рэчы са свірна перанеслі ў хату Касінскага. Цяпер толькі застаетца сказаць Талочку, каб ён выехаў насустреч майму госцю і завярнуў коней на Руднік і на брады... Але паколькі пан Пшацескі можа вось-вось з'явіцца, то і мы павінны паспяшацца, каб раней асвенціць крыж.

— Ласкавы пан толькі што рачыў прызнацца, — Сыракомлі захацелася ўпікнучы гаспадара, — што ён матэрыяліст. Дык як жа стасуецца пасвянчэнне крыжка з панскім перакананнямі?

— От, — махнуў рукою Ляшчынскі, — даніна традыцыі. І ўступка радні, якая воўкамі глядзіць на мяне і мае на гэта падставы. Бо Анеліна, — Ляшчынскі перайшоў на шэпт, — ім не бачыць як уласных вушэй!

— Давайце збірацца! Часу ў нас сапраўды мала, — падтрымаў гаспадара Сыракомля. Яму нясцерпна хацелася пачытаць старую кнігу. Але гадзіннік з Касцюшкам на цыферблце ўжо адзваніў трэцюю гадзіну.

А калі свецкі леў з'явіцца раней, чым усё давядуць да ладу, то тады не будзе ніякага эфекту.

— Па конях! Па конях! — далучыўся Лакуціеўскі. Яго нездарма лічылі купаным у кіпетні.

— Па якіх, швагер, конях? — разважыў гаспадар. — Да крыжа не будзе і пяці мінут хадзьбы. Прапаную шпацыр.

— Глядзіце, панове, які рамантычны відок! — перабіла ўсіх Галена. Адхінуўшы фіранку, яна паказвала рукой на двор. Усе стойліся каля акна. Малюнак сапраўды быў каларытны. На чорнай кабыле ехаў праз панадворак апрануты ў жоўтую капоту пан Талочка. А за ім, седзячы бокам на белым жарабцы, нязграбна тузай лейцамі дамініканец у чорнай капе і чорным каптуры. Доўгая белая сутана не дазваляла яму нармальна ўсесціся ў сядло. І здавалася, яго поўнае цела вось-вось згубіць раўнавагу.

— Каго ён прывёз! — залямантавала рагам Дайнаровічыха. — Гэта ж франк-масон, якабінец! Ён па-мужыцкаму пацеры гавора. Адаслаць яго назад, каб гонару нам не псаваў!

— Па-мужыцкаму? — перапытагаў Сыракомля.

— Ну так. З абразаю пана бoga.

— Але ж, даражэнская пані, польская мова таксама не толькі панская, але і мужыцкая. То што, забаронім на ёй мужыкам у касцёлах маліцца? — Сыракомля адчуваў, што яго аргумент не самы пераканаўчы, але нічога лепшага не прыходзіла ў галаву.

— Я такога не гаварыла, — насцярожана аглянулася назад Дайнаровічыха: з гэтymі паэтамі, кажуць, ніколі нічога невядома. — Арцёме, — клікнула яна мужа, — падай мне салопу і вазьмі мяне пад руку. Тут з веранды такія высокія сходы.

— Слухаю, Анелю!

Талочка тым часам дапамог дамініканцу злезі з каня, лейцы перадаў пахоліку, які выскачыў з чэляднай хаты, і ўжо намерыўся весці брата Антонія на панская пакоі. Але тут пабачыў, што ўсё таварыства рухаецца ім настурч, і спыніўся.

— То не мог ужо сам ксёндз прыяр прыехаць? — яшчэ зводдаль пачала Дайнаровічыха. Гаварыла нібы да сябе, але так, каб пачуў і дамініканец. — Відаць, дрэнна яго пан Талочка прасіў.

— Ксёндз прыяр нечакана занядужаў, — апраўдваўся Талочка. — А іншых братоў у кляштары не аказалася. Таму воля была ксяндза прыара, каб паехаў брат Антоні.

Брат Антоні стаяў, апусціўшы галаву ўніз, і збянтэжана ўсміхаўся. У левай руцэ ён трymаў маленъкі куфэрачак, у якім, здагадаўся Сыракомля, знаходзіліся кадзіла і свяцоная вада. Правая ж была сціснута ў кулак.

Адчуўшы стан дамініканца, Сыракомля падышоў да яго і спагадліва павітаўся:

— Добры дзень. Нязручна так ехаць, разумею. Але брычкі ў маёntку сапраўды не было. Я таксама на сваёй каламажцы прыехаў... Прашу пазвалення прадставіцца: Кандраговіч я, а падпісваюся, паводле герба свайго, Сыракомля.

Твар дамініканца пасвяглеў:

— Якое шчасце! Я даўно марыў вас пабачыць. Параіцца з вамі. Дзеля вас і сюды згадзіўся паехаць, пакору прыняў. Брат Антоўі я. Антоні Гаябурда.

Усе стойпіліся вакол паэта і дамініканца. Прыслухоўваліся да іх размовы, як да тэатральнага дыялога. Сыракомля ніколі не любіў быць у цэнтры ўвагі, на людзях губляўся. Таму папрасіў:

— Давайце пойдзем хутчэй, а? Часу ў нас мала. Мы з брацішкам паспяшаемся наперадзе. Пакажам панству дарогу...

І яны, не змаўляючыся, адарваліся ад рэшты. Адзін высокі, мажны, другі ніжэй сярэдняга росту, шчуплы. І тым не менш крокі іх былі роўныя, шырокія.

— Вымаўленне брата Антонія крыху выдае не тутэйшае паходжанне. Не літойскае.

— З Беларусі я родам. З Магілёўскай губерні.

— І пацеры па-руسінску, кажуць, адпраўляец?

Дамініканец запаланеў, як маладая паненка:

— Асуджаеце?

— Не, чаму ж. Русінская мова такая ж людская, як і кожная іншая. Я не раз гэта ў варшаўскіх газетах сцвярджаў. Мова старажытная і гожая. Уся бяда ў тым, што шляхта ад яе адраклася. Ну, не ўся, вядома, і не цалкам: з мужыкамі без перакладчыкаў размаўляюць. Але з-за гэтай шляхецкай зрады мова застыла ў сваім развіцці. Яе трэба ажыўляць,

— А што б сказаў славуты польскі паэт, калі б даведаўся, што нехта на гэту беларусінскую мову перакладае святое пісанне?

Сыракомля ўважліва глянуў на дамініканца:

— Хто? Вы?

— Але ж вы не адказалі на маё пытанне.

— Найперш пераклад павінен быць добры. Мала добры — выдатны. Каб не зганьбіць саму задуму, саму ідэю.

— Асмелюся прыгадаць, што Скарыніч з Полацка надрукаваў свае пераклады Бібліі больш трохсот год назад! І нічога: разышліся, пайшлі ў народ.

— То была кніжная русінская мова. А яна тады панавала ў княстве. Цяпер жа патрэбны пераклад на жывую гаворку. Яна ж не адна. Іначай гавораць на маёй роднай Случчыне, іначай — тут, іначай, пэўна, — каля вашага Магілёва. Якая з гэтых гаворак пераможа і ці пераможа наогул — пакуль што мы не ведаем.

— Аднак жа...

— Няхай фратэр Антоні не падумае, што я супраць. Нехта ж павінен пачынаць. Я только выказваю сумненні. А без сумнення няма ісціны, — Сыракомля аглянуўся: усе астагнія ішлі на прыстойнай адлегласці. — Цікава было б, аднак, паглядзець сам пераклад. Шкада, што ў мяне няма часу заехаць у ваш Астрравец, пачытаць пералажэнне.

— Яно ў мяне тут, — зноў спаланеў дамініканец, — у куфэрачку. Я палічыў бы за шчасце, калі б мог прачытаць хоць кавалачак. Характар пісьма ў мяне неразборлівы. Баюся, што цяжка будзе зразумець.

— Не бойся, міленькі, — Сыракомля не заўважыў, як перайшоў на «ты». Брат Антоні ўсё больш і больш яму падабаўся: адкрыты вясковы твар, разумныя вочы. — Нічога не трэба баяцца!

— А яшчэ я баяўся, — Галабурда адказваў шчырасцю на шчырасць, — што вядомы аўтар наогул не стане са мной гаварыць. Ксёндз прыяр сказаў мне, што паэта Сыракомлю газеты абвінавачваюць у непавазе да самога папы, самога бoga. То што значыць нейкая невядомая, не патрэбная никому духоўная асоба?!

— Няўжо тая познанская гісторыя дайшла і да Астраўца? — здзівіўся Сыракомля. — Ды яшчэ перабольшана... Не, міленькі мой, я не скептык, не бязбожнік. Лічу, што без бoga ў чалавечым сэрцы будзе холадна і адзінока. Але пад богам разумею я не тое, што патрабуюць пастыры. Калісці, можа, бог заменіцца ў сэрцах чалавекам, сумленнем...

— Калі ж?

— Калі, сэрданька, на змену пастырам прыйдуць настаўнікі. Але доўга яшчэ трэба чакаць, ой доўга... А пакуль з'яўляцца сапраўдныя настаўнікі, асобы духоўнага стану таксама могуць, не, могуць — гэта слаба сказана: абавязаны памагаць людзям, паказваць ім, дзе добро, а дзе зло. У кожным з нас унутры сядзіць і анёл і д'ябал... Каб жа сядзелі — ваююць. змагаюцца! Дык вось тут я бачу падобнасць паміж паэтам і пастарам: абодва павінны вучыць чалавека, як перамагаць самога сябе. Усё іншае не мае ніякага сэнсу. Я гэта ведаю з уласнага вопыту.

Галабурда схапіў Сыракомлю за рукі: у рэшце рэшт векам яны былі роўныя.

— Прашу дазволу паціснуць вашу правіцу. Адзінакава мы думаем, адзінакава сумняваемся... Доўга па начах усё разважаю над нашым быццём. Ці жыщё заўсёды суправаджае смерць? Чаму пчале наканавана жыць адзін год, чалавеку — восемдзесят, а чарапасе — сто пяцьдзесят і

нашто ёй столькі? Ці маюць пачатак і канець прастора і час? І што такое чалавек — самае загадкае стварэнне свету? Часам аж валасы дыбам устаюць, калі задумаюся над праклятгымі пытаннямі. Зайздрошчу тады братам, якія праўбываюць у сляпой веры і таму — Шчаслівя ў няведанні.

Сыракомля яшчэ раз уважліва прыгледзеўся да спадарожніка: апрача адзення і шкаплера на грудзях — нічога духоўнага.

— То што ж тады цябе, міленькі, прымусіла ісці ў кляштар? Пайшоў бы ў філосафы, у літаратары, у настаўнікі. Не ведаў бы, што такое ўнутраны разлад, — паэт глуха раскашляўся.

— Лёс прымусіў, дакладней, жышцё. — Галабурда ўсё яшчэ не ведаў, як яму лепей звяртацца да Сыракомлі. — Перад вамі — другі Хадыка. Калі я прачытаў вашу паэму, адразу падумаў, што Хадыка нібы з мяне спісаны. Толькі я, — Галабурдзе вельмі жадалася аблягчыць сваю душу, — узніяў сякера не на аднаго чалавека, а на двух. І пакуту адбываю не ў лесе, а ў кляштары, дзе другі раз на свет нарадзіўся, пад другім іменем...

— Цішэй, сэрданька: нас даганяюць... Потым пагаворым.

Яны ўжо знаходзіліся на гасцінцы, на ўзгорку, адкуль далёка было відаць на захад і поўнач. На гэты раз крыж здаваўся не белы, а чорны: сонца свяціла ўжо ззаду, і на пясок гасцінца лёг цень, падобны да распасцёртага чалавека. Знізу, ад мосціка на рачулцы, уверх падымалася брычка.

«Ці не свецкі леў ужо прыбыў? — у грудзях Сыракомлі зварухнулася трывога. — Але не, ён не павінен ехаць адзін. Па яго паслалі брычку з фурманам. Нехта іншы. Мала хто па дарозе можа праязджаць...»

Каля крыжа тым часам сабралася купка людзей. За панамі падышла чэлядзь з Анеліна. З супрацьлеглага боку паказаліся расольскія сяляне з дзецьмі. Талочка расклаў складаны столік, а Мальвіна заслала яго вышыванай сурвэткай. Дамініканец дастаў з куфэрачка і паставіў на стол абразок, круглае пуздзерачка са свянцонай вадой.

Сыракомля адышоў крыху ўбок і застыг у чаканні. Яго турбавала прысутнасць Талочки: павінен быў пайсці ці паехаць на сусустреч падляшскаму госцю — а ўсё яшчэ на злосць тырчыць тут і, падобна, адыходзіць не збіраецца. Ну, гэты Паўкоўіч! Я яшчэ пакажу табе, дзе ракі зімуюць! Ва «Успаміны Касача» ўвяду!

Брычка спынілася каля Сыракомлі, і з яе высей малады прысадзісты мужчына. Мусіць, рашыў памаліцца разам з усімі на пасвянчэнні крыжа. Шапку мужчына, як і належала, трymаў у руках, і лёгкі вецер развіваў яго русыя валасы.

— Добры дзень пану, — ціха павітаўся незнамы, — дазвольце п-прадставіцца і п-паціснуць вашу руку. Паляноўскі я, па чыгуначных справах. Ну, дайце ж мне, дайце в-вашу руку, — мужчына неяк

ненатуральна працягнуў сваю, высунуўшы наперад указальны палец і сагнуўшы астагнія ледзь не ў кулак.

— То ці не думаеце вы ў Анелін каляю пракласці? — усміхнуўся Сыракомля, успомніўшы нядайнюю спрэчку. Але не назваць сваё прозвішча ўсё ж не выпадала, і таму ён працягнуў руку ў адказ: — Усяслаў Варакомля, шляхціц з тутэйшай ваколіцы. Запрошаны на ўрачыстасць.

Мужчына адказаў доўгім поглядам — нібы нешта важнае ўспамінаў. Урэшце ціха спытгай:

— А пан перакананы, што заўсёды насіў гэтая імя? У мінулым годзе на кватэры Урублеўскага пан дысктугаваў з намі пад іншым прозвішчам! Пад вядомым усяму краю прозвішчам Сыракомлі.

— Пачакайце, пачакайце, міленькі мой... То ж і пан таксама быў тады не Паляноўскі, а...

— Тс-с! — Каліноўскі прыклаў палец да вуснаў. — Давайце, не звяртаючы ўвагі, адыдзем адсюль.

Нібы шпацыруючы, яны абышлі людзей і аддзяліліся ў бок Расолаў. Ішлі насустрач цёпламу сонцу.

— Вось не спадзяваўся, вось не спадзяваўся, — радаваўся Каліноўскі. — Раніцай мы якраз пра вас у Вільні г-гаварылі. Але не спадзяваліся, што вас сёння ж с-сустрэну.

— Хто і што гаварыў, калі можна мне ведаць? — энтузіязм маладога субядніка яму здаваўся панібрацтвам. А на панібрацтва ён ішоў не з усімі і не адразу.

— Пра гэта п-потым, крышку пазней. Цяпер жа вы мне павінны паказаць паню К-кіркарову, ну, М-маеўскую.

— А, значыць, вашмосць прыбыў па паперы, — здагадаўся Сыракомля.
— У канспірацыю гуляеце.

— Выходзіць, вы ўсё в-ведаецце? — разгубіўся Каліноўскі.

— Не я адзін ведаю! — узарваўся Сыракомля. — Уся вёска ведае! Мужыкі ў корчмах рассказываюць! — закашляўся. — І увогуле: пакіньце ў спакой гэтую кволую і даверлівую жанчыну. Па наіўнасці сваёй яна і сама загіне, і вас усіх загубіць. Не для яе канспірацыя!

— М-можа, вы і маеце рацыю, — Каліноўскі заставаўся спакойны, урайнаважаны. Да таго ж не ў яго інтарэсах было спрачацца з Сыракомлем. — Адзінае маё апраўданне — што не я ўцягнуў яе ў канспірацыю. Я прыехаў толькі ратаваць становішча, якое склалася па віні іншых. І вы мне павінны тут дапамагчы. Я не бачу п-прычыны, па якой мы не маглі б быць саюзнікамі ў ратаванні п-пані Галены.

— Добра, — узважыў ўсё Сыракомля. — Пазнаёмлю вас. Толькі пад якім прозвішчам? Як Паляноўскага?

— Няхай, — пагадзіўся Каліноўскі. — Так бяспечней. А чаму вядомы паэт рашыў перада мной п-прыкінуцца нейкім Варакомлем? Няўжо таксама к-канспірацыя?

— Не, тут іншае, хоць і з канспірацыяй звязана, — і Сыракомля расказаў, што ён надумаў учыніць з падляшскім госцем.

— Цікава, — прызнаў Каліноўскі. — Толькі са станцыямі — нешта не пераканаўча. Маленкую станцыю сапраўды лягчэй захапіць, чым в-вялікую. Але гэта не наша з-задума. Варшаве лепей відаць.

І тут Сыракомлю асяніла: вось хто паможа яму сустрэць графа! Мужыкаваты з выгляду. І сілу мае: у лазні хвастаць зможа.

— Згода! Будзем саюзнікамі! Толькі дапамажыце мне правучыць графа. Каб ведаў, што такое Літва! І давайце вернемся назад. А то наша адсутнасць можа здацца падазронай... Хаця не, пастаім яшчэ мінугту. Надта прыгожа вясна пачынаецца! Няярка ўсё, сціпла, але па-свойму прыгожа.

Унізе, паміж альшэўніку, яшчэ не зялёнага, але ўжо і не чорнага, вілася, іскрылася на сонцы рачулка. Каля яе стаялі хаты з прыбудовамі. На саламяных стрэхах зелянеў мох. Далей, пад лесам, яшчэ бялелі лапікі снегу. Высока, дзесьцы ў сонцы, пераліваўся скаўронак. А ад крыжка плыла журлівая песня пра вечны супачынак.

— Хочаце, згадаю, аб чым вы цяпер думаецце, — парушыў маўчанне Каліноўскі. — Вы д-думаецце, як увекавечыць у слове гэты момант, захаваць яго для іншых.

— Не, вы памыліліся. Я думаў пра песню. Песня суправаджае чалавека ад нараджэння і да смерці. І нават пасля смерці. Яна і маці, і нянька, і нарачоная, і апошняя паслуга чалавеку... Што ж датычыцца ўвекавечання словам, — Сыракомля бездапаможна аглянуўся навокал, — то аднаго слова тут мала. Словам можна перадаць думку, а як ім перадасі гэту песню, прадчуванне зелені ў дрэвах. Часам мне здаецца, што гукі і фарбы слухаліся б мяне лепш, чым слова, што я не знайшоў сябе як творца.

— Калі так сцвярджаеце вы, то што тады застаецца гаварыць іншым паэтам, меншым па таленту!

— Талент! У мяне бывае такое адчуванне, што не маю я ніякага таленту, ніякай іскры божай. Не разумею, за што мяне толькі хваляць... А ўвекавечыць імненне, данесці яго ва ўсіх фарбах, гуках, водары да нашчадкаў — хіба гэта мажліва? Неяк у дзяцінстве, — Сыракомля вінавата ўсміхнуўся, — я спрабаваў з раніцы запісваць літаральна ўсё, што рабілася ў хаце. Кожнае слова, кожны рух. Калі б усе так зрабілі, падумалася тады, мы перамаглі б час, перамаглі нашу ўміручастць. І вось, памятаю, маці прынесла дровы, укінула іх у печ. Я запісаў у сшытку: «Мама ўкінула ў печ бярэма дроў». І тут жа засумняваўся: яна ж па аднаму палену кідала, а не бярэма, і не кідала, а, хутчэй, клала. Адным словам,

першы раз у жыщі адчуў недасканаласць, прыблізнасць любога слова... Тут маці сказала, каб я ёй нешта дапамог. А я павінен жа быў запісаць, што яна сказала. Яна папракнула мяне, а я павінен быў увекавечыць гэты папрок! Мае першыя творчыя пакуты скончыліся тым, што я атрымаў скарачом па вушах, — ад доўгай размовы Сыракомля закашляўся.

— Аднак п-пойдзем назад!

— З того часу я зразумеў, што паэт не павінен неадступна трymацца рэчаіснасці, як сляпы плота. Усё ўвекавечыць нельга. Але і адрывацца ад зямлі, жыць аднымі летуценнямі — таксама нельга. Тады — смерць! Увогуле ж... Увогуле толькі чалавеку дадзена перамагаць хуткаплыннасць часу — у творах мастацства. А вашмосць, — Сыракомля глянуў на Каліноўскага, — часамі не крэмзае папер'у? Цяпер усе крэмзаюць.

— Пакуль што не, — даверліва адказаў Каліноўскі. — Але думаю спрабаваць. Чаму не спрабаваць, калі будзе п-патрэба.

Іх адсутнасць, здаецца, заўважыла адна Галена. Яна ўстрывожана выйшла насустроч, нерашуча прыпынілася.

— Мой добры знаёмы пан Ка... Прашу прабачэння, пан Паляноўскі. Прашу трактаваць яго, як мяне самога. Ну, добра, вы мяне выбачце, я пайду, паслухаю, што кажа наш дамініканец.

Брат Антоні, па ўсім было відаць, ужо заканчваў імправізаванае казанне. Але, пабачыўшы сярод слухачоў Сыракомлю, рашыў сказаць нешта значнае і ўзнёслae:

— Давайце ж пазайздросцім душы святой памяці Цацыліі Ляшчынскай, бо мы ўсе яшчэ ў гасцях на часовым, зямным свеце, а яна ўжо дома! Завяршилася, замкнулася адно кола жыцця. Бо цела чалавече з небыцця ўзнікае і небыццём канчаецца. Усё ў жыщі ідзе па кругу, усё мае свой пачатак і канец, апрача неўміручай душы, духа чалавечага...

Між тым Каліноўскі стаяў каля Галены і ўсё не рашаўся спытаць пра галоўнае. Гаварыў пра тое, што шукае работы, што вось надламалася кола, а на дварэ пачынае вечарэць. Галена ветліва нудзілася, нават крадком пазяхнула. І тады ён пайшоў напрамік:

— Раніцай, калі я выязджаў з Вільні, там было зімней. Зімна было, нятульна. І ўсё ж — люблю я Вільню, сталіцу Гедыміна!

— Так, узаемна! — узрадавалася Галена. — Вы не ўяўляеце, як я перажывала, калі ў Вільні ніхто не выйшаў. Не ведала, што далей рабіць.

— Дзе ж паперы?

— Вы ведаеце, што павінны быць паперы?

— Так, цяпер ведаю.

— У вуллі яны. Але днём не возьмеш. Занадта многа вачэй. Няхай сцямнее.

— А на словах што сказана перадаць?

— Толькі адно. Добра было б, каб нехта прадстаўнічы, з імем, прыехаў з Літвы, каб падагрэць пачуцці. Засведчышь еднасць патрыятычных сіл. Адказ прасілі перадаць ранейшым шляхам.

— То д-добра! Але як і калі я атрымаю з вашых рук пакет?

— Я думаю, што лепей будзе, калі вы ноччу возьмеце яго самі, Не забывайце, што я ўсяго толькі слабая і палахлівая жанчына. Па дарозе ў Анелін я вам пакажу, у каторым яны вулі. Зрэшты, і тут магу сказаць: у другім ад рэчкі... А цяпер пойдземце! Ах, я павінна вас прадставіць гаспадару Анеліна. Як загадаецце вас ахарактарызываць?

— Юрыйст, які шукае работы на будаўніцтве чыгунак.

Дамініканец; тым часам канчаў казанне:

— Давайце, браты і сёстры мае, успомнім, што сказана ў пасланні апостала Паўла да рымлян. Там сказана, што цела без души — мёртвае. Так і вера наша мёртвая без паўсядзённых міласэрных спраў! Дык будзем жа рабіць добро бліжнім, аточым апекай нашых бедных сялян, усіх, хто патрабуе нашай цялеснай і духоўнай дапамогі. І атрымаем за гэта адкупленне грахоў нашых і светласць спрадвечную. У імя бога-бацькі, бога-сына і бога-духа святога — аман.

Перахрысціліся ўсе, апрача старой Дайнаровічы. Брат Антоні ўвесь час ёй здаваўся ўвасабленнем нячыстай сілы. Слязлівыя вочы старой глядзелі падазрона — нібы чакаючы, калі ж гэтая пякельная сіла выпырхне са свайго часовага прытулку... Тады будзе зразумела, што ўсе, апрача яе, паддаліся шатану.

Спакаваўшы куфэрачак, дамініканец адразу заспяшаўся да Сыракомлі — як да старога і добрага знаёмага:

— Ну як вы знайшлі маю навуку? Першы раз асмеліўся гаварыць перад шляхтай на тутэйшай, прабачце, беларусінскай гаворцы, — дамініканец нагадваў малое дзіця, якое патрабуе пахвалы.

— Шкадую, міленькі, што не ўсё казанне чуў. Прымусіў адлучыцца, э, пільны інтэрэс. Канец, дзе вы гаварылі пра добрыя справы і ўвагу да сялян, выпаў вельмі памысна. Але наконт таго, што ўсё точыцца па коле; я надга і надга сумняваюся. Чалавек — так. Чалавек з нічога паўстае і ў нішто ператвараецца. Але ж застаецца чалавецтва.

— А што чалавецтва, — горача засупярэчыў дамініканец. — Дзяржавы, цэлія народы нараджаюцца, жывуць і гінуць. Вазьміце Егіпет, вазьміце Рым ці, урэшце, нашу Рэч Паспалітую. І ў прыродзе ўсё ідзе па кругу: сяўба — жніво — сяўба, вясна — восень — вясна.

— Але ж старажытныя рымляне не ведалі п-паравоза, а мы ведаем. І Сыракомлі ў іх не было, — умішаўся Каліноўскі, які ішоў ззаду за імі, ведучы за аброць каня, і чуў гаворку.

Сыракомля засумняваўся: прадставіць яго дамініканцу ці не, а калі прадставіць, то як. Аднак на ўсякі выпадак рашыў пачакаць, перавесці размову ў жарт:

— Затое ў іх былі Верпілій, Гарацый і Авідзій. Дарэчы, ведаецце, панове, Авідзій адбываў ссылку на Літоўскім Палесці. Ад яго засталіся там Авід-гара і Авід-гарадок.

— Я хацеў бы сказаць, — Каліноўскі вяртаўся да старой тэмы, — што п-поступ усё ж існуе. Чалавечая думка ідзе наперад. Рымляне не ведалі пра свет усяго того, што мы ведаем. Ды інакш і быць не можа. Інакш наша жыццё не мела б с-сэнсу.

— Дык няўжо тады ўсё ідзе па прамой лініі? — не здаваўся дамініканец.
— Не можа гэтага быць!

— Хто сказаў, што па п-прамой? Гэта было б занадта добра, хоць, можа, і нецікава. Жыццё ідзе па крывой лініі. Але лінія гэтая нідзе не замыкаецца. Цяперашні Рым не падобны на язычаскі: у ім ёсць тварэнні Рафаэля і Міхала Анёла Буанароці.

— Пан Паляноўскі быў у Рыме? — далучылася да іх Галена. — О, то цікава. Мушу пана пазнаёміць з панам Яцакам — ён таксама нядаўна быў у Італіі, серу з Везувія нюхаў, яйкі, звараныя ў вулканічным попеле, каштаваў. Пане Яцку, проша падысці сюды на хвіліну... Гэта пан Паляноўскі, мой віленскі знаёмы. Цікава расказвае пра Рым.

Ляшчынскі глянуў на незнамца з насцярожанасцю: яшчэ адзін віленскі знаёмы Галены? Такі ж, як Сыракомля? Але непрыязнасці не паказаў, зычліва павітаўся.

— Не быў я ніколі ў Італіі, — запярэчыў Каліноўскі. — Хаця душою я там, з Гарыбалльдзі. Мы гаварылі ўвогуле, аб законах г-гісторыі. І пра тое, што рымляне не ведалі п-паравоза.

— Паравоз — гэта найвялікшае дасягненне чалавецтва, — ахвотна пагадзіўся Ляшчынскі. — Мы жывём у век паравоза. А пан мае нейкае дачыненне да жалезнай каляі?

— Яшчэ не маю, але х-хацеў бы мець. Мне парай звярнуцца да пана мой лепшы сябар Уладзіслаў Малахоўскі.

— Малахоўскі? О, гэта галава, разумная галава! Многа гіра яго чуў і рад быў бы пазнаёміцца з ім асабіст... Спадзяюся, што пан не адмовіць нам і застанецца ў нас па абедзе. Да кладней на вячэры, бо які ж абед, калі сонца хіліцца на заход.

— Пан Паляноўскі ласкова згадзіўся памагаць мне ў сустрэчы графа, — умішаўся Сыракомля, — Хацеў бы я ведаць, ці паехаў Талочка, каб папярэдзіць фурмана?

— Пайшоў! Нарэшце пайшоў, — супакоіла Галена. — Не хацелася яму, абразай гонару палічыў... Будзе чакаць у карчме ў Сімы. Скажа: мосцік на Расалоўцы паламаўся, таму трэба ехаць на Руднік.

— Тады мы з панам Паляноўскім пойдзем проста да лазні! — заспяшаўся Сыракомля. — І ты... Вы з Марысъкай хутчэй пераапранайцесь і прыходзьце туды. Прыйсмакаў болей нясіце. А мне — тую кніжку рука пісную, хачу паказаць пану Паляноўскаму.

— То ідзіце гэтай лагчынай уніз, — махнула рукой Галена — Спусціцесь з гары — і будзе хата Касінскага. Ён папярэджаны.

— Хутчэй толькі, сэрданька, а то нам будзе сумна, — Сыракомля ўжо звыкся з думкай, што з Галенай усё скончана, і глядзеў на яе так, як глядзяць на сястру або сябра. — А можа, і дамініканца ў лазню запрасі. Няхай папацее з намі!

— Што за недарэчная думка?! — жахнулася Галена. — Гэта ж была б прафанацыя духоўнага стану. І так яго ледзь церпяць у нашай дужа прыстойнай кампаніі... Ідзіце ж! А каня Яцак хай возьме.

— Але, — пагадзіўся Сыракомля. Цяпер яны ішлі, аддзяліўшыся ад астатніх, неглыбокай лагчынай, якая агінала дворныя пабудовы. — Мужыцкага казання яму не даруюць! А ведаеш, васпан, — Сыракомля ажывіўся, — не ідзе ў мяне з галавы гэты дамініканец. Нешта ў ім ёсць. Біблію на беларусінскую гаворку перакладае.

— Няўжо? А з выгляду такі прасцякаваты.

— Абяцаў мне пачытаць. Паглядзім, чаго ён варгты.

— Дапамагчы яму трэба! Каб ён п-паверыў у сябе самога. Гэта вельмі добра, калі ў нас будзе новы свой п-пераклад! Нам трэба яго выкарыстаць. Пакуль народ верыць і не разумее іншага, мы павінны апеліраваць да яго, улічваючы рэлігійныя п-перакаванні. Літоўцы гэта сёння могуць, а мы не можам.

— Літоўцы ці літвіны?

— Ну, жмудзіны, калі хочаце. Гэта наша бяды, што частка народа п-приняла не этнічнае, а гістарычнае імя. Колькі непаразуменняў з-за гэтага было, ёсць і будзе яшчэ.

Сыракомля збіраўся нешта запярэчыць, але лагчына ўжо скончылася, упёрлася ў хату з тоўстых круглякоў. У некалькіх кроках за ёй цякла роўная з берагамі рэчка. Перакінутая праз яе кладка напалову хавалася ў вадзе. Панадворак быў цёмны ад глею, пакінутага нядаўнай паводкай. Крыху правей віднелася меншая будыніна, праз страху і сцены якой праўбіваўся белы дымок.

— Вось і наша лазня, — паказаў Сыракомля. — Вяльможны граф будзе шакіраваны такім прыёмам. Але нічога, перажыве, міленькі. Тыム прыемней потым адчуе сябе ў салоне.

Адчыніўшы дзверы, яны зайшлі ў хатку, амаль палавіну якой займала беленая вапнай печ. Адсырэлая паласа ўнізе паказвала, дакуль даходзіла ў паводку вада. На печы сядзеў, падкурчыўшы пад сябе ногі, барадаты мужчына і высокім голасам цягнуў тужлівую песню без слоў. Каля стала сядзела ахутаная хусткамі жанчына і перабірала гарох у плеценым рэшаце. Да рэшата гэтага ніяк не стасаваўся пазалочаны гадзіннік з партрэтам Касцюшкі, а таксама люстэркі і карціны, павешаныя наспех па чорных сценах.

— Пахвалёны ў хату, — прывітая Сыракомля, — Ты што, даражэнькі, молішся?

— Не, я спяваю, проша вашэцяў.

— У вялікім посце?

— Ну і што? Я не хрысціянін, я мусульманін. Мне не грэшна, — вузкія, ледзь прарэзаныя очы Касінскага глядзелі гарэзліва.

— О, то добра, міленькі! Сядзі сабе на печы. А як прыедзе вялікі пан і мы пачнём яго тут трактаваць, я дам табе знак, і ты заспываеш зноў.

— Яно можна, проша вашэцяў. Толькі голас у мяне казліны, як кажа мая старая.

Касінская лыпнула вачыма, але змаўчала. Ёй было загадана кінуць сваю звычку і не ўмешвацца ў гаворку, калі прыйдуць паны.

— А ч-чаму вы п-пабудавалі хату ў такім мокрым месцы? Можна ж было вышэй дзе.

— Не магу, проша вашэцяў. Мае прадзеды жылі калісьці над вялікай вадой, то і я не магу без вады. Рака мяне поіць і корміць. Яна мне, як свая.

— Сядайце, панове, — жанчына ручніком выщерла лаву. Касінскай, вядома, было загадана пасля прыходу паноў знікнуць, але яна марудзіла, услухоўвалася ў размову, каб потым было што расказаць у вёсцы.

Ды Сыракомля не прыняў запрашэння. Падышоў да сцяны, прыжмурыўся, каб лепей разгледзець палотны. Адно, другое, трэцяе...

— Здаецца мне, — разважаў ён усlyх, — што мусяць яны быць з Нясвіжскай галерэі. Толькі ў якім яны жалосным стане. Фарба патрэскалася, асыпалася. І рамы ўшчэнт знішчаны... Ну, так яно і ёсць. Вось Пане Каханку, толькі яшчэ малады, — звярнуўся ён да Каліноўскага.

— А вось, здаецца, яго бацька, Рыбанька. Ды помню я, помню гэтых карціны па Нясвіжу! Бачыў я іх, як служыў у замку афіцыялістам. А можа, здаецца, што бачыў...

— І люстэркі с-старыя...

— Тутэйшага вырабу, мілењкі мой! З урэцкай шклянай гуты. Лічыцца, што іх рабілі сасы⁶, але сасы толькі кіравалі. Шкло адлівалі прыгонныя мужыкі! Вось і знак урэцкі...

У сенцах бразнула клямка, пачуліся жаночыя галасы. Пахолік, расчыніўшы дзвёры, пратусціў Галену і Марысю. У руках іх былі глыбокія кашы, поўныя посуду і бутэлек. Апрануты жанчыны былі па-вясковаму: у шэрыйя шараковыя капоты і доўгія палатняныя спадніцы. Галеніна адзенне, відаць з Агаткінага пляча, было цеснавата: рухалася яна, як стрыножаная. Марысія ж, наадварот, адчувала сябе так, нібы ўсё жыщё хадзіла ў сялянскай апрагатцы.

— Што, зачакаліся нас, засумавалі? — Галена была ў добрым гуморы: ўсё ішло як мае быць і хутка зваліца з плеч самы цяжкі камень. — Вось табе, Людвік, жаданая кніжка, — яна не заўважыла, што зноў гаворыць з Сыракомлем на «ты».

Галена дастала тонкі абрус галандской работы, накінула яго на стол і пачала расстаўляць на ім талеркі. Касінская кінулася ёй на дапамогу. Але старой стрымана прыгадалі, што яе тут не павінна быць і духу. І Касінская незадаволена стала апранацца.

І тут у хату ўбег пахолік, якому Галена загадала стаяць каля кладкі і паглядаць на той бок Лошы.

— Едуць! Пан Талочка едзе!

— Маладзец! — пахваліў Сыракомля. — Галена, дай яму чаго смачнага. Ты чый будзеш? З гэтай хаты?

— Не, з вёскі, Мальдзёў я, — хлопчыку здалося недарэчным, што нехта мог падумаць, нібы ён сын Касінскага.

— Марцыпанай хочаш? — падышла да пахоліка Марысія.

— Хачу! А што гэта такое?

— Пакаштуеш — даведаешся!

— Кабеткі, хутчэй, вазьміце хлеб-соль і на двор.

Паклаўшы на пасярэбраны паднос вялікі бокан чорнага хлеба з надрэзанай лустай, паставіўшы побач салынічку, Галена першай падалася да дзвярэй. За ёй ішла Марысія з такім жа падносам, на якім стаяла крыштальная карафінка з гарэлкай і келіх. Хораша было дзяўчыне ў белай вышыванай кашулі, чорным гарсэціку і доўгай спадніцы, якая хавала абцасы боцікаў. Сыракомля ажно залюбаваўся яе постаццю, і Галена злавіла яго позірк.

— Пачакаем, Марыська, тут, пакуль не пад'едуць пад дзвёры, — загадала яна. — А то можам прастудзіцца на ветры. Ідзіце, панове,

⁶ Сасы — саксонцы (польск.).

насустрач адны. Астудзіце свой запал, — апошнюю фразу зразумеў адзін Сыракомля.

— Раз так — пайшлі, міленькі, — сказаў ён Каліноўскаму, які разглядаў кнігу. — Дамы нашы свежага паветра баяцца. Прыгажосці, маўляў, шкодзіць...

А на другім баку рэчкі між тым ішла валтузня. Наравісты конь аніяк не хацеў ісці ў ваду з высокага берага. Мусіць, хапіла з яго і першага броду. Злезшы з брычкі, Талочка біў каня па храпах. Але той яшчэ больш наравіўся, дзіка ржаў і адступаў назад, б'ючы нагамі ў брычку. Спадарожнік Талочки, высокі хударлявы мужчына ў франтаватым адзенні, таксама саскочыў на зямлю і нерашуча паглядаў то на каня, то на рэчку, то на людзей на супрацьлеглым беразе.

— Эх, расстройваецца прадстаўленне! — шапнуў Сыракомля.

— Пачакайце, павінна ж быць выйсце, — Каліноўскі ўзіраўся ў кладку, праз якую бегла цёмная вада. З гэтага боку ссечаны камель вольхі здаваўся тоўстым, а вось які ён акажацца ля таго берага? — Я думаю, выгрымае, — сказаў ён не столькі Сыракомлі, колькі самому сабе.

— Што ты, што ты, міленькі, вада ж халодная, — спалохаўся Сыракомля, уяўляючы сябе на той кладцы.

Але Каліноўскі яго не слухаў. Скінуўшы боцкі і падцягнуўшы калашыны штаноў, ён ступіў на кладку і, трymаючыся за парэнчу, пайшоў на той бок. І чым далей ён ішоў, тым болей прагіналася кладка. Вада даходзіла ледзь не да каленяў. Але праз якую хвіліну яна начала апускацца — да палавіны галёнак, да шчыкалагак.

— Няхай вяльможны пан сядзе мне на п-плечы. Я п-перанясу на той бок, — Каліноўскі паўстаў перад здзіўленым франтам і, павярнуўшыся да яго спіной, прысеў, каб лягчэй было ўчапіцца.

Франт недаверліва глянуў на невысокую постаць паслужлівага мужчыны, на свае цыбатыя ногі, на хісткую кладку.

— Няхай вяльможны пан не сумняваецца. Я моцны.

Франт нарэшце даверыўся, узграмаздзіўся Каліноўскаму на плечы. Той ухапіў яго ногі рукамі. Устаючы, пахінуўся, але неяк угрымаў раўнавагу і, цяжка ступаючы, пайшоў да кладкі. Цяпер яна прагіналася куды глыбей. Вада даходзіла Каліноўскаму ледзь не да кроку. Да таго ж ногі трэба было перастаўляць не ўздоўж, а ўпоперак, каб часам не паслізнуцца. Франт яшчэ болей падкурчыў ногі, стуліў калені на грудзях Каліноўскага.

— Брава, брава! — усклінула Галена, якая назірала, выйшаўшы з хаты, за ўсімі перыпетыямі. — Так робяць сапраўдныя мужчыны. Сапраўдныя літоўскія мужчыны!

— А мае жэчы! — занепакоіўся госьць, ступіўшы на зямлю. — У брычцы ж зосталы вшыстке мое жэчы, мое падарункі.

— Дзень добры вяльможнаму пану, — нізка пакланіўшыся, падышоў да франта Сыракомля. — Прашу дазволу адрэкамендавацца: тутэйшы шляхціц Усяслаў Варакомля. Мы, бедныя шляхеткі, па-польску не вучаныя і, што сказаў вяльможны пан, не зусім зразумелі. Але калі пан турбуецца пра свае рэчы, то іх прывязуць кружным шляхам, праз іншы брод.

— Грабя Цазары Пшацескі! — нарэшце падаў руку франт. — Я ваш ензык не бардзо разумем. У нас рэдка хто так муві.

— Нічога, шаноўны пане, гэта блізкая славянская мова, такая ж боская, як і кожная іншая. І, чуйна прыслушайшыся, пан усё зразумее.

— Чы абы мова? — усумніўся граф.

— Мова, мова! — пацвердзіў Каліноўскі. Абсунуўшы калашыны, ён паспей ужо абуцца. — Калісьці нават к-кароль Ягела любіў на ёй гаварыць, канцлер Сапега, — падышоўшы бліжэй, ён прадставіўся: — Шляхціц Паляноўскі! З той ашмянскай шляхты, у якой адна нага ў боце, а другая ў лапці. А як сабака сядзе ў нас на з-загоне, то хвост абавязкова ляжа на мяжу.

— І тым не меней, міленькія, усе мы шляхта, усе мы роўныя! Шляхціц на загродзе роўны ваяводзе, — падкалоў Сыракомля. — Тым часам звяртаю ўвагу яснавальможнага графа на нашых пекных дам, гэта значыць нашых сялянак. Яны таксама жадаюць нешта сказаць.

Галена першай падышла да графа. За ёй пасунулася Марыся.

— Па даўняму літоўскаму звычаю вітаем яснага госця хлебам і соллю! Няхай вяльможнаму пану добра ў нас паводзіцца, прыемна спажываецца ўсё, што нарадзіла зямля, — Галена зноў адчула сябе артысткай.

— Як кажуць у нашым народзе: госць у дом — бог у дом! — дадала Марыся. І запаланела.

Пшацескі павагаўся, але ўсё ж узяў лусту хлеба, торкнуў яе ў салнічку, адкусіў крышку, запіў келіхам гарэлкі.

— А гдзе ест муй крэвняк Яцэк? Не відзэн его, — спытаў, абціраючы чорныя вусікі белай батыставай хустачкай.

— О, пан Яцак захварэў, — выкручвалася, як магла, Галена, — Потым мы пойдзем адведваць яго. Але пакуль што падмацуемся з дарогі ў гэтай хатцы.

— То панство жыён в такой халупе? — здзівіўся граф.

— Так, паночку, — пацвердзіў Сыракомля. — У нашай Літве няма вялікай розніцы паміж палацам і сялянскай хацінай. Вядома: дзікі край!

Але Галена, адчуўшы, што яе партнёр па гульні пачаў сумнявацца, на хаду стала прыдумваць больш рэальнэе апраўданне:

— Нас, паночку, няшчасце спаткала. Згарэў ад іскры...

— Божы знак, вядома, — падтрымаў яе Сыракомля, — толькі палец усявишняга ў гэтым я бачу, — уздыхнуў.

— Згарэў ад іскры наш палацык. Ад таго, між іншым, і пан Яцак расхварэўся. Падарваўся, носячы вёдры з вадой, — Галена на імгненне ўявіла сабе Яцака з вадой і недарэчы ўсміхнулася. — А пасля нас прыгулі сяляне, нашы цнатлівия сяляне.

Граф недаверліва глянуў на ўрослу ў зямлю хаціну, спыніўся, нібы нешта прыпамінаючы, поглядам на Галене, але ўрэшце, здаецца, паверыў.

— То проша ў хату! Перакуска чакае.

Як гаспадыня, Галена першай увайшла ў сенцы. За ёй, прыгнуўшыся, каб не стукнуцца ў вушак, перажэргаў парог Пшацескі.

У хаце было ўжо цемнавата. Госць разгубіўся. Галена кінулася да свечак, паўтыканых у настольны падсвечнік.

— Зараз, зараз, — супакойвала яна, чыркаючы сярнічкай, — зараз будзе святлей.

Полымя свечак памножылася, адбіўшыся ад насценных люстэрак.

— Вось бачыще, паночку, усё, што ўдалося выратаваць з агню, давялося сюды перанесці. То проша за стол! Чым хата багата, тым рада. Не асудзіце нас, ясны пане, за беднасць.

Як і належала сялянкам, Галена і Марыя засталіся прыслугоўваць. За стол селі толькі мужчыны.

— Пакуль посуд яшчэ пусты, раю вяльможнаму пану звярнуць увагу на гэтую манаграму, — Сыракомля ўзняў сваю талерачку і паказаў госцю. — Вензель з трох лацінскіх літар: эс, а і эр. Што яны шаноўнаму пану гавораць?

— Не вем...

— Станіслаў Аўгуст рэкс!

— Няўжо посуд апошняга п-польскага караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага? — здзвіўся Каліноўскі.

— Не яго, але зроблены для яго. На Свержанскай фарфорні. Не паспелі, відаць, адвезці... Станіслаў Аўгуст увогуле любіў літоўскі посуд — з Урэчча, Налібокаў, Свержаня. Казаў, каб яму не на іншым есці давалі, а толькі на гэтым.

— Сконд то пан усё зна? — польскія слова ў графа ўсё больш і больш блытаўся з беларускімі. Аказваецца, ведае іх! Ну вядома: Лапы ж, здаецца, Гродзенскай губерні. Ці каля гэтага.

Сыракомля ўзяўся за бутлік з настойкай.

— Спачатку дазвольце вяльможнаму пану наліць гэтай хатнай гарэлачкі. Настоена на сушаных баравічкох. Горача рэкамендую: стому

збівае, моцы дадае! Будзе вяльможны пан, як баравічок у лесе. А закусіць прапаную таксама грыбочкам — солененъкім рыжыкам. Ось гэты — самы смачны, так і просіцца на панскі язычок... Пан зрабіў ласку спытаць, адкуль я ўсё гэта ведаю. Вучыўся, вучыўся ў маладыя гады ў радзівілаўскім Нясвіжы, потым працаваў там у замку. А свержанская і іншыя мануфактуры, да ведама пана, Радзівілам належалі.

— Гм, — задумаўся граф. — То, мяркуёнц па ўзросту, у тыя гады мусял пан там познаць літэвскага словіка Владыслава Сыракомлю. Он таксама в Несвіжу учыл сен, Несвіж апісуе.

— Адзін раз відзеў: бегаў па Нясвіжы ў шараковых портках. Потым пазнаёміліся ў Вільні. Пасмяляіся: ён узяў свой псеўданім ад сырога камля, а я — ад варанага.

— О, то пан таксама пісue вершэ?

— Хто ж у Літве імі не грашыць? — Сыракомлі ўжо стала крыху сорамна, што яны так нахабна ашукваюць графа. У рэшце рэшт, ён, здаецца, не такі ўжо і несімпатычны чалавек. Занадта пыхлівы і самаўпэўнены, праўда. Але погляд адкрыты, цікаўны.

— То, можа, пан цось пшэчытага?

— Чаму ж, — Сыракомля ўспомніў адну са сваіх ранніх макаранічных дрындулек. — Калі ясны пан сабе зычыць, то можна:

Там каля Парыжа, там каля Нясвіжа
Дзеўчына ляжала,
А над той дзяўчынай, а над тон ядышай
Стыў кубельчык сала.

— Фэ, Людвік, Марыська слухае, — забыўши пра ўсё, умяшалася Галена.

Але да графа, здаецца, не дайшло. Прыжмурыўши вочы, вяшчаў:

— Не Сыракомля то, не Сыракомля. Мушу адкрыще сказаць: пану далёка да Сыракомлі.

— Далёка, — весела пацвердзіў Сыракомля. — Куды мне з ім цягацца... Пропаную тады за яго здароўечка яшчэ па адной... І закусвай, сэрдайка. Прабачце, няхай ясны пан закусіць. Вось гэтым селядцом з мёдам. Або сырам з соленымі агуркамі і дробненъкім кропам.

— А як шаноўнаму пану даехалася? — умяшаўся ў гаворку Каліноўскі. — Дарогі ў нас у Літве д-дрэнныя!

— Цо дрэнныя, то дрэнныя! Жэбы да панскага маёнтку не было ніякага пад'езду. Жэбы мосты былі паламаныя. Я сваіх хлопув пшымусіл бы адрамантаваць.

— Прымусіш іх, — Сыракомля кіунуў галавой на печ. Граф толькі цяпер прыкметці у паўэмроку нерухомага мужыка. — Разгультаіліся, атрымаўши

волю. Цэлымі днямі, падкурчыўшы ногі, сядзяць. Ды ты, міленькі, не крыўдуй, праўдачу кажу. Можа, табе за гасціннасць кілішак маслячу⁷ наліць? Вінатакога.

— Віна не п’ю. У каране, проша васпанаў, забаронена.

— Ну, тады гарэлачкі.

— Гарэлкі можна. Пра гарэлку ў каране нічога не сказана.

— То вазьмі, міленькі, — Сыракомля падаў спорны келіх на печ. — I заспявай нам сваю песню. Паціху толькі.

— Музулманін? — спытагаў граф.

— Мусульманін, — пацвердзіў Сыракомля. — З часоў Вітаўта іх тут многа, палонных, асела.

— I добжэ працуён?

— Калі не аблянівяцца, то добра. Агароды разводзяць, вупраж шыюць, рыбу ловяць. А паляўнічыя якія! Цвічацца яны ў стральбе ў летні поўдзень, цаляюць у сонца, не мружачы вока. Затое потым на любога звера ідуць, на мядзведзя. Мядзведзі ў нас адмысловыя: дзяцей лапай гладзяць, чапаюць толькі бабаў. I яшчэ дубальтоўкі ламаюць... Ах, як шкада, што цяпер вялікі пост і нельга паспрабаваць вэнджанай мядзведзіны! Але ясны пан яшчэ прыедзе сюды, праўда? За наступны прыезд!

— Можа, хопіць ужо... пане Варакомля! — Галена баялася, што, спойваючы графа, Людвік нап’еца сам.

— О, бачыце, ясны пане, якія ў нас мужычкі? Панамі нахабна кіруюць, мужчынамі... Хіба гэта сёння ў нас п’янка? Вось у Міры некалі — дык была п’янка! Селі назад ехаць, адзін шляхіц спусціў галаву, разбіў аб кола... Прывяджаюць дахаты — а чэрап у таго пусты.

— П’яному трэба быць асцярожным, — у тон Сыракомлі пацаляў Каліноўскі. — Я як п-прыходжу пад хмелем дадому, то кладу на ложак толькі шапку, а сам лезу пад ложак. А то жонка, не дай бог, яшчэ адсячэ г-галаву.

— Божэ! — усхліпнуў граф. — Якія дзікія людзі, які недарэчны край!

— Так, ясны паночку, сапраўды дзікія. Асабліва паны. Паслухайце толькі, што яны ў нас выгвараюць. Неяк альгінянская дзеўка пакаштавала панскага мёду. Дык пан Будзька загадаў яе раздзець дагала, вымазаць усю мёдам і прывязаць на сонцы ля вулляў. Прыйбег яе хлопец з вёскі, вар’яцец пачаў, з калом кідаўся. А пан яму кажа: выліжаш яе ад галавы да пятаў — загадаю адвязаць. I мусіў вылізаць... Хіба ў цывілізаваным паспольстве такое. Дзікунства магчыма?

⁷ Масляч — густое віно з прывялага вінаграду.

— Гэта што, — дадаў Каліноўскі. — У Мінскай губерні пані Соцкая сваю дзеўку-суперніцу загадала засячы да смерці...

— Перш чым біць, — перапыніў Сыракомля, — яшчэ змочаць азадак салёнай вадой!

— ...А затым загадала зварыць у катле і раздаць сабакам.

— Панове, панове, — зноў папярэдзіла Галена. Разам з Марысяй яна складала парожыі посуд у кошыкі. — Не забывайце, што маладыя вушы слухаюць. Потым ноччу страшныя сны прысняцца.

— Не будзем, каханне маё, не будзем, — Сыракомля выразна захмялеў.

— Вось толькі па апошнім кілішку з гэтай запаветнай бутэлечкі... Не, гэтую бутэлечку з якабінскім духам мы возьмем у лазню. Лепш закончым бутлік.

— З якога гэта часу прыстойныя людзі п'юць у лазні, — абурылася Галена.

— А з якога гэта часу сялянкі вучаць, што панам выпадае рабіць! — адбіваўся Сыракомля. — Не хвалюцеся, міленькія, усё будзе ў парадку.

— Дзікунства ў нашым краі с-сапраўды многа, — Каліноўскому не хацелася, каб узнікла сварка, і таму вярнуўся да перапыненай гаворкі. — У вас, на Падляшшы, такое, мусіць, не бывае?

— Ясны пан і не дапусціць да такога, — Сыракомля пранікаўся ўсё большай сіmpатыяй да графа. — Я чуў, што панскі маёнтак у Лапах — лепшы ў імперыі, а можа, і ў Еўропе. А хутка, калі там выбудуюць вялікую чыгуначную станцыю, будзе яшчэ лепшы. Лапы ператворацца ў вялікі горад, у параўнанні з якім наша Вільня будзе здавацца проста вёскай.

— Няўжо? — граф канчаткова заблытаўся ў сваіх уражаннях. Усё, што тут гаварылася, часам здавалася яму праўдай, часам — незразумелым трывезненнем.

Нарэшце Касінскі, седзячы на печы, зацягнуў сваю сумную песню без слоў. Мелодыя была яўна не славянская. І чулася ў ёй нешта старое і далёкае.

— Во, і ён захмялеў, — ухваліў Сыракомля. — Песня сапраўды панурая, як і гэты край. Але затое якія залатыя людзі тут! Якія вёскі! Назвы гучаць, як сапраўдная паэзія: Цёмная Вада, Будзівалы, Грэбалы, Вавулічы... І нават Гарывада.

— А п-прозвішчы. Адно прозвішча Сцябуля чаго варта!

— І ўсё ж, міленькія вы мае, дзікуны насяляюць тутэйшыя ройсты. Нага за нагу вянчаюцца, на дзяжу перад шлюбам садзяць. У выпадку чаго дзяжа сама па хаце ідзе.

— Досыць вам, бессаромнікі! — злавала Галена. Яна ўяўляла, як іх чакаюць наверсе. — З лазні ўвесь дух выветрыцца.

— Ідзём! Ужо ідзём. Толькі яшчэ па каханай, яшчэ па ядынай, яшчэ па аглаблёвай! І няхай ясны пан гэтага пірага з рэдзькай пакаштуе. На Падляшшы такіх не пякуць! Ужо ідзём, каханне маё. Толькі не забудзь кнігу з сабой узяць. Отож будзе радасць Кіркору, калі яму прывязу. Усе грахі мае адпусціць. І порткі, скажы, каб сухія порткі для пана Ка... э, Маліноўскага прыслалі. Пана Талочкі якраз падыдуць... Пойдзем ужо. Толькі дзе гэта мая верная капота? Ага, вось яна, сардэчная. Куды больш верная мне, чым іншыя жанчыны. А ты, сэрданька, злезь нарэшце са сваёй печы, пакажыся людзям, а потым пасвеціш нам у лазні. Трохі свечак вазьмі. Гэтыя пані на нас у крыўдзе не будуць. Вочы ў іх светлыя, не тое, што нашы, старыя. Не на вяселле мы ўжо едзем, а з вяселля. І самае прыемнае на гэтай зваротнай дарозе — карчма, мае міленъкія. Ну, можа, яшчэ лазня, — ад такой доўгай тырады Сыракомля закашляўся.

— Толькі ж цёпла хутайцеся, калі будзеце ісці назад, — папрасіла наўздагон Галена.

На дварэ сапраўды пасвяжэла. Ноччу меўся брацца мароз. Апошнія промні сонца асвятлялі толькі вяршаліны соснаў на супрацьлеглым беразе Лошы. Тут жа, за гарой, рабілася шэрвата. Сыракомлі ўжо адхацелася ісці ў лазню і ўвогуле працягваць містыфікацыю. От, прызнаўся б ва ўсім, папрасіў бы пррабачэння — і пайшлі б яны, як добрыя сябры, наверх, да ўсёй кампаніі, паслухалі б, як брат Антоні пераклаў там пісанне. Але Касінскі ўжо адчыніў скрыпучыя дзвёры. З-за іх бухнуў шызы дым, які лез У вочы, еў іх поедам. Нават у прадлазніку трэба было згінацца ледзь не да самай падлогі, насланай з аполкаў.

— Адзенне, проша вашэцяў, сюды кладзіце, — паказаў Касінскі, рассcілаючы ўздоўж сцяны кавалак суравога палатна. — Каб не запэцкалася ад куродыму.

Граф грэбліва паглядзеў на чорныя, як вугаль, сцены, але калі пачалі раздзявацца ўсе, пачаў і ён.

— То, можа, панству і духу паддаць? — спытгаў Касінскі.

— Не трэба, міленъкі, не трэба, мы самі управімся. Ідзі! Ідзі сабе, мы адны параскашаемся ў лазні. Што ў нас агульнага са старажытнымі рымлянамі, дык гэта культ лазні. Відаць, Палямон завёз да нас яго, калі прыплыў да берагоў Літвы са старажытнага Рыма. Бо ліцвіны, да ведама яснага пана, ад саміх рымлян паходзяць, ад Палямона. Не тое, што іншыя народы.

Сыракомля дастаў з-пад адзення доўгую бутэльку, выщыгнуў з кішэні гранёны кілішак.

— Не хцэм венцэй! — заўпарціўся граф. Хударлявы яго твар сапраўды паблядненеў. У такой колькасці ён ніколі не піў.

— Але ж няхай ясны пан зверне ласкава ўвагу, якое віно! Калі яно мацавалася!

— Тысяча седэмсэт восемдзесят дзвёйты год! — граф быў уражаны: нават у яго падвалах не было такога старога віна.

— Амаль аднагодак з «Марсельезай», — пацвердзіў Сыракомля, адкаркоўваючы бутэльку. — Налягайце, панове, квапчеся!

Але віно аказалася перастаялае, кісле. Таму, адпўшы па глытку, яны пакінулі бургун у спакоі, пачалі скідваць сподняе.

— Ясны пан-то напэўна сваю бялізну ў Парыж мыць пасылае, — Сыракомля не то жартаваў, не то гаварыў сур'ёзна. — А я свае гаці вось бурачкамі пафарбаваў, каб не так брудзіліся. Чым не кармазынавы, не магнацкі колер!

— Як віджу, з пана філёзоф, — даў здачы граф. — Што ні слова — то пэрл. І до якей філёзофскай школы пан належы?

— Толькі не да рэалістычнай. Рэалісты даказваюць, што ёсць дзве бясконцасці — прасторы і часу. Я ж сцвярджаю, што ёсць яшчэ трэцяя бясконцасць — бясконцасць чалавечай думкі, паэтычнага генію. Такога, як у Сыракомлі, не тут будзь сказана.

Каліноўскі пырснуў смехам. Але граф паглядзеў на яго няўхвільна:

— Што ж тут смешнага? По смерці Міцкевіча Сыракомля жэчывісьце ест едынным жыёнцым вешчэм.

— Не, я нічога, я з панам не спрачаюся. Ён сапраўды в-вяшчун, — пагадзіўся Каліноўскі. З-пад лаўкі ён выцягнуў некалькі бярозавых венікаў і выбіраў самы густы. — Ну, п-пайшлі. Паспрабуем літоўскага духу.

— І якабінскага дабавім! — Сыракомля ўзяў адстаўленую бутэльку.

У самой лазні было яшчэ душней. Каменні ў печы свяціліся, напаленыя ледзь не да чырвонага колеру. З неперагарэлых вуголляў уznімаўся сіні дымок. Каліноўскі з веданнем справы прысыпаў іх пяском. Потым набраў з бочкі вады, нагрэтай распаленымі каменнямі, і чыста змыў палок.

— Лезыце, шаноўны пан! Вам як госцю п-першаму належыць. Толькі вазьміце на галаву лямцевы к-каплюх, — Каліноўскі апусціў нешта цёмнае ў цабэрак з халоднай вадой. — Не так у галаву будзе біць. Ляжыце спакойна, расслабце ўсё цела. Я ж тым часам духу паддам. Спрыгус⁸, выйдзі з печы!

Зачэрпнуўшы вялікую конаўку гарачай вады, Каліноўскі плюхнуў на чырвоне каменне. Кожная кропелька выбухнула воблачкам пары. У лазні стала нясцерпна горача.

— Ото ж то, ото ж то! — прыгаворваў Каліноўскі. Памахаўшы венікам у паветры, ён пачаў злёгку хвастаць распасцёртага графа. Пачынаў ад пятак, ад сцёгнаў і, нібы прытанцоўваючы, ішоў далей і далей. Граф

⁸ Спрыгус — дух (*лац.*).

захлынаўся ад удушлівага паветра. Але трываў — не хацеў паказаць сябе слабаком.

— Пара касцей не ломіць, — супакойваў Каліноўскі. — Ад яе чалавек толькі здаравейшы становіцца. Пане Варакомля, паддайце яшчэ каліва. Няхай дух да нутра дойдзе.

— Няхай дойдзе! — Сыракомля бырзнуў з бутэлькі на гарачае каменне. Потым яшчэ і яшчэ. — Няхай дойдзе якабінскі дух. Гарэлачка знутры потам лезе, а тут ёй — для супрацьвагі вінца. А то яшчэ, кажуць, добра хлебным квасам паддаць. Ці сівухай. Не, сівуху лепш — усярэдзіну!

Густая хмельная пара зусім перахапіла дыханне, граф сарваўся з палка, паслізнуўся на мокрай падлозе, ледзь не грымыруўся.

— До яснэй холеры! Гдзе ту вода зімнейша бэндзе?

— Мы, вяльможны пане, тутэйшыя ліцвіны, па-польску разумеем слаба, — спрабаваў далей жартаваць Сыракомля. Але, пабачыўшы, што граф сапраўды задыхаецца, паспешліва дадаў: — Калі ж пан пра халодную ваду пытаетца, то вунь яна, у цабэрку.

Гумар у графа быў ушчэнт сапсаваны. Наліўшы ў місу чыстай вады, ён маўкліва абмыў прыліплю да цела бярозавыя лісты і скіраваўся да дзвярэй. Сыракомля таксама ўзняўся: усё выйшла не так, як яму ўяўлялася, а з віном атрымалася і зусім недарэчна.

— Я з вамі, пане. Выбачце мне, дурному шляхетцы. Не ведаў я, што якабінскі дух такі моцны.

— Пачакайце мяне, — падаў з палка голас Каліноўскі. — Я ўсё ж трохі п-пасцябаюся. За аднаго бітага дзесяць нябітых даюць — і то не бяруць.

У сенцах іх ужо чакалі доўгія вышываныя ручнікі, кубкі з хатнім півам. Побач ляжалі акуратна складзеныя штаны. Выцершыся і апрануўшы свой чорны касцюм, граф зноў адчуў сябе ранейшай важнай персонай. Вядома, яму было крыху сорамна, што вось малады мужчына, які яго пераносіў, выгрымаў дух, а ён не выгрымаў, здаўся.

— Першы раз мылэм сен в такой курнэй лазні, — сказаў ён у сваё апраўданне.

— Нічога, нічога, міленькі, — суцяшаў Сыракомля. — Затое будзе што ўспомніць! Зараз пойдзем, наведаем хворага Яцака, вып'ем чаго гарачага, — Сыракомлю пачынала трэсці ліхаманка.

Калі яны выйшлі на двор, на небе загарэлася першая зорка.

3

I быў вечар

Па дадзенаму паходлікам знаку ў салоне ўсе сцішыліся, замоўклі. Праз шчыльна завешанае чорным сукном акно не праўваўся ніводзін прамень святла. І калі Сыракомля разам з Каліноўскім і Пшапескім узнімаліся па сходах на веранду, увесь анелінскі палацык здаваўся змрочным прывідам.

— Напэўна, ужо спяць! Пан Яцак так дрэнна сябе адчувае.

— Але ж дом мусял спаліць сен. А он стой...

— Гэта, сэрданька маё, не той дом. Той дом быў ото пекны палац, — па целе Сыракомлі прабягалі дрыжыкі. Ён увогуле не ведаў, што далей гаварыць, што рабіць. Уся гісторыя здавалася прэснай і банальнай. Не так ён сабе ўсё ўяўляў, не так.

У доўгіх сенях цьмяна гарэў каганец. Каля выкладзенай зялёной кафляй грубы стаяў на каленях мужык і дзьмухаў, каб хутчэй разгарэліся падпаленыя дровы. Пачуўшы ззаду крокі, ён аглянуўся і змераў доўгім поглядам усіх мужчын, асабліва Пшацескага, чыё чорнае адзенне адрознівалася ад адзення мясцовай шляхты.

«Галоўны наўмыснік!» — мільганула ў яго думка.

— Памажы, міленькі, пану раздзецца, — Сыракомля ўсё яшчэ заставаўся ашмянскім шляхеткай. — Павешай яго палітон у якую шафу ці хаця б на кручок... Вось і добра. Дзякую табе, пачцівы хлопе. Цяпер-то ўжо можна і ў салон ісці. Проша ў гэтых дзверы. Пан, як далёкі госць, няхай першы пераступіць парог!

Адчыніўшы дзверы, Пшацескі разгублена адступіў назад: у салоне ярка гарэла свягло. Польмі ад добрых двух дзесяткаў пальмавых свечак, уторкнутых у высокія кандэлябры, адбівалася і памнажалася ў люстэрках, павешаных адно насупраць другога. За столом, застаўленым рознымі карафінкамі, бутлікамі і пляшамі, маўкліва сядзела незнаёная Пшацескаму кампанія.

— З лёгкай парай, панове, — з-за стала ўзняўся мужчына ў табачковым фраку і акулярах. — Мы тут зачакаліся вас. Ужо ўсе пацеры адправілі. І халаднік з'еў.

— Яцку, до яснай холеры! — усклікнуў граф. — Не познаць цябе в тых акулярах. Пшэцеж мялэсь быць хоры!

— Ужо выздаравеў, як відзіш. Дзеля твойго, Цазары, прыбыцца цалкам выздаравеў! — Ляшчынскі кінуўся Пшацескаму ў абдымкі. — Знаёмыся, панове, гэта мой кузын⁹ грабя Цазары Пшацескі з Лап. Стары кавалер.

— Спадзяёмся, аднак, што не безнадзейны, — узнялася і Галена. Яна пераапранулася ў цёмна-сінюю крыніліну, а на шыю, ніжэй чорнага жалобнага каўнерыка, павесіла белыя каралі з перлай. — Таму і пасадзім шаноўнага графа побач з самай маладой у гэтай кампаніі і пекнай жанчынай. Пардон, яшчэ дзяяўчынай.

— Пазнаю ўрочную пейзанку¹⁰, якая трактавала мне хлебам і соляй, — Пшацескі галантна пацалаваў ручку Галене.

— Толькі пейзанку? — усміхнулася Галена. — А акторку, якой вы з панам Яцакам прыносілі за кулісы кветкі?

— До яснай холеры — пшэпрашам. Тваж пані адаўся мне знаёмы ешчэ на берагу рэчкі. Але я не помыслялэм навэт, жэ пані можэ быць у такім глухім мейсцу.

— А гэта мая радня! — Ляшчынскі працягваў выконваць абавязкі гаспадара. — Цёця і дзядзя Дайнаровічы з Дравянік. Старэйшая сястра Ядвіга з мужам. Малодшая сястра Янінка з мужам. Брацішак Антоні, дамініканец з Астравуця. Пасвенціў сягоння крыж па нябожчыцы матцы. Ну, а гэтых паноў, — Ляшчынскі махнуў рукой у бок Сыракомлі і Каліноўскага, — усе ўжо ведаеце. Пан Варакомля і пан Паляноўскі.

— Як Варакомля! — падскочыла з крэсла Янінка. — Мне ж абяцалі, што будзе сам Сыракомля!

Тут усе зашыкалі на маладую жанчыну, апранутую, у адрозненне ад іншых, не ў цёмнае, а ў сукенку з зялёным турпюром — нібы яе не абавязвала жалоба. Але было позна. Граф зразумеў, што з яго пацяшаліся, і стаяў абражаны, пакусваючы тонкія губы.

— Ну, даруй, ясnavяльможны пане, — Сыракомля падышоў да Пшацескага і працягнуў руку. — Даруй за гэтую няўдалую містыфікацыю. Ад чыстага літоўскага сэрца яна!

— Сыракомлі яшчэ выбачу. А ім — не! — граф коса глянуў па Яцака і астатніх.

— Сядайце, вяльможны пане! — Галена спрабавала ўлагодзіць сітуацыю. — Сюды, проша, паміж панай Ядвігай і панай Марысай. Пекныя літвінкі здолеюць пагасіць агонь кръўды, які ў панскім сэрцы распалі нашы мужчыны. Распалі з самымі добрымі намерамі, дарэчы. Пан Сыракомля няхай сядзе тады насупраць, паміж мной і панай Янінай. Ну, а пан Паляноўскі — з другога боку Марысі, на месцы, прызначаным для паноў Загорскіх. Яцку... — Галена на момант зблізілася замоўкла. —

⁹ Кузын — стрыечны брат, куэн.

¹⁰ Урочая пейзанка — прыгожая сялянка.

Няхай гаспадар далей вядзе рэй. Гасцям пасля лазні ў горле перасохла... Не, Марысі не налівайце, яна яшчэ маладая. Яшчэ паспее. Кропельку хіба ёй. Для смаку.

На здзіўленне ўсім перакуліў донцам уверх свой келіх Паляноўскі. Не піў таксама дамініканец. Перад ім увогуле не было ніякага шклянога посуду.

«Відаць, каб не ўзнікла аніякая спакуса», — рашыў Сыракомля. Ліквор, настоены на мяце і кмене, яму смакаваў. Але гумар усё роўна быў дрэнны. Пасля лазні ўсяго яго трэсл. І нашто была гэта гульня? Чаго яго сюды панесла? Кіўнула пальцам — а ён і палящеў.

— Проша закусіць, ласкавы пане! — суседка справа працягнула Сыракомлі паўмісак, на якім ляжаў шчупак, упрыгожаны крышкамі з пёркаў і бубачкамі разынкаў. — Рыба ў вялікім посце ёсць лепшая закуска. Я разумею: паэтам трэба нешта больш паэтычнае...

— Сардэчна дзякую пані! — абарваў суседку Сыракомля. — Я сам, заўсёды толькі сам, — мітуслівасць суседкі, якая ні хвіліны не магла выседзець без руху, пачала яго раздражняць.

— Я пану яшчэ не прадстаўлены, — падаў, нахіліўшыся наперад, руку муж мітуслівай Янінкі. — Альгімантас Шэміс, гаспадар з Гервят, ліцвін. А тамста калбі лятувішкай? ¹¹

— Не, на жаль, не гавару, хоць крыху і разумею. Асабліва калі павольна гавораць. Сказаў: на жаль, бо гэта ж недарэчны парадокс. Літвін па духу і сэрцу — а не ведаю літоўскай мовы.

— Затое я дрэнна ведаю польскую і тутэйшую.

— А што — пан Шэміс нарадзіўся ва Жмудзі?

— Не, я майсцовым. Каля Гервят у нас ёсць невялікая літоўская сала, астравок, значыць. Вёсак з дзесяць. Усе навокал славянізаваліся, а мы засталіся.

— Гм, цікава... — пасля кілішка Сыракомлі няспечна захацелася селядца з цыбуляй. І хоць ён добра ведаў, што з яго вантробамі гэтага рабіць нельга, паклаў сабе на талерачку два спорныя кавалачкі. Еў, услухоўваючыся ў бязладную гаману.

— Цікава, швагер, адкуль у Анеліне ўзялі такі стары арак?

— Адкуль! З Няспіж, вядома, адкуль яшчэ.

— А я ў сябе дома аддаю перавагу мадэры. На тым тыдні завёз чатыры скрыні ад Венка. Па рублю і дзесяць капеек пляшкі.

— Затое не фальшаваная. А іншыя фальшуюць...

— Хочаш, Яцку, ведаць, які найлепшы сродак на кратоў? — гэта ўжо дзяліўся парадамі стары Дайнаровіч. З правай рукі яго сядзела Галена, але

¹¹ Ці вы гаворыце па-літоўску? (*litm.*)

ён падкрэслена не звяртаў на яе ніякай увагі. — Вазьмі ракаў, звары іх і пакладзі ў норы. Краты дужа не любяць рачага духу. У мяне ўсе перавяліся.

— Дзякую за параду, дзядзё, але мне яна не спатрэбіцца. На Украіне кратоў у нас няма, а тут...

— А хто ж тут будзе гаспадарыць? — не сцерпела Дайнаровічыха. Пры святле свечак печаныя яблыкі яе шчок яшчэ больш пажаўцелі. — Няўжо Талочку дазволіш усё раскрадаць?

— Паглядзім, як яно будзе,

— Гавораць, у Італіі ўкралі ажно дзвесце пярсцёнкаў, — Янінцы хацелася быць у цэнтры ўвагі. — Злодзея, аднак, злавілі, павялі на эшафот, а калі галава адлящела, людзі кінуліся піць цёплую кроў...

— Не дзвесце пярсцёнкаў, сяstryща, а адзін пярсцёнак Медычы коштам дзвесце пяцьдзесят тысяч франкаў. У «Кур'еры» чорным па беламу стаяла... Галаву ж адсеклі другому злачынцу — славутаму разбойніку Польце,

— А ў Альпах, кажуць, усе вагоны адарваліся ад паравоза і разбліліся на шчэпкі!

— Бож-жачка мой! Я ж казала, што ніколі не сяду ў ту ю гаргару. Ехаць прыстойнай жанчыне разам з незнаёмыі мужчынамі — каб цябе забілі або згвалтавалі?!

— Супакойся, цёцю. У Прусіі ўжо ўвялі вагоны спецыяльна для жанчын. Мужчына туды нізавошта не трапіць. А што датычыцца катасцроф, то я, да ведама панства, працую над махінай, якая дазволіць спыніць поезд на працягу паўмінуты.

— Цікава, аднак, як пры такім хуткім руху адчувае сябе чалавек, — не змаўкала Янінка. За кожным паваротам яе галавы на сцяне матляўся распаталаны ценъ. — Пане Сыракомля, пан ехаў калі жалезнай каляй?

— Чаму ж, ехаў з Варшавы ў Познань. Кружной дарогай — праз Кракаў і Уроцлаў.

— Ну і як яно? Прыемна?

— Не надта, міленъкая, — успамінаў Сыракомля без асаблівага задавальнення. — Хашеў я паглядзець усю Польшчу, спыніцца ў кожным горадзе, наведаць гістарычныя памяткі. А сеў я ў цуг¹² варшаўска-вядэнскай¹³ каляі — і папёр ён мяне так, што не даспываў я назывы бандгофаў¹⁴ прачыгваць. Не, каляя не па мне!

¹² Цуг — цягнік (ням.).

¹³ Вядэнская — венская (польск.).

¹⁴ Бандгофы — вакзалы (ням.).

— Дык што, пан супраць прагрэсу выступае? — такога адмаўлення чыгунак ды яшчэ з вуснай Сыракомлі Яцак не мог сцерпець.

— Гледзячы супраць якога прагрэсу, супраць якога. Пакуль што мы едзем на Захад, Але потым па каляі да нас прыедуць француз і англічанін, а найперш — немец. І павязуць з сабой наша збожжа і наш лес... Ну, добра: пралягуць праз цела нашай матухны-зямелькі аргэрый жалезных калеяў. Але ці дастасуюцца яны да пачцівасці нашых сэрцаў, святасці веры, прыгажосці паэзіі, ці не разбураць іх — вось у чым галоўнае пытанне з пытганныяў.

— Ухваляю, горача ўхваляю панскія сумненні! — падняўся з працягнутай рукой Дайнаровіч. І Сыракомлі стала ніякавата: не Каліноўскі пахваліў яго, не граф, не дамініканец, на думцы якіх яму залежала, і нават не Галена, а гэты стары носаль у дапатопным карычневым кунтушы з пунсовымі аблогамі.

— Тады яшчэ па кілішку! За прагрэс! — прапанаваў Яцак.

— Нешта вяльможны граф сумны сядзіць. Марыся, будзь смялейшая, прыслужыся пану закускай, бабровых хвастоў пакладзі, — Галена адчуvalа, што гаворка за столом ніяк не ладзіцца. Мужчыны сядзяць панурыя. Замала ведаюць адзін аднаго.

— Ці чулі, панове, злавілі таго разбойніка, што яшчэ пры Мікалай пошту каля Магілёва аграфіў і паштароў памардаваў. Самае прыкрае, што злачынцам аказаўся дваранін. Нейкі Іван Качан.

— Такі там дваранін, калі — Качан.

— У Вільню, кажуць, з-за граніцы прыехалі агенты Мераслаўскага¹⁵...

Дрыжыкі перасталі ўжо біць Сыракомлю, і ён весялейшым поглядам павёў па застоллі. Якія розныя, зусім розныя людзі сабраліся тут па волі лёсу. Вось апісаць бы іх ва «Успамінах Касача»! Усіх, апрача сябе і Галены. Галена сядзела побач, нешта падкладвала яму. Але ўжо была нейкая далёкая, чужая. Што ж, усё правільна: памерла жаданне — памерла і каханне.

А вось паны Дайнаровічы, якія сядзяць паміж Галенай і Яцакам, добра ўпісаліся б ва «Успаміны Касача». Як хавальнікі старашляхецкіх традыцый. Такія, што губяць усё жывое. Ён — цягавіты, але цяжкі з людзьмі гаспадар. Яна — палахлівая дэвотка, якая замольвае ранейшыя грахі... Яцак Ляшчынскі — гэта, вядома, цвярозы прагрэсіст. Мог бы праводзіць ва «Успамінах Касача» розныя гаспадарчыя рэформы: завозіў бы жняяркі, саджаў сады, асушаў балоты. Далей — дамініканец... Духоўныя асобы ў мяне, здаецца, не прадбачацца. Але калі ёсць капліца, то можа быць і ксёндз. Такі наўны дабрадушнік. Нюхае табаку і адпускае грахі. Далей — паны Лакуціеўскія... Ну, тут нічога цікавага. Яна — дабрадушная

¹⁵ Генерал Л. Мераслаўскі — адзін з кіраўнікоў польска-га вызваленчага руху, дзеянічай пераважна ў эміграцыі.

таўстушка, а ён — халерык, які, безумоўна, ашуквае яе на кожным кроку. Твар чалавечы — як люстэрка, а яно не схлусіць. Толькі трэба ўмесьць яго чытаць... Затым — граф. Ну, гэта арыстакрат да мозгу касцей. Як бы тут ахарактарызаваць яго адным словам? Бічык! Тонкі, элегантны чорны бічык. Хлюст!

Дайшоўшы да Марысі, Сыракомля разгубіўся. Што ў ёй самае важнае? Маладосць? Цнаглівасць? Занадта агульна. Патрэбен вобраз, а вобраз не атрымоўваўся. Нешта ў ёй было супярэчліве, неадпаведнае. Але што? Доўгі і тонкі нос з рухомай бульбінкай на канцы? Зрэшты, бульбінкі — гэта сямейнае. Такія ж — У Яцака, у абедзвюх яго сяцё... Тады, можа, густыя чорныя бровы, якія пальмавымі галінкамі адрасталі ад носа і ніяк не пасавалі да лъняных, гладка зачасаных назад валасоў? Можа, гэта манера ўвесь час трymаць галаву неяк бокам, нібы цікуючы за іншымі? Сыракомля бессаромна разглядаваў Марысю і нават на момант паспрабаваў уявіць яе аголенай — такой, якой бывала Галена ў дому Пашкоўскага. Ды нічога не выходзіла. Яна, прывабная, але не разбуджаная яшчэ, бясстрасная, таксама не выклікала ў яго жадання. Хіба — жаданне глядзець, любавацца красой на адлегласці. Толькі на адлегласці... Яна была ўжо з іншага, незразумелага яму пакалення. І ўсё ж яна, седзячы насупраць, увесь час прыкоўвала яго позірк, ён лавіў сябе на думцы, што яму прыемна на яе глядзець. А яна, адчуваючы яго погляд, бянтэжылася, часта міргала доўгімі вейкамі, засланяла рукой грудзі, нібы яны і так не былі скаваны за шчыльны — пад самае горла — сукенкай. На нейкі момант Марысъцы чамусыці здалося, што гэта яе разглядае сусед злева, але той сядзеў, напягта ў гаропіўшы очы ў талерку.

— Што гэта наш паэта сягоння такі маркотны? — вывеў Сыракомлю з задумення голас суседкі справа. Ёй так хацелася звярнуць на сябе яго позірк. І не толькі яго — быць у цэнтры ўвагі. — Расказалі б нам што цікавае, нейкую рамантычную гісторыю.

— Пра што, напрыклад.

— Ну... як пішуцца панскія вершы...

— Вершы? Мусіць, так, як нараджаюцца дзеци. Спачатку бывае момант захаплення, а потым выношваеш...

— О, то пан з'яўляецца шчэнслівым ойцэм многіх дзеци, — крыху ажывіўся і граф.

— І якое ж з дзяцей найбольш п-падабаецца?

— Тоё, што не напісана. Вершы — як дзеци: пакуль ён у табе, ён яшчэ твой. А напішаш, надрукуеш — становіцца чужы.

— А што важней: прыдумаць ці напісаць? — далучылася да гаворкі пані на Лошы.

— Прыдумаць, міленькія, прыдумаць, Цікавае адчуванне: верш ужо нарадзіўся, ужо жыве ў табе, але пра гэта ніхто не ведае, а ты здзіўляешся, чаму гэта нованараджанага не здзіўляюць.

— І многа яшчэ дзяцей у пана прадбачыцца? — Янінка яўна супернічала з сястрой.

— Не ведаю. Гэтага ніхто не ведае.

— На маё разуменне — чым меней, тым лепей. Развялося многа паэтаў, многа кніг. Не паспееш усе прачытаць... Па мне, павінна быць мала кніг, нават адна. Але каб над ёй плакалі ўсе — і старыя і малыя...

— Глупства нейкае! — Сыракомля даволі бесцырымонна абарваў Янінку. — Так, сапраўдныя шэдэўры — рэдкасць. Але ж побач з півоніямі павінны быць іншыя кветкі — лілеі, сцілія валошкі. Павінна быць трава, урэшце.

— А вы не знаходзіце, што ў словах вашай суседкі ёсьць п-пэўная рацыя? — Каліноўскі нечакана стаў на бок пані Шэмісавай. — Часта выпускаюцца кнігі п-пасрэдныя, п-патрэбныя толькі аўтару для задавальнення яго славалюбства. Можа наступіць п-перанасычэнне, якое бывае, калі ў шклянку кідаць многа цукру.

— Але ж перанасычэнне немагчыма! Літаратура да чалавека падобна: ўсё пасрэднае проста забываецца. Застаюцца шэдэўры!

— А як нам адрозніць п-пасрэднасць ад шэдэўра? Кніжнае мора ўсё п-пашыраеца, а чыгач нагадвае ў ім бездапаможнага стырнавога, які плыве абы-куды, без компаса і без лоцыі.

— Гэта ўжо зусім іншае пытанне. Компасам павінна быць наша крытыка. Праўда, яна цяпер такой не з'яўляецца, — Сыракомля з крыўдай падумаў пра апошнія рэцэнзіі ў варшаўскім друку.

— Хачу спыгтаць яшчэ, — пані Ядвіга не жадала ўступаць пазіцыі сястрыцы, — ці праўда гэта, што людзі кажуць, нібы Міцкевіч, калі паміраў у Стамбуле, завяшчаў пану сваё пяро... І пасля гэтага пан стаў нашым вешчуном.

— Першы раз чую, — рассмяяўся Сыракомля. — Можа, яшчэ туркі не паспелі перадаць... Калі ж гаварыць сур'ёзна, я не падыходжу на ролю вешчуна. Вишчун павінен быць смелы, а я...

— І ўсё ж пан мусіць быць шчаслівы, маючы такі талент. Шчаслівая, мусіць, панская жонка.

— Улічыще, што паэты — дрэнныя мужы, — не ўтрымалася Галена. — І ў кішэнях іх вецер гуляе.

— Шчасце, — нібы не пачуў Сыракомля, — шчасце такое прывіднае... Вядома, адчуваеш задавальненне, калі даеш людзям лякарства ад іх хвароб, калі гаворыш чалавеку нешта істотнае пра яго самога. Паэтычная творчасць — гэта пакуты, але гэта і сатысфакцыя, бо дае аўтару

адчуванне, што ён далучаны да неўміручасці. Маства — болей чым жыщё, бо яно перажывае мастава, хаця ён сам пра гэта часта і не ведае, — Сыракомля адчуваў, што гаворыць занадта блыгана, зразумела толькі сабе самому.

— Што вы мучаецце нашага паэта! — папракнуў сяцёр Яцак.

— Толькі адно пытанне на дадатак, — Янінцы здавалася, што яна ўсё яшчэ не выявіла сябе як належыць... — Вось тут мая сястрыца загаварыла пра шчасце, а пан Сыракомля адказаў, што яно — прывід. Выходзіць, і каханне — толькі прывід. Гэта ж так сумна... Няўжо сапраўды няма шчасця на нашай грэшнай зямлі? І што такое шчасце ўвогуле?

— Шчасце? — задумаўся Сыракомля. — Я, вядома, мог бы паўтарыць слова вялікага Русо, што ў гэтым свеце яно немагчыма, бо калі ўсё знаходзіцца ў бесперапынным цячэнні, якое не дазваляе жыццю прыняць сталыя формы, то ўсе нашы думкі аб шчасці аказваюцца хімерамі, і з гэтым я згодзен. Нельга, міленькія вы мае, насалодзіцца існуючым шчасцем, бо ведаеш, што яно часовае і вось-вось знікне. Тым больш нельга насалодзіцца мінулым шчасцем, бо ад яго засталіся толькі ўспаміны. Ды і ўвогуле такая насалода была б толькі эгаістычным самалюбаваннем... — Сыракомля на момант згубіў думку. — Але я лічу, што шчасце на зямлі ўсё ж існуе. Яно — у прадчуванні шчасця, у чаканні яго. Чалавек ўсё жыщё чакае цуду, то, можа, гэта і ёсць сам цуд...

— Не з-зразумеў, — перабіў Каліноўскі, — значыць, важна не шчасце, не яго адчуванне, а толькі п-прадчуванне? Значыць, шчасця можа і не быць у сапраўднасці? Так?

— Наш паэт гаварыў пра надзею, — бадай, упершыню за ўвесь вечар падаў голас дамініканец. — А надзея павінна быць ў нашых сэрцах. Як вучылі рымляне: спадзявацца нават без надзеі.

— Вось іменна. Адбярыце ад чалавека веру, што заўтра будзе лепей, чым сёння, — і яму не захочацца жыць. Увесь час мы на нешта спадзяёмся, нечага чакаем. У маладосці хочам сталаці, у старасці — каб вярнуліся маладыя гады або, прынамсі, каб час не ляцеў так хутка. І нават на смяротным ложку ўсё яшчэ спадзяёмся, што стане лягчэй, што боль адпусціць... Зімой мы чакаем вясны, а вясной лета. Зацвітуць пралескі, а нам ужо жадаецца бэзу. З'яўляцца суніцы, а нам падавай маліны або гарэхі...

— А калі табе няма ўжо на што спадзявацца? — уздыхнуў Дайнаровіч.

— Тады жывіце надзеямі дзяцей ці ўнукаў. Жывіце надзеямі народа — хто забараняе? — Сыракомлі здалося, што вось экспромтам ён прыдумаў даволі пераканаўчую і ўсеабдымную тэорыю, але ёй яшчэ трэба прыдаць завершаны выгляд. — Вы маглі заўважыць, панове, што чым чалавек сталей, тым менш ён думае пра асабістое шчасце і тым болей — пра шчасце свайго народа...

— Далёка не з-заўсёды, далёка не з-заўсёды! Манархі... Імператары Рыма не становіліся п-перед смерцю менш жорсткімі, чым у маладосці. Магу прывесці і больш свежыя п-прыклады.

Сыракомля з непрыязнасцю глянуў на Каліноўскага: малады яшчэ, зялёны, а абвяргае яго. І, што самае горшае, мае рацыю.

— Вы што ж — супраць надзея? Супраць заўтрашняга дня?

— Не, ч-чаму. Надзея вядзе чалавека. І ў заўтрашні дзень нельга не верыць. Але трэба, каб часцінка будучага шчасця, яго адчуванне, яго смак і водар п-прысутнічалі ўжо сёння. Нашто жыць, калі жыць толькі заўтрашнім днём! Інакш можна лёгка дайсці да прымірэння з тым, што на зямлі існуе п-пекла. Няхай сабе існуе, раз у будучым нам свеціць вечны рай! Так выходзіць?

— Умяшайцеся, брацішку, скажыце ім, што яны блюзяць! — Дайнаровічыха перамагла сваю непрыязнасць да франк-масона ў дамініканскай сутане і гатова ўжо была бачыць у ім саюзніка.

— Чаго ж тут умешвацца?! — дамінікацец паблажліва ўсміхнуўся. — У святым пісанні я нідзе не знайшоў, што на зямлі мусіць быць пекла і што чалавек можа быць шчаслівы толькі на небе. Наадварот, пекла на зямлі — ад грэшнікаў, а шчасце — ад праведнікаў.

— І яшчэ я хацеў бы да ўсяго дадаць, што мала верыць у будучае шчасце. Трэба яго набліжаць! А н-надзея... Надзеі могуць быць самыя розныя: злачывец хocha вырвацца на волю, каб учыніць новыя злачынствы, п-палкаводзец рвецца да перамогі, каб захапіць чужыя землі і вымардаваць іншыя народы, багач імкнецца абдурыць суседа і памножыць сваю фартуну...

— ...А сапраўдны мужык — пакарыць чужую жонку! — закончыў задаволены сваёю дасціпнасцю Лакуціеўскі.

Сыракомля ўспыхнуў, прыняўшы гэта выключна ў свой адрас.

— Стасю, як ты можаш! — умольна склала ручкі-аладкі пані Ядвіга. — Вечна сапсуеш настрой сваімі тлустымі жарцікамі.

— Браты і сёстры мае! — дамініканец таксама адчуў выбуховасць сітуацыі. — Мы з вамі забылі, чаго сабраліся ў гэты дом і за гэты стол. А сабраліся мы, каб годна ўшанаваць памяць дабрадзейкі Цацыліі Ляшчынскай. Пражыла яна свой век не марна. Пакінула пасля сябе гожых дзяцей, пакінула добрыя справы і светлу памяць. І цяпер за гэта няхай пан бог дасць яе душы збавенне і светласць векаісную, аман.

— Аман! — дружна паўтарылі ўсе, апрача хіба Каліноўскага.

— Гэта ж падумаць, як хутка час бяжыць! Здаецца, ці даўно тое было, калі яе знайшлі на растайных дарогах.

— Пад дрэвам ад дажджку хавалася, бедная.

— Божае пакаранне...

— Хто яго ведае, а можа, і не пакаранне. Чым чалавек меней жыве, тым меней грэшыць, а чым меней грэшыць, тым меней пакутаваць прыйдзеца.

— Усе мы не ведаем ні дня, ні гадзіны сваёй.

— І добра, што не ведаем. Інакш жыщё стала б невыносным.

— Вось каб спыніць час!

— Можа, калісцы вучоныя прыдумаюць такую махіну... Як пан Пшацескі думае, — гаспадару хацелася вывесці са здранценнем свайго ганаравага госця, які паціху кляваў носам, — зможа чалавек перамагчы час ці не?

— Не вем, — усхапіўся граф. — Нех на то пытанне лепей одпове наш поэта.

— Думаю, што нельга! — Сыракомля пакасіўся на Каліноўскага: зноў палезе ў спрэчку? — У дзяцінстве я спрабаваў, але з гэтага нічога не выйшла.

— У чым жа заключаліся вашы с-спробы?

— Проста мне хацелася за раз перарабіць усю работу. Каб потым раскашавацца нічога-не-рабленнем. Мяне злавала, што кожны дзень нанава трэба карміць сабаку, скрабаць на вячэру бульбу.

— О божа, такія непаэтычныя заняткі!

— А што пані Яніна думае? Узрос я ў сям'і звычайнага шарачка і шарачком застануся да канца дзён сваіх, — слова Сыракомлі прагучалі як выклік. — Потым, калі паехаў на навуку ў Нясвіж, з'явіліся іншыя неадольныя жаданні: каб за раз адрабіць усе цвічэнні, прачыгтаць усе вартыя кнігі. Мяне расстройвала, што так хутка зношваюцца боты, рвецца адзенне, нішчыцца бацькоўскі дом. Адным словам, тады я не хацеў жыць толькі надзеяй, толькі заўтрашнім днём, — Сыракомля адчуваў, што для выражэння сваёй думкі ён не знаходзіць дакладных слоў. А можа, гэта думка ў яго такая блытаная? — Хацеў жыць толькі сягонняшнім часам і — каб у ім усё было завершана. Адным словам, жадаў схапіць час за ягоны хвост. Аднак усталасці зразумеў, што зрабіць гэта мне не ўдасца, бо час існуе незалежна ад нас. Нельга вечна насіць адно і тое ж адзенне, нельга перарабіць усю работу, — Сыракомля спыніўся, не ведаючы, як закончыць думку.

— І да гэтага не трэба імкнуцца, — прадоўжыў Сыракомлю Каліноўскі. — Работа бясконцая, як і час. Усё наша жыццё — бяспыннае дзеянне. Мы толькі ўваходзім у яго, бы ў рэчку, і выходзім, калі п-прыйдзе пара саступіць сваё месца іншым. Працягнуць работу наступныя п-пакаленні.

— Панове, панове, — роспачна ўсклікнула Янінка. — Нельга ж быць такімі эгаістамі і ў прысутнасці дам гаварыць толькі аб філязофіі. Мы ў ёй нічагусенъкі не разумеем.

— І праўда, — Ляшчынскі ўспомніў пра свае абавязкі гаспадара і ўстаў з крэсла. — Панове, я прапаную тост за нашага самага дарагога госця, — Сыракомля насцярожыўся ў чаканні, — і разам з тым самага далёкага — графа Цазарага Пшацескага, майго кузына. Гэта адзін з самых шанаваных людзей Падляшша, дбайны гаспадар вялікай маєтнасці і, апрача ўсяго іншага, гарачы прыхільнік муз. Вядома, сёння ён здарожыўся, і нават нашы пекныя літвінкі не могуць яго развесяліць. Але заўтра, спадзяюся, ён прыйдзе да сябе і па-сапраўднаму ацэніць прыгажосць Літвы. На сумесным зваротным шляху мы пакажам яму Вільню...

— Што Вільня — вялікая вёска... — у глыбіні душы Сыракомля быў расчараваны, што першы тост узнялі не за яго, хоць і разумеў: хто багацейшы, той і заказвае музыку.

— Не скажыще, пане паэта, столькі каштоўных памятак айчыннай гісторыі... Адным словам — за цябе, Цазары. І п'ём да дна!

— Дзенкуен, сълічне дзенкуен!

Усе мужчыны ўсталі і амаль усе выпілі да дна.

— А длячэго панна Марыся ніц не выпіла? За мое здрове прошэн выпіць. Хоця ж вот такую кропэльку токаю.

Марыся глянула на цётку, але яна гаварыла пра нешта з Дайнаровічам. І дзяўчына адчайна рашылася: адпіла спорны глыток.

Пасля некалькіх кілішкаў гумар Сыракомлі крыху ўраўнаважыўся. Але не зусім: усё-такі не ён самы дарагі госць гэтага дома.

— Міленъкія вы мае людзі, — нечакана для сябе самога ён устаў з крэсла. — А я прапаную выпіць за здароўе калі і не самага дарагога, то самага патрэбнага, проста неабходнага сёння госця. За брацітка, які, не зважаючы на дарожныя нягоды, згадзіўся да нас прыехаць і пасвенціць крыж.

— Гэта быў мой звычайны хрысціянскі абавязак, — дамініканец пакорліва апусціў вочы ўніз.

— Апрача таго, брат Антоні сёння парадаваў мяне весткай, што ён перакладае на мову тутэйшага люду святое пісанне, — працягваў Сыракомля. — Я мяркую, што ўсім нам цікава было б паслуhaць гэты пераклад. А паколькі брат Антоні ўзяў яго з сабою, то папросім прачытаць хоць невялічкі кавалак.

— Не ведаю, ці выпадае, — аднекваўся дамініканец. — Можа, не ўсе паны зразумеюць. І які ўрывак выбраць?

— Па свайму меркаванню. Або адкрыйце пераклад — і што пападзеца.

Дамініканец устаў, падышоў да куфэрачка, які стаяў на камодзе, і дастаў самаробную кнігу ў палатняной вокладцы. Зажмурыўшы вочы, адкрыў кнігу дзесыці на сярэдзіне. Пачаў, стоячы:

— Гэта раздзел восьмы паводле Евангелля ад святога Лукаша.

«І сталася потым, што хадзіў Хрыстос па местах і сёлах, навучаючи і абвяшчаючи валадарства боскае, а дванаццаць апосталаў хадзілі з ім.

Ды некаторыя жанчыны, якія былі вылечаны ад злых духаў і немачаў: Марыя, празваная Магдаленаю, з якой выйшла сем пар нячыстых, і Янна, жонка Хузы, Герадавага аканома, і Зузанна, і.шмат іншых, што служылі яму сваю маё масцю.

Калі ж съходзілася вялікая грамада і з местаў спяшаліся да яго, Хрыстос сказаў прыповесць:

Выйшаў сейбіт сеяць сваё насенне. І калі сеяў, адно ўпала каля дарогі і было ўтаптана, а птушкі нябесныя здзяйблі яго. А другое ўпала на скалу і, узышоўшы, ссохла, бо не мела вогкасці. А іншае ўпала ў церні, і калі выраслі разам церні, заглушылі яго. А іншае ўпала ў добрую зямлю і, узышоўшы, урадзіла ў стакрат.

Кажучы гэта, ён заклінаў: «Хто мае вушы, каб слухаць, — няхай слухае!»

І пыталіся ў яго вучні ягоныя, што абазначае гэта прыповесць.

Ён жа сказаў ім: «Вам дадзена знаць таямніцы валадарства божага, а другім — у прыповесцях, каб, гледзячы, не бачылі і, слухаючи, не разумелі. Вось што абазначае прыповесць гэтая: насенне — гэта слова боскае. А што пры дарозе — гэта тыя, што слухаюць, потым прыходзіць д'ябал і выбірае слова з іхняга сэрца, каб, паверыўшы, не забавіліся. А што на скале — гэта тыя, што, пачуўшы, з радасцю прымаюць слова, але ж яны не маюць карэння, яны вераць часова, а пры спакусе адступаюць. А што ў церні — гэта тыя, што слухалі, але, адышоўшы, бываюць заглушаны турботамі, багаццем і ўцехамі жыцця ды не прыносяць плоду. А што на добрую зямлю — гэта тыя, што, пачуўшы слова, у добрым сэрцы затрымоўваюць і прыносяць плод цярплівасці.

Ніхто ж, запаліўшы свечку, не прыкрывае яе пасудзінай або не ставіць пад ложак, але ставіць у ліхтар, каб уваходзячыя бачылі свягло. Няма бо нічога патаемнага, што не выявілася б, ані скрыгага, што не сталася б вядомым ды не выйшла наверх. Дык глядзіце ж, як трэба слухаць. Бо хто мае, таму будзе дадзена, а хто не мае, у таго адымеца і тое прывіднае, што ён мае».

Дамініканец спыніўся, працёр кулаком вочы:

— Мусіць, хопіць, — і, спахапіўшыся, дадаў: — Аман!

— Аман, — адказаў дружна ўсе, апрача Дайнаровічыхі.

— Гучыць, дальбог, гучыць! — Сыракомля ўскочыў, падбег да брацішка, узніяўшыся на дыбачкі, пацалаваў яго ў Інчаку. — Праўда, некаторыя слова я замяніў бы. Нашто «валадарства», калі ёсць «панаванне». И «вокасць» не ўсе зразумеюць. Лепей: «вадкасць» ці «вільгаць». Але ў цэлым — не спадзяваўся я такога! Віншую! Святое пісанне, аказваецца, гучыць на беларусінскай мове.

— Не роздзелям паньскага захаплення, — адазваўся граф. — Поцуж ешчэ една славянская мова. Старчыць чатырох: польскай, рускай, чэшской і ілірыйскай¹⁶.

— Не старчыць! — горача запярэчыў Каліноўскі. — Чым большая с-сямейка, тым лепей, багацей у хаце. Калі ёсць беларусінскі народ, то ён не можа быць увесь час безязыкім!

— Але ж народу тэго не слыхаць! Не ма он своіх вешчув!

— Не чуваць — таму што ён меншы ў сям'і, маладзейшы, — цяпер Сыракомля прыйшоў на дапамогу Каліноўскаму. — И мова яго яшчэ праходзіць стадыю дзяцінства, Але ў гэтым — і яе перавага, перспектыва. Калі іншыя лігаратуры састарацца, на ёй можна будзе сказаць свежае слова... Што ж тычыцца вешчуной, то нават ваш пакорлівы слуга грашыў часам вершыкамі на беларусінскай гаворцы, якую добра ўведаў яшчэ ў дзіцячыя гады... Вядома, нельга мяне залічыць да беларусінскіх вешчуной, бо пішу я па-польску. Але першыя будзіцелі беларусінскага пісьменства ўжо з'яўляюцца. Гэта пан Марцінкевіч з Мінска, мой добры прыяцель. Я не раз заахвочваў яго, каб ён трymаўся на выбранай ім арэне, як гладыятар...

— Пры чым тут арэна? — не ўтрымаўся Каліноўскі. — Поле! Вялікае нечапанае п-поле, а ён адзін з першых на ёй с-сяўцоў. Дык хай жа яго зерне пападае, як гаворыцца ў праслушанай намі евангельскай алегорыі, не на скалы, а на ўрадлівую г-глебу.

— Ёсць і іншыя сейбіты. — Сыракомля з удзячнасцю зірнуў праз стол на Каліноўскага: малады, а падхоплівае яго думкі на ляту. И знаходзіць такія трапныя, смелыя слова для іх выражэння. — Мой былы сакратар Кааратынскі ў Вільні, наддзвінскі дудар Арцём Вярыга ў Віцебску. А нядаўна пан Марцінкевіч паказаў мне дужа смяхотную гісторыю пра тое, як палясоўшчык Тарас трапіў на населены багамі Парнас. И паверце, міленькія, паводзіць ён там сябе як сапраўдны гаспадар.

— То хто ж аўтар той с-смяхотнай штукі? Сам Марцінкевіч?

— Не, напісаў яе адзін студэнт Горы-Горацкага земляробчага інстытута. Забыў толькі яго прозвішча.

— Вось бачыце, п-панове: Мінск Літоўскі, Віцебск, Вільня, Горы-Горкі. Да таго яшчэ Астрравец з братам Антоніем і яго п-перакладам. Адлеглія

¹⁶ Ілірыйцамі ў XIX стагоддзі называлі жыхароў цяпе-рашняй Югаславії.

мясцовасці, вялікая тэрыторыя... Значыць, гэта ўжо не выпадковасць, не аматарская гульня ў п-прасталюдзінаў, як было раней, а неабходнасць. Жалезнай неабходнасць даць народу творы на зразумелай яму гаворцы!

— Але пшэцеж на тэй мове не ма навэт газэты!

— Няма — то будзе! Чэшскі п-прыклад вучыць нас, што спачатку з'яўляюцца збіральнікі народнай творчасці, потым прыходзяць п-паэты, затым — вучоныя і, урэшце, п-палітыкі. А дзе палітыка, там і газета.

— Аднак жа, міленькі, яшчэ і вучоных у беларусінай няма. То што думаць пра палітыкаў.

— Вучоныя ёсць! Пан Кіркор, браты Тышкевічы, да п-прыкладу. Але залічаюць яны сябе п-пакуль што ў, дакладней, іх залічаюць да адной з суседніх славянскіх культур. Што ж датычыцца п-палітыкаў, то п-падзеі ў апошні час развіваюцца так хутка, што...

— А калі шаноўная панечка хоча ведаць, як вывесці блохі ці мухі, то магу служыць радаю, — стары Дайнаровіч захмляеў і цяпер, не заўважаючы маланак у вачах жонкі, пачынаў заліцацца да Галены. Той жа, відаць, было прыкра. — Блохі дужа не любяць, калі выслаць падлогу палыном. А найлепшы сродак на мухі — узяць бэзу, кмену і чабору, адварыць і адварам акропліваць сцэны.

— Вось іменна, акропліваць, — Ляшчынскі ўстаў, і Сыракомля адчуў, што зараз будзе тост за яго.

— Міленькія людцы мае, — ускочыў і Сыракомля. — Не дайце тварыцца гістарычнай несправядлівасці! Якія ж з нас, мужчынаў, эгаісты: п'ём за саміх сябе, а пра пекных дам забываем. Таму я прапаную ўзняць келіх за маю суседку Галену Маеўскую! Бачылі б вы яе на сцэне, у галоўнай ролі! Каго хочаце да слёз давядзе, да экстазу. За яе талент!

Дайнаровічыха з жахам глядзела на Галену: камедыянтка — у доме Яцака, за адным з ёю сталом, побач з яе мужам?

— Арцём, адварніся! — штурхнула яна Дайнаровіча. — Пані не цікава слушаць пра твае мухі. Набраўся ўжо, як жаба гразі.

— Цішэй ты, пачуюць жа, — супакойваў Дайнаровічыху муж.

— Засьвядчэн: талент у пані Гэлены жэчывісьце ест велькі і пекны. Але я хцэн выпіць тэж за эдрое моіх пенкных сонсядэк.

— А за здароўе нашых цудоўных дам трэба выпіць стоячы, — ускочыў і Лакуціеўскі.

На гэты раз мужчыны пілі дружна — нават Каліноўскі і дамініканец.

— Слічна дзякую, — ад імя ўсіх жанчын адказала на галантнасць Галена, — Дзякую, Людвік. — дадала яна значна цішэй. — Й не думала, што ты яшчэ здольны сказаць мне камплімент.

— Гэта, сэрданька, не камплімент, а канстатацыя відавочнай ісціны. Апрача таго, я ўжо казаў табе, што мужчыны куды больш удзячныя, чым жанчыны... — Сыракомля абсекся: якой удзячнасці з яе боку ён яшчэ хоча? І за што? У сённяшній сітуацыі ўсё гэта — найвялікшае глупства. Добра яшчэ, што не пачуў Яцак.

— То, можа, наша слынная акторка нам што сыграе ці прачыгае, — нездарма Лакуціеўскага назвалі глытальнікам дамскіх сэрцаў. — Якую арыю ці маналог закаханай.

— Пост жа цяпер! І жалоба, — коратка адрэзала Галена. Выступаць з дэкламацыяй, няхай і патрыягтычнай, у такой пярэстай і няпэўнай кампаніі ў яе не было анікай ахвоты.

— О, то я панству лепей раскажу, як акрэсліць, колькі карове год, — узрадаваўся магчымасці Дайнаровіч. — Нічога прасцейшага. Ад кожнага цяляці на рагах паяўляеца па колцу. Варты глянуць на рогі — і падлічыць колцы.

— Усё ён ведае, усё помніць! — з захапленнем шапнула пра Дайнаровіча Янінка.

— Супакойцеся, міленькая, — ціха адказаў Сыракомля. — Свае парады ён проста вычыгаў у кнізе «Гаспадыня літоўская» пані Гарватовай з Мінска. Аўтарка на кнізе не абазначана, але ўсе здагадваюцца, хто яе напісаў.

— А я думаю...

— На Міншчыне, кажуць, шалёны воўк закусаў больш дваццаці кабет. Толькі аднаму адстаўному салдату ўдалося разарваць яму ляпу.

— А мне гаварылі...

Сыракомлі зноў стала тужліва і адзінока. Ну што яму да таго ваўка. Укусіў, пэўна, адну жанчыну, а потым з адной стала дваццаць... Вось і пра сённяшніе застолле дзесьцы будуць расказваць дзівы дзівосныя. Застолле сапраўды каларытнае. Апісаць бы яго ва «Успамінах Касача»... На кім гэта я спыніўся? Ага, на юнай Марысі. Сыракомля глянуў на яе яшчэ раз і падумаў, што калі б зрабіў яе галоўнай герайніяй, то бровы яе парашунаў бы хутчэй не з пальмавымі галінкамі, а з крыламі птушкі, што ўзнімаюцца ад пераносіцы... Далей сядзеў Паляноўскі-Каліноўскі. О, гэта чалавек ідэі, здольны ўсім ахвяраваць дзеля яе перамогі. Такія людзі звычайна не жэняцца, каб у выпадку чаго не пакідаць сірот... Далей пустое месца для паной Загорскіх. І, урэшце, яго суседзі Шэмісы. Ён нейкі флегматычны. І акрамя моцных белых зубоў, якія ён усім выстаўляў напаказ, у яго не было нічога харектэрнага. А вось яна — жывая ртуць. Ні хвіліні не можа ўседзець спакойна. Калі нічога не гаворыць, то хоць кругляшы з хлеба качае. Прамая супрацьлегласць сястрышы — і па камплекцыі і па тэмпераменту. Толькі той жа нос рухомай бульбінкай. Вось каб ім памяняцца мужамі. Можа, ідэальныя пары выйшлі б.

На Янінцы кола агляду замкнулася. Здаецца, усіх перабраў ён у гэтай кампаніі, усіх прымераў да сваіх будучых герояў. Цікава, колькі гэта іх усяго? Адзін, два, тро... трынаццаць, Янінка выходзіла трынаццатай! Сыракомля ўстряпянуўся:

— А ведаеце, мілењкія вы мае, што нас разам трынаццаць! Дванаццаць евангельскіх апосталаў — і адзін Юдаш.

— Сапраўды трынаццаць! І як гэта мы раней не зауважылі!

— Дрэнны то знак, дрэнны! — устрывожылася Дайнаровічыха.

— То втэды я пуйдэн спаць. Я тшынасты, бо остатні ту пшыехалэм.

— Чаму ж, апошнімі прыехалі мы, — Янінка згодна была на ахвяру. — Але ж нас двое...

— Тады выйду я! Мой п-прыезд сюды не быў п-прадугледжаны.

— Пачакайце, панове, — голас Галены перабіў усе галасы. — Давайце не будзем рабіць трагедыі з выпадковага супадзення. Зараз паклічам каго чатырнаццатага. Скажам, пана Талочку...

— Не пойдзе, — запярэчыў Яцак. — Сказаў, што пакрыўджаны і таму не пойдзе.

— Тым лепей, мілењкія, тым лепей для нас. Не дай бог свінні рогі, а хаму панства.

— Тады хоць Агатку! Гэй, Агатка! — гукнула Галена.

Дзверы з буфетнай адчыніліся, і на парозе з'явілася выпацканая ў сажу кухарка.

— Пані чаго хацела?

— Ідзі, Агатка, з намі за стол! Не саромейся, ідзі. Ніхто цябе тут не ўкусіць.

— Не магу, пані, — Агатка тыльным бокам далоні адкінула валасы ад вачэй. — Бо хто ж за мяне бліны дапячэ?

— Ах, праўда. Павінны ж яшчэ быць бліны да ікры.

— Тады, сэрдайка маё, можна клікнуць таго мужыка, што печкі ў сенях грэе. Калі мы ішлі сюды, ён пачынаў распальваць.

— Мужыка — за стол? — жахнулася Дайнаровічыха. — І ты, Яцку, на гэта дазволіш?

— Чаму ж, цёю. Сягоння ўжо няма прыгонных мужыкоў. Атрымаўшы волю, яны сталі роўныя з намі. І я не бачу...

— Ну, тады маёй нагі тут болей не будзе! Артэміюшу, паехалі дахаты!

— Ні-ікуды я адсюль не па-аеду, — прыгварыўся зусім п'янным Дайнаровіч. — Едзь адна!

— Супакойцеся, пані, — Сыракомля шукаў аргументы, якія трапілі б да пераканання старой прыгонніцы, — Усе мы роўныя ад нараджэння, і быў бы грэх перад богам, калі б пані так пагардзіла чалавекам. Няхай сабе і ў мужыцкай сярмязе. Праўду я кажу, брат Антоні?

— Чысцейшую праўду! Перад богам усе людзі роўныя. Усе, і шляхта, і мужыкі, вядуць свой род ад Адама.

— Ну, а што на гэта скажа наш грабя? — Дайнаровічыха пачала ўжо вагацца. — Як пан грабя скажа, так няхай і будзе.

— Цуж я? Мне здае сен, жэ то было бы нават цекаве. Дотыхчас відзялэм только пшэбранэ веснянкі, — Пшацескі галантна кіўнуў спачатку ў бок Галены, а потым у бок Марысі, — а тэраз зобачэн правдзівых. Хоць і я лічэн, жэ хлоп за столем, то юж забардзо.

— «Занадта»! — перадражніў графа Каліноўскі. — Усе мы любім пагаварыць пра сваю любоў да сялян, пра тое, як мы спачуваем ім. Але, у крайнім выпадку, толькі паслухаем іх п-песні або паднясём чараку на паляванні. Ці літасціва дазволім сабе на час закахацца ў яго жонку. А вось за стол сесці разам — гэта ўжо занадта! Вялікапанская пыха не дазваляе.

— І я тое самае сцвярджаў у «Вяскозых палітыках». На словах мы ўсе за мужыка, а на справе... Адным словам, міленькія вы мае, клічам! Калі хочаце, — Сыракомля ўсхапіўся з крэсла, — я сам яго клікну!

У салоне ўсе прыпіхлі, як прыпіхаюць гледачы перад пачаткам тэатральнага відовішча. Мужык за шляхоцкім сталом? Гэта цікава!

Праз хвіліну Сыракомля вярнуўся, цягнучы пад руку селяніна, апранутага ў шараковую безрукаўку, з-пад якой віднелася кашуля з беленага палатна, і шараковыя порткі.

— Ідзі, ідзі, мой міленькі! Кілішак з намі вып'еш. Не бойся, ніхто тут табе дрэннага не зробіць. Ты ж вольны ўжо. І выглядаеш нядрэнна — ну, як збяднелы шараковы шляхціц. Праўда, міленькія: яго можна нават прыняць за шляхціца.

Але ўсе маўчалі, углядаячыся то ў мужыка, то ў Марысю. Тыя ж самыя бухматыя чорныя бровы, той жа самы тонкі і доўгі нос. Толькі вось бульбінкі на канцы носа ў мужыка не было. І верхняя губа ў яго не заходзіла на ніжнюю. Калі б у адной дачкі маглі быць два бацькі — то вось яны: Ляшчынскі і селянін.

— Т-ты адкуль тут узяўся? — раптоўна пабляднёў гаспадар, пабачыўшы ў сваёй хаце Грыву. Ды яшчэ ў такі момант. — Т-ты ж не мой селянін! Ты палушанскі, дзяржаўны!

— Тым лепей, — узрадаваўся Сыракомля. — Значыць, не мае крыўдаў на гаспадара Анеліна і будзе пачуваць сябе незалежна.

— Але ж адкуль ты ўзяўся? Печкі заўсёды паліць Гармаш.

— Гармаш, ці як яго там, захварэў, і гэты пачцівы селянін выручыў яго, падмяніў, — за Грыва адказала Галена. Ёй было шкада мужыка, які ўвесь час адводзіў погляд убок, на акно.

— Сядай, міленькі! Вось і месца волынае ёсць. І выпі кілішак, — Сыракомля на момант уявіў сябе на месцы мужыка. — Адразу смялейшы станеш. Выпі вось гэтай малвазії, — рука Сыракомлі пацягнулася да бутэлькі, якая паходзіла з нясвіжекіх запасаў. — І скажы нам, міленькі, як цябе завуць?

— Грыва! — выціснуў з сябе селянін. — Франук Грыва, за перапрашэннем васпанства, — адным глытком ён выпіў спорны кілішак.

— А цяпер пад’еш сабе добра. Пане Паляноўскі, падай сюды селядца. Мужыкі нішто так не паважаюць, як добры селядзец.

Грыва сапраўды быў галодны, бо за ўвесь дзень не ўхапіў нават крошкі хлеба, і пачаў есці тлусты селядзец, адначасова кусаючы па поўніцы хлеба.

Сыракомля вярнуўся на сваё месца і толькі цяпер заўважыў падабенства паміж мужыком і Марысіяй. Але не прыдаў гэтаму значэння.

«От, — падумалася, — калісьці вясковая маладзіца прыходзіла да пана ці наадварот, а сляды таго граху вылезлі на свет божы ў якім пятым калене».

Ён яшчэ раз уважліва прыгледзеўся да Марысі і нечакана рашыў, што калі з чым парабоўваць яе, то лепш парабоўваць са сланечнікам, які мінулым годам нечакана вылез у Вільні на брукаванай плошчы — перад самым губернатарскім палацам. Ён нават зацвіў, паварочваўся за сонцам. А ўсе яго аб’язджалі, здзіўляючыся. Так вось і Марысія вырасла светлым сланечнікам з чорнай сяродкай — брывамі. І каму ён дастанецца... Сыракомля адчуваў, што Марысія ўсё болей яму падабаецца, і, каб адагнаць грэцныя думкі, уявіў сабе яе старой і ў труне — адразу як рукой усё зняло!

— Ці была б задаволена душа нябожчыцы Цацылі, калі б яна даведалася, што за яе жалобным сталом сядзіць мужык, — Дайнаровічыха ўсё не магла ніяк супакоіцца. — Што думае наконт гэтага брат Антоні?

— Думаю, што была б, — супакоіў яе дамініканец. — Хіба не Хрыстос заклікаў любіць бліжніх?! А мужык — той жа бліжні.

— А ці праўда, што душачкі змёрлых часам прыходзяць да жывых і гавораць?

— Не ведаю. Да мяне ні разу не прыходзілі. Можа, наш паэта што ведае... Паэты лепей за нас у душачках разбіраюцца, — дамініканец паспрабаваў зажартаваць.

— Га? Што? — перад вачыма Сыракомлі ўсё яшчэ стаяла труна з целам Марысі. Жоўтыя руکі былі складзены накрыж на грудзях. А замест твару — чэррап з пустымі вачніцамі. — Душачкі ці прыходзяць да жывых? Добра

было б, каб прыходзілі. Расказалі б хаця, што там дзеецца Хаця... А вось ты, міленькі мой, што думаеш, — Сыракомля звярнуўся да Грывы. — Ці гавораць мёртвыя з жывымі?

— Гавораць! — Грыва акуратна сабраў крошкі з талеркі і ўкінуў іх у рот. Пасля кілішка віна ён пачуваў сябе куды адважней, чым спачатку. — Але толькі ў сне.

— Ну і што табе, міленькі, прыснілася? — ажывіўся Сыракомля. Цікава, ці адрозніваюцца сялянскія сны ад ягоных?

— Эт, прыснілася мне раз, што, за перапрашэннем васпанства, стукае нехта ў акно. Пытаяся: «Хто там?» Адказвае: «Гэта я, душачка твойго дзеда Стасюка. Зварыў бы ты мне дзядоўскую кашу з гароху». — «А дзе ж узяць гарох? — адказваю. — Няма яго ў хаце». — «Ёсціка. На гарышчы пад кудзельнымі пачасямі поўны кошык стаіць». Палез я назаўтра на гарышча — ажно і праўда поўны кошык стаіць. Наварыў я тады кашы і дзеду, і сабе.

— А дзеда таго ты помніш?

— Не-а. Ён малады памёр.

— Ну, а помнік ты свайму дзеду паставіў? Камень паклаў?

— Нашто камень? Пад каменем сцаць цяжка, на грудзі цісне. Лепей драўляную калоду. Ці крыж.

— Але ж яны мала стаяць.

— Што зробіш, васпане. Іх век — адно пакаленне. Паміраюць людзі — паміраюць і крыжы.

— Дзяда свэго то ты хоць по іменю паменташ. А прадзяда? Яке мял імен? Гдзе жыл?

— Што? Не зразумеў я, паночку...

— У цябе п-пытаюцца, ці ведаеш ты імя свайго п-прадзеда.

— Не, паночку, не помню. Але калі быў дзед, то быў і прадзед.

— А цо я мувілэм, — пераможна ўсміхнуўся граф. — Хлопі — то не гісторычна кляса. Не одчуваён гісторыі.

— Яшчэ як адчуваюць. Толькі в-выказаць не могуць. Дай ім грамату — і яны, як пісаў наш каханы Сыракомля, скрышаць сваёй нэндзай усе цвёрдыя сэрцы.

Сыракомля ўскочыў, працягнуў праз стол абедзве руکі:

— Дзякую табе, дзякую, міленькі! Нават майго «Непісьменнага» памятаеш!

— Чы веш ты, еднак, імен свэго народу? Кто ты естэсь вэдалуг народовосыці?

— Шаноўны граф п-пытае, хто ты: паляк, рускі, літвін, беларусін? — апошняе слова Сыракомля вымавіў з націскам, падказваючы жаданы адказ.

— Не-а, за перапрашэннем вашмосцяў, я тутэйшы.

— А еднак мувілэм правдэн! Наруд тэн не ве, яке ма імен, і не хцэ его ведзець. Выходзі, жэ то не наруд, бо кожды наруд, особліве малы, своён народовосць подкрэслі.

— Выходзіць тады, што беларусы — вялікі народ. І яны могуць дазволіць сабе раскошу п-пачакаць больш спрыяльных абставін, — на гэтых раз перакананасці ў голасе Каліноўскага не было.

— Панове, панове, дзеля чаго мы сюды сабраліся: каб спрачацца ці каб спакойна правесці вечар! — Ляшчынскі ўжо прыйшоў у сябе, і цяпер яму хацелася толькі, каб пакінулі ў спакоі мужыка. — Я прапаную наліць поўныя кілішкі, бо тост будзе важны і абавязковы для ўсіх. Сягоння зрабіў нам ласку і прыбыў сюды найпершы паэта Літвы Уладзіслаў Сыракомля. Ведаюць яго і чытаюць у дварах шляхты, у магнацкіх палацах і нават у хатах пачцівых сялян. Адным словам — браты ў капотах і браты ў сярмягах, як пісаў ён сам... Дык вып'ем жа за здароўе і за яго шчасце!

— За сапраўдны талент не грэх выпіць і с-стоячы, — узнёўся Каліноўскі.

— І я далучаюся ад імя пекнай палавіны нашага застоля! — усклікнула Янінка. — Толькі няхай наш наэта болей піша пра каханне. А то ўсё пра мужчын, пра палітыку.

— Дзякую слічна, сэрданька, за добрыя слова. Пастараюся выправіцца, — Сыракомля быў упэўнены, што Янінка, у адрозненне ад Ядвігі, не чыгала яго ні радка. Але патрапіла яна слушна: пра каханне ён сапраўды не ўмеў і не хацеў пісаць.

— Усё ж хацела б я ведаць, — Янінка адкрыта какетнічала, — ці шчаслівы наш славуты паэта і што яму трэба для поўнага шчасця?

— Ці шчаслівы? — Сыракомля ўвесь вечар адчуваў побач маўклівую прысутнасць Галены. — Вядома, не! На шчасце я зусім не маю часу. Усё пладжу і пладжу сваіх няшлюбных дзяцей.

— Якіх? — вочы Янінкі акругліліся.

— Ну, вершыкі. Якія ж яшчэ могуць быць дзеци ў чалавека, да якога абыякавыя ўсе жанчыны.

— Так ужо і ўсе! — не адразу паверыла Янінка. — Каі гэта сапраўды так, то я пану глыбока спачуваю. Бо нашто тады жыць!

— Каб сцвердзіць сябе і застацца ў вяках! — Сыракомля так і не зразумеў, ці то Яцак іранізаваў, ці то гаварыў шчыра.

— У вяках? Але ж навошта? Якая мне розніца, што скажуць пра мяне пасля маёй смерці, у нейкім там дваццатым стагоддзі?! Ці напішучы недзе, як пра пана Сыракомлю, ці нічога не напішучь... Трэба жыць пры жыщі! Жыць цяпер!

— Бачыце: супрацьлемтая вашай п-пазіцыя. Вы заклікаеце жыць толькі надзеяй, а п-пані Яніна — толькі сённяшнім днём.

— Дзе ж тады ісціна? Я зусім ужо нічога не разумею ў сягонняшніх спрэчках, — прызнаўся Лакуткіевскі.

— Праўда, як гэта часта бывае, знаходзіцца п-пасярэдзіне.

— І я не ўсё зразумела, — адважылася Ядвіга. — Раней пан Сыракомля казаў, што трэба мець у сэрцы надзею. Значыць — надзею і ў каханні... А цяпер пан безнадзейна гаворыць пра жаночую абыякавасць. Адно другому неяк супярэчыць.

— Нічога, сэрданька, не супярэчыць. Каб мець надзею ў каханні, нельга піць свой келіх да дна. Бо на дне яго заўсёды застаецца некалькі кропель атрутнага расчаравання, — Сыракомля свядома ішоў на тое, каб прычыніць боль Галене. — Таму піце каханне, расцягваючы яго ў часе. Каб засталася яшчэ кропля надзеі.

— Прыгожа сказана! Але як пан уяўляе гэта расцягванне? — Янінцы не цярпелася пачуць нешта больш рэальнае.

— Панове, панове, — разнервавалася Галена. — Не забывайце, што ў нашай кампаніі яшчэ не ўсе ўшчэнт сапсаваны.

За сталом замаўчалі. За выключэннем Марысікі кожны мог прыняць або і прыняў апошнюю фразу Галены на свой рахунак.

— Але ж пан Сыракомля не адказаў на другую частку пытання маёй сястрыцы, — знайшоўся нарэштэ гаспадар. — Што трэба пану для сапраўднага шчасця?

— Нямнога, — кісла ўсміхнуўся паэт. — Усяго толькі, каб, калі я памру, на маё пахаванне прыйшло трое сяброў, трое ворагаў ды яшчэ ветрык з роднага поля і дажджык з свойскага неба. А што ж болей чалавеку патрэбна!

— Гэта мы ўжо чыталі ў вершы! А калі гаварыць с-сур'ёзна?

— Калі гаварыць сур'ёзна, то, міленькія вы мае, таксама нямнога. Бо чым болей чалавек хоча і чым меней мае, тым большае яго няшчасце... Хацеў бы быць смелым. Бо толькі смелы чалавек не дрыжыць за сваё жыщё і гатовы яго прынесці ў ахвяру айчыне. Хацеў бы дажыць да такой улады, якая паважала б паэтаў, нават смелых, і нават вянчала б іх лаўрамі на гарадскіх плошчах...

— А хцял бы пан поменяць сен мейсцем з самымі Міцкевічэм?

— Не, не хацеў бы. Яго слава — гэта яго слава. Апрача ўсяго, ён ужо мёртвы, а я пакуль што жывы... І, калі гаварыць па шчырасці, хацеў бы на старасць мець якую валоку сваёй зямлі. Сваім пяром зарабляў бы тады грошы, а на іх наймаў бы сялян, каб яны абраблялі мне поле. За працу плаціў бы сумленна і не толькі грашыма, але і навукай.

— Тыле тэго жычэння? — здзівіўся граф. — То прошэн пышнежджанаць до мне на Подлясе, і я даен дзве влукі земі!

— Дзякую сардэчна пану! Але акрамя роднай Літвы я сябе нідзе не ўяўляю. Запраілалі ў Варшаву — не паехаў. Там у вас няма нават салаўёў для натхнення, — Сыракомля закашляўся.

— Цікава, — выкарыстаў сітуацыю Каліноўскі, — а як сабе ўяўляе шчасце наш селянін?

— Шчасце? Не ведаю, пане, — кілішак, выпіты пасля чарговага тосту, прыдаў Грыве яшчэ больш смеласці. — А калі не ведаю, то як я магу адказаць?

— Ну, як бы ты, дзед, хацеў бы жыць? — растлумачыў Лакуціёўскі. — Мусіць, так, як паны: баляваць кожны дзень.

— Не, яе хацеў бы. Тады я стаў бы, як труценъ паміж пчалыма. Не-а, без работы я адразу памёр бы.

— Якое нахабства, — не ўтрымаўся Дайнаровіч. — Мы ўсе з вами — трутні!

— Цішэй, п-панове... Ну, дык што трэба чалавеку, каб ён быў шчаслівы?

— Трэба, каб хлеб быў. Уволю хлеба і без мякіны. І каб зямелька свая. І каб нікто над каркам з бізуном не стаяў.

— А цябе многа білі? Мусіць, мала! Бо не гаварыў бы абы-чаго! — Дайнаровіч злаваў і за сябе, і за жонку.

— Не-а, мяне білі ўсяго адзін раз. Бо я не панскі. Царскі я, і нядоімкаў за мной не бывае.

— Так за што ж тады білі?

— Даўно гэта было, калі яшчэ я хлапчуком быў. А біць мяне загадаў бацька таго дравяніцкага пана, што цяпер за сталом сядзіць, — Грыва адчуваў, што яму тут анічагусенкі не зробяць.

— Мой ойцец? — здзівіўся Дайнаровіч. І тут жа падумаў, што яны з мужыком, відаць, равеснікі.

— Але, панскі бацька. Сказалі мне раз, што ў Дравяніках злавілі маладога вядзьмадзя і што па вечарах на панадворку вучаць яго скакаць. Ну, думаю, пайду пагляджу. Прыходжу, аж на панадворку поўна людзей. Вядзьмадзь знаравіўся, не хоча скакаць. Тады яго стары пан скаманддаваў на ланцуцу на бляху цягнуць. Падлажылі знізу пад бляху агонь, музыку

пачалі. Вядзьмедзь раве, поўсць яго смыліць. Ну, і шкода мне яго стала: жывы і на чалавека падобны. Схапіў я тады нейкае вядро з пойлам і плюхнуў ведзьмядзю лад ногі. А ён яшчэ болей спалохаўся, тузануў за ланцуг, парваў і ўцёк. Стары пан даў каманду мяне злавіць і адвесці ў канюшню. І ўжо, за перапрашэннем, білі, так білі, што сесці ўсё лета не мог.

— Помню, быў у нас такі выпадак, — пацвердзіў Дайнаровіч. — Значыць, гэта ты быў? Але ж сам і вінаваты: чаго не ў сваё лез?

— А задак-то загаіўся, а злосць на п-пана, мусіць, надоўта засталася?

— А я адпомсціў яму! — прызнаўся Грыва. — Тайком ад бацькі зрабіў у лесе вялікі яловы крыж. Цёмнай ночкай прынёс у Дравянікі і ў капаў у самым парозе.

— Ах ты, хам! — уз'юшыўся Дайнаровіч. — То і гэта ты зрабіў! А мы так і не ведалі, хто... Мала цябе, хаме, білі тады на канюшні! Каб ведаў, сказаў бы, каб секлі болей.

— Нельга ж так, п-пан Дайнаровіч. У кожным з нас, вядома, сядзіць звер. Але не трэба, каб ён браў верх і п-паказваў клыкі!

Нават Дайнаровічыка адчула няёмкасць за мужа і, каб улагодзіць сітуацыю, пачала апраўдаць свёкру:

— Пад канец жыцця то свёкар і не быў ужо зверам. Набожным стаў. Пасціўся многа. Зусім іншы чалавек стаў. То і грахі яго ўжо даўно дараўаны.

— Зручнае апраўданне! — не сунімаўся Каліноўскі. — Паколькі чалавек кожны дзень іншы, то, выходзіць, ён і не п-павінен адказваць за ўчарашнія ўчынкі!

— Так што ж, міленыкі ты мой, чалавек зусім не мяняеца? То на якую халеру здалася ўся наша паэзія, уся наша навука?

— І ўсё ж асмелюся сцвярджаць, што чалавек увогуле з-застаецца той самы, бо вышэй свайго часу не скочыш, у іншым месцы і з іншай натурай не народзішся, Але я быў бы апошнім дурнем, калі б адмаўляў выхаванне... Мусіць, уся справа ў тым, — тут Сыракомля адчуў, што часам і Каліноўскому не стае слоў, — справа ў тым, што чалавек — стварэнне шматграннае. У кожным з нас многа чаго затоена. І вось, у залежнасці ад выхавання і абставін, мы п-паварочаемся рознымі сваімі гранямі. З нас вылазіць то звер, то чалавек... Але не пра гэта я хацеў скazaць. Мы гаворым пра адказнасць за свае ўчынкі. І тут я буду катэгарычны: чалавек п-павінен адказваць за дрэннае! Інакш на зямлі будзе вечнае п-пекла.

— Даўк што ж вы ўсе хочаце ад майго Арцёма? Каб ён адказваў за тое, што яго бацька загадаў калісьці адлущаваць мужыка? Гэтага вам жадаеца? А хвігу! — Дайнаровічыка склада вялізную дулю, але не асмелілася скіраваць яе ў кагосьці з прысутных.

— Не, я хачу, каб усе п-пакорліва цалавалі руку, якая іх б’е, — іранізаваў Каліноўскі. — Як раней кату: ён вядзе цябе на смерць, а ты дай яму яшчэ талер на кварту гарэлкі, каб рука ў яго лёгкая была. Камар сядзіць на табе і п’е тваю кроў, а ты не смей яго сагнаць, бо можаш п-пакрыўдзіць.. Але я не гавару, шаноўная п-панечка, пра нашага свёкра. Сваё ён п-панёс з сабой у магілу — і бог з ім. Я гавару пра нашу агульную адказнасць. Трэба нам нарэштце зразумець, што наступае пара п-пакуты за мужыцкія слёзы, за нашу спрадвечную пыху і дрымучую лянівасць.

— І каго ж пан мае на ўвазе пад гэтым «нас»? Толькі нашу сям’ю ці і сябе таксама?

— Супакойцеся, пане Лакуціеўскі, і сябе таксама, п-паколькі я дваранін. Я маю на ўвазе ўсё наша шляхецкае саслоўе, якое павінна сысці з гістарычнай арэны і ўступіць месца іншым.

— Цікава, кому ж?

— Ды хаця б ім, — Каліноўскі махнуў рукой у бок Грывы. — Такі жалезны закон гісторыі: адны саслоўі паміраюць, другія нараджаюцца.

— Бож-жа мой: яшчэ адзін франк-масон, — успяснула рукамі Дайнаровічыха. — Нашай смертухны хоча. Куды толькі мы з табой, Арцёме, трапілі!

— То што ж шаноўны пан Паляноўскі нам прапануе? — Яцак таксама адчуў сябе ўдзяленым словамі няпрошанага госця. — Прыняць нам атруту цяпер ці яшчэ можна з год пачакаць?

— Але ж зразумейце мяне, пане Ляшчынскі, хоць вы. Я нічога не маю супраць п-прысутных. Наадварот, тут столькі сімпатычных для мяне асоб, і я шчыра ўдзячны за гасціну. Я гаварыў пра адказнасць і пра п-пакуты ў тым сэнсе, што мы, шляхта, п-навінны стаць вышэй сваіх інтарэсаў і, калі прыйдзе час... час п-пажару, адкупіць сваю віну, стаўшы на бок народа, — Каліноўскі злавіў сябе на думцы, што ён зайшоў занадта далёка, ды, бачачы пільныя вочы Сыракомлі, Галены, Шэміса і брацішкі, разумеў, што яго адкрытасць мае свой сэнс.

— Але ж, міленькі, калі будзе... ну, гэны пажар, то не варта тады нам распальваць саслоўную няnavісць.

— Аднак жа і гасціц яе не трэба. Інакш народ не п-пойдзе паліць лес.

— А можа, абыдзецца ўсё без пажару? — нечакана для ўсіх адазваўся дамініканец. — Бо што агонь — пройде нізам, па траве і кустах, а старыя дрэвы як стаялі, так і будуць стаяць. Колькі гадоў трэба, каб зноў адрасло драбнагатраўе...

— Такі п-пажар і не п-патрэбны, — Сыракомля заўважыў, што Каліноўскі, мусіць, ад свайго максімалізму злойжывае словам «патрэбны».

— П-патрэбны такі агонь, які п-прайшоў бы верхам і знішчыў старадрэвіны, якія перашкаджаюць расці тым, што ўнізе.

— Дык няхай старадрэвіны і паміраюць сваёй натуральнай смерцю, — спрэчка захапіла і Яцака. — Няхай усё ідзе спрадвечным парадкам: авбалацца адны дрэвы, а на іх месцы вырастуць іншыя.

— Каб жа то былі жывыя дрэвы — яны мёртвыя, даўно мёртвыя. Не толькі п-перашкаджаюць расці іншым, яны п-пашыраюць смурод і заразу. Краіны Еўропы п-пераходзяць на канстытуцыйную, рэспубліканскую форму існавання, а мы не хочам! Не хочам даць сялянам зямлю, народам — права самім вырашаць свой лёс, — Каліноўскі на нейкі момант пашкадаваў, што выйшаў за межы алегорыі: розныя людзі сядзяць.

— Ну добра, міленькія вы мае, — пачаў услых разважаць Сыракомля. Прывід пажару — а ўспрымаў ён яго ледзь не фізічна — і палохаў яго, і вабіў. — Пройдзе пажар, адкрые неба і сонца маладым паасткам. Вырастуць яны, састарацца. То што тады — новы пажар трэба пачынаць? І так будзе вечна?

— Вечна? — задумаўся Каліноўскі. — Калісьці вырасце... такі разумны лес, што сам сябе пачне рэгуляваць.

— І ці ў інтарэсах маладых паасткаў, каб хутчэй быў пажар? Чым хутчэй яны вырастуць, тым хутчэй састарацца, тым хутчэй загінуць у новым знішчальным пажары.

— Не знішчальным, а ачишчальным! Свет п-павінен ачишчацца агнём, як жалеза ў гуце... Не разумею вас, шаноўны паэт, то вы асуджалі шляхту за эгаізм і нават саромеліся, што мaeце шляхецкі герб у п-пячатцы.. То пачынаеце шкадаваць тое, што адъило век.

— Я шкадую бязвінныя ахвяры, якія апаліць полымя.

— Ахвяры заўсёды непазбежны. Агонь т-такі!

— І хто пойдзе паліць пажар? Хто павядзе? Гэта ж такая адказнасць перад народам. Перад будучынай.

— Хто п-пойдзе... Ды ўсе могуць, хто сядзіць за гэтым сталом! Калі яны, вядома, п-пажадаюць адкупіць віны свайго саслоўя і застацца цэлымі пасля п-пажару.

— Бож-жачка! Мой Дайнаровіч нізавошта не пойдзе! — Дайнаровічыха ўспрымала пажар ледзь не ў прамым сэнсе.

— Супакойцеся, пані: п-пойдуць маладзейшыя і смялейшыя.

— Галоўнае, міленькі, у тым, ці захочуць пайсці сяляне. А то зноў паўторыщца 1831 год.

— А вы с-спытгайце ў яго!

— Гэй, дзеду, па...

— Давайце будзем яго называць: грамадзянін Грыва.

— Скажы, грамадзянін Грыва, у выпадку чаго ты пойдзеш распальваць пажар?

— Які пажар? — Грыва ўважліва прыслухоўваўся да спрэчкі і амаль усё з яе зразумеў, больш таго, стараўся ўсё запомніць — слова ў слова, але рашыў прыкінуцца дурнем. — Пажар нішчыць усё жывое. Калі вашэці збіраецца паліць лес, то я не пайду. Нашто мне? Ад лесу яшчэ можа загарэцца і хата. І мая, і вашэці.

— Ды не пра лес мы гаворым, — нецярплівіцца Сыракомля. Дзесьці ён адчуваў, што Грыва толькі здзекуецца з іх. — Ну, калі б, дапусцім на момант, але толькі дапусцім, людзі выступілі супраць цара, ты да іх далучыўся б?

— Як гэта можна, вашэць: ісці проціў цара. Ён даў нам волю, а мы пойдзем яго біць... Смешна.

— Але ж зямлі ён мужыкам не д-даў!

— У праўдзівым маніхвесце сказана, каб даць і зямлю. Але паны яго затайлі. Таму мужыкі ідуць проціў паноў.

— У вас жа, у Палушах, зямля дзяржаўная, царская, значыць. Выходзіць, не пан табе зямлі не дае, а Цар! — спрабаваў растлумачыць Ляшчынскі.

— Я не пра сябе кажу, а пра ўсіх. Колькі мне той зямлі трэба: тры аршыны ўдаўжкі і два ўпоперак.

— То калі б расольскія мужыкі пайшлі мяне паліць або рэзаць, дык і ты быў бы з імі? — Ляшчынскому не ўкладвалася ў галаве, што мясцовыя сляяне могуць мець супраць яго злосць.

— Я што... Як грамада, так і я...

— Ну вось бачыце, панове, спрачаемся мы пра пажар, пра маладыя парасткі, — Ляшчынскі спрабаваў падсумаваць непрыемную для яго гаворку, каб потым да яе ўжо не вяртавацца. — А маладыя парасткі, калі гэтага селяніна можна так назваць, самі не хочуць гэтага пажару. Дакладней, хочуць зусім іншага пажару, скіраванага не супраць старадрэвінаў, а толькі крыху вышэйшых дрэў, якія самі церпяць ад старадрэвінаў... Здаецца, ясна я выражаюся? Дык вось, мне здаецца, што тыя пакуты, пра якія тут так горача толькі што гаварылі, шляхта ўжо прыняла. Ад яе адабралі сляян. І слушна адабралі, я нічога не кажу, даўно так пара. Ад яе адабралі частку зямлі...

— За грошы! Не забывайце, п-пане, за вялікія грошы.

— Не перабівайце мяне, калі ласка. Я ж вас слухаў.

— П-прабачце.

— Вось толькі перабілі думку... Дарэчы, чаму, пане Паляноўскі, вы такі катэгарычны ў сваіх разважаннях? Чаму не дапускаеце, што нехта можа

думаць інакш?.. Адным словам, я мяркую, што ніякі пажар не пагрэбны. Рэформа зняла балочыя пытанні, і цяпер развіццё краіны пойдзе тым самым шляхам, што і ў Еўропе.

— Але ж старадрэвіны, ліха на іх, застаюцца, — нагадаў Сыракомля. — І нікуды ад гэтага не дзенешся.

— Застаюцца, я з вамі згодзен. Ды не вечна ж ім стаяць. Но, як вучыў нас Гегель, нішто на свеце не вечнае. Струхлеюць яны, упадуць, а над імі зазелянеюць вашы паасткі.

— І паскараць іх п-падзенне не трэба, — іранізаваў Каліноўскі.

— Чаму ж, трэба! — Яцак рашыў выкласці і свой погляд на свет: калі можна госцю, то чаму нельга яму? — Трэба паскорыць, пашыраючы асвету, культуру, цывілізацыю. Дзе пройдзе плуг прагрэсу, там старадрэвіны доўга не ўтрымаюцца.

— Значыць, п-паступовае развіццё... Знаёмая т-тэорыя!

— Паступовае! Нясіце народу асвету — і тым самым будзе сплачаны стары доўг, адкуплена наша віна.

— Брава, Яцку! — успляеяула рукамі Янінка. — Мы заўсёды верылі ў твой розум! Усё разважыў — і пажару ніякага не трэба!

— Адну толькі засцярогу маю, — Сыракомля зірнуў на Каліноўскага, але той, здаецца, не збіраўся далей спрачацца: сядзей спакойна, нешта крэсліў тронкамі нажа на сурвэце. — Культура і цывілізацыя — не адно і тое ж. Быў я ў Познані. Здаецца, цывілізацыя ўсюды, цупі жалезныя ходзяць, школкі паадчыняны. А ў цугу тым — кандуктар ловіць безбілетных пасажыраў і лаецца. А ў школе той вучыцель б'е дзяцей, якія хочуць гаварыць не па-німецку, а на сваёй, польскай мове... То нашто нам такая цывілізацыя, нашто мы будзем яе пераймаць? Не, нам, міленькія вы мае, трэба не столькі запазычаная цывілізацыя, колькі культура. Культуру ж, да ведама прысутных паноў, павінен выпрацаваць сам народ! На роднай, мясцовай глебе!

— Цікава! — ухваліў Ляшчынскі. — Але якія шляхі пан бачыць да развіцця культуры?

— Толькі два: навука і заможнасць.

— Даўк мы ж цалкам аднолькава мыслім!

— Не цалкам, — адрезаў Сыракомля. — Найпершыя ворагі народнай асвеце і заможнасці — тыя ж старадрэвіны, і пакуль яны будуць стаяць...

— Зноў пачынаецца дзіцячая казка пра белага бычка! — не выгрымала Янінка. — Ну колькі можна!

— Вунь і пана Пшацескага замарылі вашыя спрэчкі.

— Тост, Яцку, тост!

Ляшчынскі нерашуча ўстаў. За каго цяпер выпіць? За цётку з дзядзькам? Каторую з сяцёр? Ці гэтага Паляноўскага, які зваліўся нібы снег на галаву? Нагаварыў тут абы-чаго, яшчэ да Вільні дойдзе — тады апраўдваіся.

— Панове, я прапаную выпіць за нашае пачцівае і працавітае сялянства, перад якім мы сапраўды ў Даўту. Калі сагрэць іх сэрцам, то і яны стануць адплачваць нам удзячнасцю. Адным словам, за дваццаць трох мільёны вызваленых сялян... І за таго, хто даў ім гэта вызваленне. За здароўе літасціва пануючага нам імператара Аляксандра Другога!

Усе ўсталі, выпілі, хто колькі мог і ці хацеў. Адзін Каліноўскі зрабіў празрыстую агаворку:

— Я п-п'ю толькі першую палавіну кілішка!

— Панове, паспрабуйце рыбу ў брушніцах. Гэта наша сямейная страва, — не чакаючы згоды, Ядвіга наклала графу, разам з кавалкам шчупака, цэлую талерку бруsnіцаў.

— Панове! Хвілінку ўвагі! Я прапанавала б перад гарачаю страваю зрабіць пярэрву. Дайма Агатцы памяняць талеркі.

— І слушна, сэрданька маё, даўно я ўжо не курыў. Выйдзем праветрымся.

— Толькі трэба адзецца, — Галена цяпер не ведала, як ёй звяртагацца да Сыракомлі. Таму імкнулася абыходзіцца зусім без займеннікаў. — Я ж тым часам пагляджу, што з блінамі.

А стары Дайнаровіч, аказаўшыся, пасля адыходу Галены, твар у твар з Сыракомлем, рашыў праявіць да яго ўвагу і спытагаў:

— Нешта пан паэта стаў бледны.

— Прастыг пасля лазні, і ў грудзяx ломіць.

— То раю пашмараваць воўчым салам. Або лепей п'яукі паставіць — як рукой здыме! Magu даць рэцэпцік, каб п'яукі лепей браліся. Ажывіще іх перад ужыткам у віне — тады яны ахвотней кідаюцца на чалавечасе цела. Закускі, хе-хе, шукаюць... Я-то заўша трymаю дома п'яукі. А пан трymае?

— Нашто мне трymаць — яны самі лезуць з усіх бакоў. Смокчуць кроў. Нават без «Гаспадыні літоўскай». Дайнаровіч адхінуўся, абразіўшыся. План помсты паспей у яго ўмомант.

— Мужык, эй, мужык! — паклікаў ён Грывау, які, устаўшы, задумаўся, што рабіць далей. У думках ён ужо ўяўляў сябе на Аняліне. Разам з Марысіяй: ён будзе гаспадарыць, а яна нянчыць праўнukaў. У тым, што яна яго ўнучка, а дачка Ляшчынскага, сумнення ў яго ўжо не было даўно... Толькі вось з Ашмяны нікога няма. Няўжо не прыедзе?

— Слухаю, васпане, — Грыва неахвотна падышоў да ненавіснага яму Дайнаровіча. Ён ведаў: малую Марысъку трымалі ў яго маёнтку — у войтавай хаце.

— Скажы, ты маеш уяўленне, хто такі Сыракомля?

— Няўжо ж. Вот гэты пан, — Грыве было шкада, што галоўным наўмыснікам аказаўся не той чорны гіст, а чалавек, які прывёў яго за стол і шчыра частаваў.

— Я не пра тое цябе пытагу. Ці ведаў ты яго да сягонняшняга дня? Ці чуў, што ёсць такі паэт?

— Не-а, за перапрашэннем, не чуў. Не буду махляваць.

— І не чытаў яго?

— Не, дзе нам. Мы непісьменныя. Толькі распісацца магу.

— Ну от, — гучна, каб чулі ўсе, хто застаўся ў салоне, сказаў Дайнаровіч. — А пан Сыракомля хваліўся тут, што піша для братоў у сярмязе.

— Затое яго дзеці або ўнукі пачытаюць, а панскія — не! — таксама гучна адказаў Сыракомля, ужо ведаочы, што дзяцей у Дайнаровічаў няма. — Ну, я не буду замінаць. У кампаніі п'явак пану, мусіць, куды прыемней, чым у кампаніі паэтаў. І проста прыстойных людзей, — ён рапчула скіраваўся да дзвярэй.

Але ў дзвярах Сыракомлю чакала яшчэ адно выпрабаванне. Абапершыся аб вушак, яго падсцерагала Янінка. У яе пукатых, піўнога колеру вачах была юрлівасць. Ну, калі не юрлівасць, то ва ўсякім разе гуллівасць. Сыракомлі падумалася, што ва «Успамінах Касача» яе можна параўнаць з выкінутай на бераг рыбай. Такой сухой плоткай з пукатымі вачыма. Толькі ці бываюць у рыбы юрлівыя вочы?

— Пане Сыракомлю, — Янінка выразна загарадзіла дарогу, — мне хацелася б з вуснаў паэта пачуць, што ў жанчынах найбольш прываблівае мужчын?

— Што прываблівае? — Сыракомля на момант разгубіўся. — Думаю, што цікаўнасць і туга па няздзейсненай надзеі. А яшчэ — сціласць, сэрцайка маё.

— Якое ж тады месца пан адводзіць прыгажосці і, выбачце, жаноцкасці?

— Я не бачу тут такіх, у каго яны ёсць! — адцяў Сыракомля. Яму абрыйда адказваць на бязглаздыя пытанні, абрыйда адчуваць, што на цябе глядзяць, як на музейны экспанат. Паехаць бы дамоў або заваліцца спаць... Усё, што ад яго патрабавалася, ён здаецца, зрабіў, і цяпер у гэтай разнамаснай кампаніі яго нішто не затрымлівае. Вось толькі брацішак...

— Браце Антоні, давайце разам пакурым, — прапанаваў ён дамініканцу, які ўкладваў нешта ў куфэрачку.

— Я не куру. Гэта нам забаронена.

— Выбач, міленькі, зусім забыў. Памяць такая стала... Тады проста падыхаем чыстым паветрам. Тут душна.

Ахінуўшыся ў сенях верхній адзежынай, Сыракомля праpusціў уперад дамініканца і выйшаў за ім у ноч. На дварэ іскрыліся зоркі, бралася на мароз. У жаўтлявым святле, што прабівалася скрозь адслоненое цяпер акно, прывідамі маячылі два пахілья цені. Блізарука прыгледзеўшыся, Сыракомля пазнаў Каліноўскага і Шэміса. Абапершыся локцямі аб высокія поручні веранды, яны смалі папяроскі. Пачуўшы за сабой крокі, прымоўклі.

— Дазволіце прысуседзіцца? — спытаў Сыракомля. — Маглі бы і паклікаць з сабой. Бачылі ж, у якой я быў аблозе, — яму не падумалася, што апошняе слова Шэмісу можа быць непрыемна.

— Неяк не п-падумалі... Пан Шэміс тут якраз расказвае, што дзеецца ў навакольных вёсках. П-працягвайце, пане Шэміс. Дарагога нашага п-паэта няма сэнсу асцерагацца. Брацішка, думаю, — таксама. Браце Антоні, у выпадку чаго — станецце бласлаўляць людзей на пажар?

— Гледзячы на які: на нізавы ці на старадрэвінны.

— Толькі на с-старадрэвінны! — засмяяўся Каліноўскі: а яго сімволіка, аказваецца, не горшая, чым евангельская ці ў Сыракомлі. Небяспечна прыгадваць цара — будзем гаварыць пра старадрэвіны. — Нізвы бунт не мае сэнсу, бо ў ім згараць толькі маладыя п-парасткі... Дык што там у Міхалішках выйшла?

— Не ў саміх Міхалішках, а ў Турлах. Гэта маёнтак таго ж Котвіча. Мужыкі ўзбунтаваліся і сказалі, што не пойдуць на згон, пакуль ім не абвесцяць сапраўдны маніфест. Котвіч кінуўся за дапамогай у Вільню, да самога Пахвіснева. А той паслаў у Міхалішкі роту Лібаўскага пяхотнага палка. Падбухторшчыкаў злавілі, высеклі розгамі, аднаго здалі ў турму. Людзі з навакольных вёсак кінуліся на дапамогу. Але што ты зробіш супраць штыкоў... Потым тое ж у Дубніках паўтарылася, у маёнтку пана Мінэйкі.

— Во-во, я і кажу, што бунты не маюць с-сэнсу. Зарана яны... А Міхалішкі і Дубнікі — літоўскія вёскі ці беларускія?

— Па-беларусінску ў іх гавораць. У літоўскіх — спакойна.

— Задаволеныя маніфестам ці як?

— Дзе там задаволеныя! У іх ёсьць людзі, якія тлумачаць сялянам, што цар не такі добрачынкі, каб спарадзіць лепшы маніфест, што цар і паны — гэта адна хеўра.

Сыракомля з павагай падумаў пра Шэміса: глядзі ты, за сталом здаўся негаваркі, ну — праста нелюдзь, а тут так талкова разважае. Мусіць, там ён пакутаваў ад балбатлівасці Янінкі. У рэшце рэшт, павінен жа нехта ў сям'і памаўчаць.

— А ў выпадку чаго пан Шэміс мог бы мяне п-пазнаёміць з тымі людзьмі?

— Чаму ж. Адзін з іх стаць перад вамі.

— І вы смела адкрываецеся, не апасаецеся п-правакацыі?

— Я адразу бачу, хто чым дыхае.

— Аднак жа засталом вы мяне не п-падтрымалі.

— Навошта? Каго вы ў чым там пераканалі? Пана Дайнаровіча ці графа? Наадварот, — у голосе Шэміса адчуваўся папрок, — цяпер пойдуць розныя пагалоскі. Мая Янінка першай разнясе па свеце.

— І ўсё ж размова засталом мела с-сэнс. Каб не яна — хіба мы разгаварыліся б з вамі?

— Ваша рацыя. Але, як кажуць, хто сам сцеражэцца, того і бог сцеражэ. Цікава, што гэта прымайка аднолькава гучыць і па-літоўску, і па-польску, і на мове асноўнага тутэйшага люду.

— О, дык вас і такія п-пытганні цікавяць. То ці не настаўнік вы?

— Не, збіраўся быць ім. Але ў бацькі не хапіла грошай. Таму давялося стаць аканомам у пані Дамейкавай. Сабачы гэта хлеб: увесь час ты — нібы між двух агнёў.

— Ведаю, — пагадзіўся Сыракомля, — сам паспытаў. На ўласнай скурье.

— Жывучы ў Гервягах, вы не можаце не ведаць тамгэйшага ксяндза, — адазваўся дамініканец.

— Румшыса, ці што?

— Яго. Якой вы наконт яго думкі?

— Сумленны чалавек. Па-літоўску казанні гаворыць. І людзі яго паважаюць. Але занадта асцярожны. Свайго ценю бацьца.

— На п-пажар бласлаўляць не будзе?

— Не будзе. Такі трэсачкі ў агонь не падкіне, збоку чакаць будзе.

— Добра, калі хоць з вядром халоднай вады не п-пабяжыць, тушыць не стане. Но, хачу я вам п-паведаміць...

На ганак якраз вываліўся падпіты Дайнаровіч. Пад руку яго падтрымліваў Ляшчынскі.

— Добра ў цябе, Яцку, гасцявалася, калі б гэтыя свінні... Калі б у цябе на стале яшчэ крупнік быў. А то гэтыя малвазій-шмалвазіі — яны толькі з

ног валяць, а ў галаве весялосці няма. Ведаецце, панове, што гэта такое крупнік?

— Ведаем, пане Дайнаровіч, — гэта любімы напітак літоўскага народа, які ён п'е вуснамі найдастойнейшых сваіх сыноў.

— Вось-вось, любімы напітак! — Дайнаровіч не адчуў іроніі. — Толькі варыць яго можа не ўсякі пэцкаль. Трэба — каб сапраўдны майстар. Значыць, так. Бярэм кварту мёду, найлепей ліпцовага, яшчэ незастыглага. Уліваем туды трохі акавіты¹⁷. Сыплем шчопцю ванілі, шчопцю гваздзюкоў, шчопцю цынамону, які яшчэ карыщай завуць, кідаем пахучы перац, галку мушкаговага гарэху — і варым на малым агні, памешваючы лыжкай, каб не паляцела. А калі закіпіць, уліем кварту акавіты і здымем з агню, бо інакш уцячэ ўся моц. Пісь найлепей цёплым — сёрбаць лыжкамі. Калі ж хто хоча халодным, то трэба працадзіць праз...

— Пойдзем адсюль, — Сыракомля тузануў за рукаў дамініканца. — Абрыдзеў ён як горкая рэдзька. Вочы б мае яго не бачылі!

Яны спусціліся па сходах і раставарыліся ў вячэрнім змроку.

— Я хацеў, міленькі, спытанаца, у якім стане ўвесь пераклад. І з якой мовы ён робіцца? З лаціны?

— Лаціну я ведаю дрэнна, позна пачаў яе грызці. А раблю, гледзячы адначасна ў польскі і стара-славянскі тэксты. Цяжка ідзе, бо і слоўнікаў няма, і падтрымкі ніякай. А пераклад я давёў недзе да сярэдзіны. Евангелле ад Лукаша скончыў на tym тыдні... Толькі вот думаю, каб уся работа не пайшла марна!

— Абавязкова выдадзім! — зразумеўшы намёк, абнадзеіў дамініканца Сыракомля. — Вярнуўшыся ў Вільні, я пагавару з Кіркорам. Ён купіў друкарню і збіраецца выпускаць у ёй ксёнжачкі для народа. Акялайціс возьмецца з літоўскага боку, а мой Вінцэсъ Карагынскі, значыць, з беларусінскага. Мяркуюць перш-найперш выдрукаваць гаспадарчыя парады, лемантары. І ксёнжачкі для набажэнства — каб кожны народ мог маліцца так, як гаворыць.

— Падобныя ў нас мыслі! Ну, падабнісенькія ж, — Галабурда быў ад шчасція на сёмым небе. — Як я цешуся, што лёс звёў нас нарэшце! Шкадую толькі, што мала нам выпала пагаварыць. Трэба мне ўжо збірацца назад.

— Няўжо, міленькі, начкай паедзеш? Пераначаваў бы.

— Не, тут і сваіх гасцей не будзе куды пакласці. Ды і не запрашаюць мяне... Паеду! Дарога знаёмая. Конь надзейны.

— Пачакай, сэрданька... Выбач толькі, што так звяртаюся: праклятая звычка. Там, каля крыжа, у нас зайшла гаворка пра майго «Хадыку». Не

¹⁷ Акавіта — жывая вада (*лац.*). У гэтым кантэксце — спірт.

выпадкова ж выйшла парайнанне. Я разумею, гэта, пэўна, далікатная справа, але, як аўтару «Хадыкі», мне, дальбог жа, надта цікава.

— Даўно гэта было... І цяжка яго варушыць. Тут пра ўсё ведаюць толькі два чалавекі: наш прыар і пані Кастрывіцкая, маці майго суседа па крэпасці. Дык будзыце ж вы трэцім. Як паэта, вы маеце нават большае права, чым іншыя... Пачаць трэба здалёку. Нарадзіўся і вырас я каля Магілёва. Ёсць там такая вёска Княжыцы. З храмам старым і відным далёка. Вырас я, каб ведалі вы, у звычайнай мужыцкай сям'і. Не самай беднай, але і не багатай. Жыць можна было б, але пан у нас надта благі ўдаўся. Лянівы: ляжыць на канапе, люльку смокча, а захочацца яму ўстаць, то кліча лёкая, каб ногі яму зняў і на падлогу паставіў. А злы: ніводнага нябітага чалавека ў Княжыцах не было! І ў рэкруты несправядліва здаваў. Ну вось, аднойчы за нешта завёўся ён з вёскай, за драбязу нейкую, здратаванае жыта, ці што... А можа, нецікава я гавару... Можа, няварта...

— Не, чаму: надта цікава. Толькі адно, міленькі, папрашу я цябе: карацей. Мяне зноў дрыжыкі нешта бяруць.

— ... Дык вось. Заеўся ён з вёскай. Ну, мужыкі і спалі і спалі яму гумно. Гумны яшчэ поўныя былі: першы снег толькі выпаў. Панаехала жандараў... І трэба ж так здарыцца, што лёкай бачыў, хто падпалаў. Выдаў ён усіх, выдаў і майго бацьку. Палавілі іх надвячоркам, прывялі пад стражай на панскае панадворышча. Выйшаў на ганак пан, сказаў выкаціць з лёху бочку смалы, разагрэць яе. Прыйнеслі пакулля і старых ану чаў, абкруцілі імі мужыкам далоні. Потым загадалі па аднаму падыходзіць да бочек і мачаць абалваненыя рукі ў смалу. Калі ўсё было гатова, на ганак выйшаў з запаленай лучынай панскі лёкай. Жандар даў каманду падняць усім рукі ўверх. А лёкай на дыбачках падбягаў да кожнага і падпальваў... Я глядзеў на ўсё гэта сцяўшы зубы. Глядзеў, калі падпальвалі і калі пагналі з узнятymі паходнямі ў вёску. Трымаліся мужыкі моцна: ніхто не прасіўся, не стагнаў, не плакаў. І тут я пабачыў, як пахіснуўся мой бацька. Жандар падбег да бацькі — а я з калом да жандара. Ну, і агрэў яго!

— Але ж не смяртэльна?

— На судзе я даведаўся, што жандар пакачаўся на ложку тъдні з тры і аддаў богу душу... Так я аказаўся ў катаржніках. Паслалі нас спачатку ў Сібір, але з дарогі вярнулі: якраз пачалі ўзмацняць Бабруйскую крэпасць. У голадзе, холадзе і смуродзе мы рабілі нанава ўсе фартыфікацыі. Некаторыя не выгрымлівалі — накладвалі на сябе рукі або ўцякалі. Але куды ж ты ўцячэш — навокал балота. Праўда, калі каму ўдавалася вырвацца, то яго і не надта шукалі. У крэпасці ўвесь час быў у запасе з дзесятак лішніх катаржнікаў, якія потым замянялі ў спісах шчаслівых уцекінераў.

— Цікавы быў бы сюжэт: адзін катаржнік жыве пад імем другога, а потым яго выпускаюць на волю, ён вымушаны з'явіцца ў чужы дом...

— Вось іменна: пад чужым імем... Давайце хадзіць, хутчэй хадзіць — тады і цяплей будзе! — Галабурда на хвіліну замоўк, спрабуючы аддзяляць у думках галоўнае ад другараднага. — Там жа, у крэпасці, я здружыўся з Фабіянам Кастравіцкім, маладым шляхціцам з Астраўца. Кару ён адбываў па справе змоўшчыка Канарскага. Гэты Кастравіцкі сядзеў са мной у адной камеры. Расказваў мне пра Канарскага, пра яго дружбу з рускім афіцэрам Кузьміным-Караваевым, з палескім паэтам Францам Савічам. Потым пачаў вучыцца мяне грамаце. Хлопец я кемлівы быў — уміг улоўліваў, што ён кажа. Так Фабіян і адкрыў мне вочы на свет: хто я такі і што трэба рабіць.

— Жыве гэты Кастравіцкі яшчэ?

— Не, памёр на маіх руках. А было гэта так. Прыслалі неяк у крэпасць надта паганага наглядчыка. Да ўсяго чэпіцца, чуць што — штыком пора. Неяк мы плот на фарштаце гарадзілі. Прыйбіў я дошку — наглядчык сказаў: крыва. Прыйбіў другі — зноў гаворыць, што крыва! Трэці раз я ўжо наўмысна прыбіваю, каб вышла коса, а ён бачыцца маю наўмыснасць. І тут ён як уз'юшыцца, як кінецца на мяне са штыком. А я за сякеру — і прама яму ў чэррап! Наглядчык упаў, акрываўлены, стражка разгубілася, кінулася яго падымаць. Ну, тады я і рвануў, хоць закаваны. Кінуўся за плот, потыш — у хмызы, праз балота. Гляджу — і Фабіян бяжыць. Па нас пачалі стралаць. Кастравіцкаму ў грудзі папала, а мне ў руку. Упалі мы абодва ў багну, стайліся. Ну, яны пастролялі яшчэ для прыліку, а потым пайшлі, у балота за намі не палезлі.

— Няўжо такое мажліва?

— Як бачыце — мажліва. Таму і ў жывых застаўся... Кастравіцкі адразу аслабеў, крываёй надта сышоў. Цягну яго правай рукой, цягну. Ажно чую: трывальніць ужо ён пачынае. Нейкую паненку да сябе кліча, нейкаму абяцае галаву скруціць. Потым вярнулася да яго свядомасць. То папрасіў тады хоць пахаваць яго ў зямліцы і маці пра ўсё расказаць, калі ўдасца мне да Астраўца дабрацца. Так яно і выйшла ўсё, як мы дамовіліся. З боскай і людской дапамогай я дайшоў да гэтых мясцін. Болей года хаваўся ў дому Кастравіцкіх на гарышчы. А потым з фальшывымі дакументамі пайшоў у кляштар. Прыар спярша баяўся мяне, а цяпер нічога — звыкся. Нават даверыўся мне.

— Сапраўды, міленькі, лёс твой вельмі падобны да лёсу майго Хадыкі. І калі б пісаў я сваю гавэнду цяпер, то павярнуў бы яе зусім іначай. Павёў бы Хадыку не ў лес, а...

Між дубоў, да якіх яны ледзь не дайшлі, нечакана пачулася буханне цяжкіх капытоў, скрып колаў. Нехта ехаў. Не паспей Сыракомля сысці з дарожкі, як з вячэрняга змроку выдзеліўся яблыкаваты конь, а за ім — і брычка на высокіх рысорах.

— Будьте любезны сказать: это имение — Анелин? — пачулася з брычкі.

— Анелін, — насцярожана адказаў Сыракомля. Каго гэта яшчэ прынесла ў іх пярэстую кампанію? — Але гаспадары, здаецца, ужо нікога не чакаюць...

— Мяне наўрад ці чакаюць. Аднак я павінен з імі сустрэцца, — незнаймы саскочыў з брычкі, і Сыракомля ўбачыў, што ён у форме, з пагонамі. Якімі — у змроку цяжка было разгледзець. — Дазвольце-с прадставіцца: ашмянскі земскі спраўнік Міхайл Аляксандравіч Серабракоў.

— Тутэйшы шляхціц Варакомля. Міраслаў Варакомля, да вашага ведама. А гэта брат Антоні з астравецкага кляштара, — Сыракомля адчуў, як унутры ўсё трывожна пахаладзела: прыехалі за Галенай, за тымі паперамі.

— Варакомля? — здзівіўся спраўнік. — Якое падабенства ў прозвішчах! Я спадзяваўся тут сустрэцца з паэтам Уладзіславам Сыракомлем.

— Сыракомлем? А адкуль вы мяне... гэта значыць, пана Сыракомлю ведаеце?

— Асабіста я ніколі пана Сыракомлю не бачыў, Аднак жа многа чытаў яго. І хацеў зрабіць яму прыемны неспадзянак, — спраўнік рашыў адразу выкласці свой галоўны аргумент. Бо, падумалася яму, Іншая хвіліна для шчырай гаворкі можа і не здарыцца. Ды і ўвогуле ўвесь гэты яго прыезд выглядае недарэчна.

— Які ж, калі гэта не дзяржаўны сакрэт?

— Не сакрэт! — рассміяўся Серабракоў. Ён амаль быў перакананы, што перад ім стаіць сам Сыракомля, але паколькі той не хоча назваць сваё спраўднае прозвішча, то давядзецца падтрымаць гульню. — Мае маскоўскія сябры папрасілі, каб я абавязкова перадаў яму пераклад аднаго яго верша.

— Верша? Хіба яго вершы цікавяць іншамоўную публіку?

— Уявіце сабе, зацікавілі! Пан Трэфалеў пераклаў на рускую мову яго «Паштальёна», а мой брат дарабіў да верша музыку. Цяпер гэту песню часта спяваюць у маскоўскіх салонах.

— Што вы кажаце! І няўжо гучыць?

— Гучыць! Спявак з мяне кепскі, таму не асмелюся здзекавацца з песні. А вось дэкламацыю — паслушайце, калі ласка. Увесь верш я ведаю на памяць.

Спраўнік ступіў крок наперад і, аказаўшыся амаль перад Сыракомлем, пачаў:

Когда я на почте служил ямщиком,
Был молод, водилася силенка.
И был я с трудом подневольным знаком,

Замучила страшная гонка.
 Скакал я и ночью, скакал я и днем;
 На водку давали мне баря.
 Рублевик получим, и лихо кутнем,
 И мчимся, по всем приударя.
 Друзей было много. Смотритель не злой;
 Мы с ним побратались даже.
 А лошади! Свистнул — помчатся стрелой...
 Держися, седок, в экипаже!
 Эх, славно я ездил! Служалось, грехом,
 Лошадок порядком измучишь;
 Зато как невесту везешь с женихом,
 Червонец наверно получиши.
 В соседнем селе полюбил я одну
 Девицу. Любил не на шутку!
 Куда ни поеду, а к ней заверну,
 Чтоб вместе пробыть хоть минутку...

— Хопіць, міленькі, хопіць! — усклікнуў Сыракомля. — Пераканаўся я, што гучыць. Яй-богу, гучыць! И выбачце, пане, за недарэчную містыфікацыю з прозвішчам! Сыракомля я, вядома ж, Сыракомля! Як жа я магу адмаўляцца ад майго першага друкаванага дзіцяці! Добра яго пераапрануў у гэтую іншамоўную апратку ваш пан... пан...

— Трэфалеў.

— Пан Трэфалеў! Хто ён такі? Таксама вершат ворац?

— Паэт. Малады паэт. Жыве ў Яраслаўлі. Але часта бывае ў Москве, у нашых агульных сваякоў.

— Ото ўсцешылі вы мяне, старога дурня! Чым жа я вам аддзячу за такую радасную навіну! Сам я перакладаў нямала, але каб мяне перакладалі... И так перакладалі... Пойдзем тады хутчэй у дом, сагрэемся чым!

— Не ведаю, ці будуць рады майму з'яўленню гаспадары. Госць не пачасе — горай татарына-с.

— Глупства! Яны добрыя і гасцінныя людзі. У вас жа да іх інтэррас ёсць.

— Галоўны інтэррас ужо не мае сэнсу: мне хацелася з іх дапамогай пазнаёміцца з літоўскім лірнікам. Гэта і братай наказ, і маё даўняе жаданне. А паколькі яно збылося, цяпер я магу і не зядзіжаць у Анелін.

— Пабойцея бога: гледзячы на ночь? И нашто, калі побач накрыты стол, а на стале — поўна старых напояў.

— Вы пераканалі мяне. Толькі не ведаю, дзе тут паставіць каня.

— Гэта мы зробім. Тут недзе мужык павінен быць. Ён, уявіце сабе, міленькі, нават за адным сталом з намі сядзеў.

— Мужык? За адным сталом? Гэта для мясцавага дваранства нешта новае, — цяпер яны ішлі па выбітай і таму відочнай у змроку дарожцы ў бок палацыка. Серабракоў левай рукой вёў за аброць каня, правай жа ўзбуджана жэстыкуляваў, нібы дапамагаючы сабе ў гаворцы. Брацішак, не жадаючы перашкаджаць, крыху адстаў. — А скажыце, шаноўны паяце, як выглядае гэты мужык? Ці не з вялізнымі кусцістымі брывамі?

— Так. Сам сівы, а бровы чорныя. Вы яго ведаеце?

— Якраз ён і паведаміў мне, што сёння ў Анеліне будзе Сыракомля. І хаця гэтане мой павет, я паехаў!

— Нічога не разумею... Дзеля чаго паведаміў?

І адкуль ён мог ведаць пра мой прыезд, калі я сам зранку яшчэ нават не падазраваў аб існаванні Анеліна?

— Для мяне самога тут многа загадак. Але хацеў бы вас папярэдзіць: сцеражыцца гэтага мужыка! Ён аслеплены незразумелай мне нянавісцю і гатовы на любы ўчынак.

— Нянавісцю да мяне? Але ж я першы раз яго сягоння відзеў.

— Не ведаю, — Серабракоў азірнуўся на дамініканца, які, зліваючыся з цемрай, ішоў ззаду. — Можа, вашы рукапісы маюць да ўсяго гэтага якое дачыненне? Ён мне гаварыў аб паперах, схаваных у нейкім вулеі.

— О, літасцівія нябёсы! Толькі не гэта! — вырвалася ў Сыракомлі. Кроў прыліла яму ў галаву, і ён зусім разгубіўся, не бачачы шляхоў выратавання Галены. — Подлы хлоп, а я ж яго яшчэ за стол прывёў... Не бярыще, пане Серабракоў, усё гэта ў галаву! От, звычайны жаночы флірт. Гаспадыня гэтага дома ў мяне крышку закаханая, дакладней, была калісьці. Я ёй даваў пачытаць новыя любоўныя вершы... П'есы, значыць, яна іграе на сцэне. А гаспадар раўнуе да мяне. Так яна, сардэчная, і хавае рукапісы па розных закутках... Богам прашу вас, пане Серабракоў! Калі вы разумееце, што такое мужчынскі гонар, а вы не можаце гэтага не разумець, то вы не будзеце шукаць мае рукапісы.

— Да я і не збіраюся шукаць. Тут яе мой павет, не мая ўлада. А калі яшчэ просіце вы асабіста, то якая можа быць гаворка! Усе размовы на гэту тэму лічу канчаткова вычарпанымі. Не кажыце нават гаспадыні, не хвалюйце яе.

— Ну от і добра, от і адлягло ў мяне ад сэрца... Заўсёды ведаў, што сярод рускіх ёсць добрыя душы! Скажыце толькі, міленькі, адкуль вы, прыезджы чыноўнік, так добра ведаеце мову беларусінскага народа?

— Як — адкуль? Я ж сярод яго жыву ўжо другі дзесятак год! Ем яго хлеб, слухаю яго песні. Толькі да сённяшняга дня не ведаў, што ён беларусінскі. Лічыў яго літоўскім, бо звычайна беларускімі называюцца Віцебская і Магілёўская губерні.

— Так ужо здарылася, што ў аднаго народа — два імёны. Але гаворыць ён яднакава — што тут, што ў ваколіцах Мінска і Нясвіжа, што пад Магілёвам. Амаль яднакава: чым далей на ўсход, tym меней польскіх слоў і болей рускіх.

— Цікава, я нядаўна чыгай працу пана Шпілеўскага...

— Людвік, дзе вы ўсе падзеліся, мы даўно ўжо вас шукаем, — перад імі нечакана выраслі постаці Галены і Марысі. — Пара за стол сядашь. I чаму вы каня ведзіцё? — тут Галена асеклася, пабачыўшы, што побач з Сыракомлем стаіць не брат Антоні, а чалавек у службовай форме.

— Знаёмцеся, сэрданька, гэта пан Серабракоў з Ашмяны. Ён... адным словам, мы мелі з ім прыемную гаворку, і з нашага боку было б непачцівасцю не запрасіць яго на вячэрну. А гэта пані Галена Маеўская, утalenтаваная акторка і ўвогуле спагадлівая душа.

— Не трэба, Людвік... Аднак жа, хоць я і не гаспадыня, запрашаю за стол. Як у нас кажуць: госьць у дом — бог у дом!

— Ведаю я і другую тутэйшую прымайку: госьць, як і рыба, на трэці дзень пачынае смярдзець. Таму адразу агаворваюся, што гасціннасцю злоўжываць не буду. Ды і не магу: заўтра зранку мне трэба быць ажно ў. Вільні. Абы крыху спачыць — мне і каню.

— Няхай бы пан Талочка распарадзіўся наконт каня, — няўпэўнена параіў Сыракомля.

— Зараз хто-небудзь пашукае яго... Марыся, ты не відзела, куды дзеўся вясняк, што сядзеў за сталом?

— Каля сходаў стаяў, як мы выходзілі. Ці не гукнуць яго?

— Гукні! А калі пану Серабракову рана заўтра ехаць, то я папярэджу Агатку, каб хоць гарбаты паставіла.

— Не хвалюйцеся, прашу вас. Я чалавек спартанскага крою. Магу і крынічнай вадой абысціся нашча.

— Нашто вадой, калі знайдзеца і кілішак акавіты.

— З раніцы не ўжываю-с. I, апрача ўсяго іншага, прад светлыя вочы губернатара трэба паўстаць.

У жаўтаватай пасме-смузе ад асветленага акна з'явіўся Грыва. Крыху за ім ішла Марыся.

— Клікала пані?

— Клікала. Трэба разбудзіць Талочку... Хаця не, не варта. Разам з гэтым панам адвядзі каня на канюшню. Дзвёры не замкнёны. Толькі на праход прыкрыты. Па меншай меры, так сказаў пан Ляшчынскі, калі брат Антоні турбаваўся, як свайго каня ўзяць,

— Вось добра! — усцешыўся дамініканец, які, не назаляючыся, стаяў трохі зводдаль. — За адным заходам я вазьму свайго Расінанта. Толькі куфэрачак перш знайсці трэба.

— А то лепш застаныцеся. Цёмна ж, хоць вока выкалі.

— Нічога. Так я пастановіў — і так павінна быць.

— То ідзіце. А мы вас тут пачакаем. Толькі, — Галена звярнулася да Грывы, — распражы каня і дай яму сена. У застаронцы знайдзеш.

— Добра, пані.

— Слухай, Людвік! — зласліва пачала Галена, калі ўсе, апрача Марысі, аддаліся. Зрэшты, Марысі не было чаго асцерагацца. — Я ведала, што ты здольны на глупствы, але такога ад цябе не чакала. Запрасіць ледзь не жандара за стол! Гэта ж скандал! Што ўсе скажуць? Скажуць: вось хто сапраўдны Юдаш, вось хто павінен быў аказацца трынаццатым. Ты хоць ведаеш, хто ён такі?

— Ведаю: ашмянскі спрайнік.

— Тым болей! У такой сітуацыі, калі тут гэты... чалавек з Вільні.

— Якраз у такой! — ціха ўзарваўся Сыракомля. — А ты лепей хацела б, каб ён зрабіў вобыск — а ён ведае, дарэчы, дзе шукаць! — і знайшоў вашы няшчасныя... Як іх там... Рукапісы!

— Значыць, ведае ўжо, — адчайна ўздыхнула Галена. — Рагаваць іх трэба. І хутчэй!

— Не рабі новага глупства, Галена. Няхай усе раз'едуцца. Ці спаць пойдуць.

— Але адкуль жа людзям стала ўсё вядома?!

— Ад цябе самой, сэрданька, ад цябе самой! Ад каго ж яшчэ! У канспірацыю пагуляць захацела. На вачах усёй вёскі, — Сыракомля скоса глянуў у бок Марысікі. — Вот і данесла вёска. І найпершы той, каго я прыгрэў за столом. Не чатырнаццаты ён быў, а трынаццаты! Прадаў усіх, толькі не ведаю, за якія сярэбранікі.

— Але ж слухай, Людвік, не разумею, калі ён паспеў. Раніцай быў тут, вечарам — тут. І, здаецца, такі спагадлівы, чалавека выручыў. Толькі, праўда, дзіўны ён нейкі.

— І на мяне дзіўна глядзіць, усё загаварыць памыкаецца, — успомніла Марысія.

Галена ўважна зірнула на яе і кругнулася да Сыракомлі:

— Як жа я адразу не здагадалася, у што тут усё ўпіраецца! Цяпер ужо разумею, чаго ён прывалокся ў Анелін. Ах жа дурніца я! Такая дурная!

— То, можа, сэрданька, раствумачыш нешта і мне?

— Толькі не тут, Людвік... Трэба зноў за стол ісці: усе нас чакаюць... Але што з намі цяпер будзе? Загінулі мы ўсе, ах, як недарэчна загінулі, — Галена была ў роспачы.

— Нічога не будзе, — Сыракомля стаў паблажліва супакойваць жанчыну. — Гасцінна запросім спраўніка за стол. Чалавек ён, здаецца мне, разумны. Я супакоіў яго, што... пад пчалінай апекай знаходзяцца мае вершы, якія ты схавала ад раўнівага гаспадара. І шукаць ён нічога не будзе. Наадварот, перасцярог мяне, сказаў пра мужыка. Сярод іх таксама розныш людзі бываюць. І тыя, якія вешаюць, і тыя, якіх вешаюць. Так што трэба...

— Цішэй, вяртаяцца...

Грыва між тым усё нашэптуваў на вуха Серабракову:

— І пра пажар, ваша сяцельства, гаварылі. Думалі, за перапрашэннем, што я дурны, што нічога не кумекаю. А я кумекаў, толькі прыкідваўся. Тады яны адкрыта пачалі пыгаяцца, ці пайду я паліць агонь супраць цара-бациюхны.

— Хто — яны?

— Гэты... Сыракомля, а з выгляду такі добры, здаецца. Яшчэ адзін русавы, каля мяне сядзеў. Але найболей то сам гаспадар. Цара гнілой старадрэвінай назваў. Сказаў, што зваліць яе і плугам зааруць... Браць яго трэба, ваша сяцельства.

— Гэта ўжо нам дазволь думаць, каго браць, а каго не.

— А паперы, ваша сяцельства, я магу ў караніках і сам пашукаць. Толькі скамандуйце мене...

— Вось што! — Серабракоў спыніўся. — Не лезь ты болей куды не трэба! Не з тваёй галавой тут усё раскумекаць. І — каб нагі тваёй тут болей не было! А то біты будзеш. Зразумеў?

— Зразумеў... — нічога не зразумеў Грыва. — Але як жа так? Я не для сябе стараўся...

— А мы вас зачакаліся, — Галена і Сыракомля выйшлі настустроч Серабракову. — І бліны ўжо стыгнуць. То просім!

— Чым хата багата, тым рада, як любіць казаць Караганскі.

— Чытаў і яго, — прызнаўся спраўнік. — Востра піша. Але няма таго палёту і той шчырасці, што ёсьць у яго духоўнага настаўніка. Ён жа ваш вучань, здаецца?

— Вучань, і здольны, скажу я вам, вучань. Ад мяне ён толькі манеру пераняў. А так — сам арэ сваю дзялянку. Глыбока арэ...

Ад веранды нечакана з'явіўся брат Антоні. У чорнай капе і чорнымі кептуры, ён здаваўся прывідам. У змроку пабліскваў толькі паліраваны куфэрачак.

— Заставайцеся з богам, — дамініканец зрабіў у паветры знак крыжка.
— Каму ў дарогу — таму час!

— Шчасліва! І не забывай, міленькі, пра нашу размову. Будзе пераклад
гатовы — адразу да мяне!

— Вядома, як жа інакш! Буду жыць спадзяваннямі на нашу новую
сустрэчу... Вы ж вяртайцеся ў дом. Там ужо трывожацца пра вас, у мяне
пыталі. За стол збіраюцца сядць.

— То ўсяго добра, святы браце!.. Сапраўды хутчэй пойдзем, Людвік,
прасі пана спраўніка. Чакаюць жа нас.

Грыва нерашуча пасунуўся за ўсімі. Думкі яго перамяшаліся, бы каша
са скваркамі, і ён зусім не ведаў, што рабіць: паслухаць спраўніка ці ўсё
рабіць па-свойму? А можа, ва ўсім даверыцца Марысі, сваёй крывінцы...

— Ты яшчэ тут? — сцішана прашыпела Галена, убачыўши, што Грыва
памыкаецца падысці да Марысі. Але адразу ж узяла сябе ў рукі. — Ідзі
сабе дамоў, добры чалавек. Дзякуй, што напаліў печкі...

Цяпер ужо і месца за сталом не будзе. Відзіш, пан спраўнік сваім
прыездам нас апчаслівіў.

— Я за стол і не рвуся, — Серабракова зæела самалюбства. — І калі
месца няма...

— Ды не, — запярэчыў Сыракомля, — вы не так зразумелі. Селянін
аказаўся засталом выпадкова — толькі таму, што нас выйшла
трынаццаць. Але раз гэты пракляты лік цяпер нам не пагражает... — тут
Сыракомля раптам скамянуўся: пагражает, яшчэ як пагражает, бо не стала
ж дамініканца. Але адступаць ужо не было куды. — Так што, міленькі пане
Серабракоў, ніякай адмовы мы не прымаем. А ты, — Сыракомля
звярнуўся да Грывы, — ідзі сабе ціха дахаты, ідзі! І добра задумайся, які
ты чалавек!

Грыва маўкліва застаўся ззаду. Цяпер у яго ўжо не было сумненняў,
што спраўнік выдаў яго панам і пойдзе разам з імі піць. Заадно ён з імі,
паўзучы гад! А яшчэ людзі казалі, што ён спагадлівы да мужыкоў...
Прыкідваеца толькі. На калені стаць не дазволіў, Ах ты, змяя
падкалодная! Ну, я ж табе пакажу, дзе ракі зімуюць!

— А можа, мы яго дарэмна адправілі? — патаемнае сумненне мучыла
Серабракова, і ён адкрыта дзяліўся ім з людзьмі, якія, выходзіла так, сталі
яго саўдзельнікамі ў нейкай не зусім зразумелай для яго справе. — Няхай
бы ўжо застаўся. Гэта ж цікава: мужык уznімае келіх разам са шляхтай! У
майм Звянігарадзе на такое, мусіць, не пайшлі б.

— Мне не хацелася б тут рассказваць пра пэўныя дадатковыя
акалічнасці, — суха адказала Галена. — І яны могуць зрабіць гэтага
мужыка помслівым і небяспечным.

— Жанчыны заўсёды любяць гаварыць загадкамі, — спрабаваў усміхнуцца Сыракомля. — Зрэшты, што тут шкадаваць: адправілі — і баста.

Калі Сыракомля адчыніў дзверы ў салон, іх сустрэлі вымушанымі ўсмешкамі. Усе сядзелі ўжо за столом і елі пульхныя гарохавыя бліны з чорнай ікрой. Накладвалі яе лыжкай, размазвалі з маслам і елі, скруціўшы блін у трубачку. Па кругу хадзіла пузатая пляшка з блакітнай вадкасцю.

— А мы ўжо думалі, што вы зніклі назусім. Пад покрывам ночкі... — Янінцы не цярпелася адпомсціць Сыракомлі за няўлагу, але, пабачыўшы ў дзвярах трэцюю асобу, яна асеклася.

— Панове, — смела пачала Галена, — да нас далучыўся пан Серабракоў. Акажам жа яму нашу традыцыйную гасціннасць!

— Просім, просім, да нашай кампаніі! — адаўваўся адзін Шэміс. Паколькі Гервяты ўваходзілі ў Ашмянскі павет, ён ведаў Серабракова і нават аднойчы прымаў яго ў сваім доме. — Лепшым прадстаўнікам рускага дваранства мы заўсёды рады. Сядайце каля мяне — мы зараз крыху пасунемся.

— Не трэба скоўвацца, панове, — умяшалася Галена. — Новаспечанаму грамадзяніну Грывае зажадалася пайсці дахаты, і, прызнацца, мы яго не надта стрымлівалі. Вось сюды, пане спраўнік. І талерачка чыстая, — на шыі Галены выступілі чырвоныя плямы. Яна мітусілася вакол стала, не ведаючы, як наладзіць размову. — Пане Паляноўскі, наліце чаго свайму суседу. Толькі, можа, не з гэтай пляшкі — занадта падазроны колер...

— Го-го, панечка, — Дайнаровіч кінуўся абараняць сямейнае пітво. — Эта ж настоены крываўнік. Значыцца, так: бярэм паўфунта крываўніку ў самым яго цвіценні, запарваем, а потым цэдзім праз вату. На ваще застаецца блакітны алеек. Збіраем яго, разбаўляем з гарэлкай. І выходзіць прыемны і здаровы трунак, асабліва скутэчны на гемароі. Я сам...

— Не трэба, дзядзю, — папрасіў Яцак. — Не ўсім цікава слухаць пра хваробы... Давайце лепей папросім пана Сыракомлю, каб нам пачытаў сваю паэзію.

— Слунше! — збудзіўся граф. — Пшэцеж то така оказ'я!

— І дамы далучаюцца да гэтай просьбы! — Янінка па-ранейшаму не магла ні хвіліні ўседзець на месцы, чым толькі нервавала Сыракомлю.

— Што-небудзь пра каханне, — запунсавела Ядвіга.

— Пра каханне, да ведама мілых дам, — Сыракомля спалохана глянуў на Серабракова: ці памятае? — я не пішу ўжо цэлую вечнасць. І сваё ўвогуле чыгатаць не люблю. Каб лішні раз не пераконвацца ва ўласнай бяздарнасці.

— Ну хоць адзін вершык! — Янінка ўмольна склала далоні.

— Але я не ўзяў сваіх кніжак.

- Тады па памяці! — губы Янінкі выпнуліся двумя сэрцайкамі.
- Напамяць нічога не помню. Галава стала дзіравая, як рэшата.
- Аднак жа паэты могуць імправізаваць. Міцкевіч, кажуць, імправізаваў.
- Міцкевіч мог. Ён быў вешчуном. А я да іх не належу.
- А чаму Міцкевіча празвалі вешчуном? — Шэміс імкнуўся спыніць жонку, хоць яму гэта слаба ўдавалася. — Ён што — мог прадбачыць будучыню?
- Мог. І блізкую і далёкую. Седзячы ў Пецярбургу, ён аднойчы вешчаваў, што будзе ў далёкім двухтысячным годзе.
- Ну і што? — зацікаўлася нават Дайнаровічыха. — Прыйдзе анціхрыст?
- Не, шаноўная васпані, пра антыхрыста ў Міцкевіча нічога не гаворыцца. І нашто яго прышэсце, калі тысячи антыхрыстаў ужо даўно ходзяць па зямлі... Вяшчун казаў пра іншае. Што ў двухтысячным годзе можна будзе дома, седзячы каля камінка, бачыць, што дзеецца ў тэатры...
- Няўжо — праз якую падглядную трубу?
- Не ведаю, міленькі, можа. Далей: можна будзе злётаць на іншую плянэту, скажам, да венерыянак ці як іх мілагучней назваць...
- Панове, панове! — умяшалася Галена. — Бліны стыгнуць, кілішкі вычыхаюцца.
- Ну — па ядывай, міленькі! Няхай бяжыць у раток на прыемнае знаёмства!
- А як тады будуць танцеваць? — на Янінку не было ніякага супыну. — Міцкевіч нічога не казаў?
- Нічога. Але я думаю, сэрданька маё, што на бруху. Поўзаючы на бруху. Хадзіць жа будуць на галаве.
- А цалавацца тады будуць?
- Супакойся, міленькая, будуць. Але не ў губкі, бо іх будуць тады маляваць у чорны колер...
- Матка найсвентша! Як чарты. На губах — пячатка д'ябла.
- ... А ў каленькі.
- Фі, то дзеля гэтага прыйдзеца паднімаць падол.
- Не прыйдзеца. Сукенкі будуць кароткія, вышэй каленькаў.
- Які сорам! — не сунімалася Дайнаровічыха.
- Але ж кожанне застанецца...

— Замоўкні, Янінка! Ёсць рэчы, куды больш сур'ёзныя, чым вашы падалы, — Шэміс бесцыхы монна абарваў жонку. — Як, пане Сыракомля, будзе ісці поступ? Як будзе жыць людскасць? Павяшчуйце нам!

— Вешчаваць, вешчаваць! — як дзіця, падскочыла Марыся. Адзін яе сусед, граф, кляваў носам, другі маладзейшы, з прыездам новага чалавека, неяк сцяўся, замоўк — і яна зусім не ведала, што ёй пры такіх акалічнасцях рабіць.

— Вешчаваць? — перапытала Сыракомля. Захапленне Марысі раздражніла яго: бач ты, дзіцё яшчэ, няхай і прывабнае, а ўжо камандуе. — Нашто вешчаваць пра далёкую будучыню, калі нам баліць сягонняшні дзень? Не вешчаваць трэба, а бічаваць!

— І вешчаваць т-таксама, — падтрымаў Шэміса Каліноўскі. — Каб ведаць, у імя чаго бічаваць.

— Але ж для того, каб вешчаваць, павінна быць, родненкія вы мае, такая дробязь як натхненне.

— Дык і натхняйцеся намі, ешце нас вачыма. Мы будзем толькі рады, — Янінка гаварыла ад імя ўсіх, але мела на ўвазе сябе.

— Калі Міцкевіч пачынаў імправізаваць, ён выпіваў вялікі келіх крамбамбулі, — не здаваўся Сыракомля.

— А што гэта, вашмосць, за звер? — такога пітва не ведаў нават Дайнаровіч.

— Бяруцца розныя трункі і мяшаюцца, — Сыракомлеў голас прагучай няўпэунена: ён таксама добра не памятаў, што там з чым злучаецца.

— Дык бярыще, пане паэце, і мяшайце, хіба мала вам розных пляшак на стале?

— Патрэбен вялікі келіх — куляўка або раструхан...

— Ёсць у нас куляўка! — усклікнуў Ляшчынскі. — Ляжыць у буфетнай. Святой памяці тата казаў, што ў яе лезе роўна кварта, — гаспадар кінуўся за дзвёры.

— Не трэба, Людвік, — прашаптала ля вуха Галена. — Табе няможна. Шануй сваё здароўе.

Сыракомля рэзка павярнуўся, акінуў Галену поглядам. Калісці жаданая, яна здавалася цяпер зусім чужой. Плямы ішлі па ўсім твары, выступалі на шыі. Адцвіла півонія, адцвіла!

— А нашто, сэрданька, яго шанаваць? Дзеля каго і чаго?

— Хаця б дзеля ўдзячных чыгачоў.

— Удзячных? Дачакаешся ад іх удзячнасці, як жа! И якая мне, нарэшце, справа да ўсіх на свеце? Пані Яніна тут добра сказала, — Сыракомля горка

ўсміхнуўся, — хіба гэта істотна: дадуць пра мяне Аргельбранты¹⁸ наступнага стагоддзя дваццаць радкоў ці не дадуць ніводнага?!

— Нашто вам г-гаварыць тое, у што самі не верыште?

Ляшчынскі між тым нёс куляўку — высокі келіх без ножкі, які нельга паставіць і таму трэба піць без продыху. Сыракомля няўпэўнена ўзяў яго ў руکі, разгледзеў на святое радзівілаўскую манаграму, выразаную на тонкім шкле. Адступаць не было куды.

«Ну, я ім выдам! — падумаў помсліва. — Я ёй зараз выдам, каб зразумела, каго згубіла, каго на такога сухара памяняла! І гэтае дзяўчыною слухае. Каб потым унукам легенды расказвала... Легенды — пра што? Што ён ім зможа выдаць, такі недалужны. О, каб гэта год дваццаць таму. І мець тады такую галаву, як цяпер!»

Сыракомля ўзяў куляўку ў левую руку, наліў туды да палавіны настойкі крываўніку, дадаў з квадратнага бутліка трохі араку,, потым — густой малвазіі, што заставалася яшчэ на дне пляшкі, урэшце, дапоўніў келіх кмяноўкай. Атрымалася каламутная вадкасць ледзь не чорнага колеру. Сыракомля глянуў на яе з агідай. Але адусюль у яго ўтаропіліся цікаўныя вочы.

«Што ж ім выдаць? — думалася. — Нейкае глупства. Але глупства геніяльнае. Каб аж дрыжыкі па скуры пабеглі. Каб аж немарасць іх узяла!»

Поўную куляўку Сыракомля ўзяў у правую руку, пакруціў, каб усё хоць крыху разбоўталася, і — выхіліў.

— Няхай яе! — закашляўся, ледзь не захлінуўшыся. — Як гэта нашы продкі такое паскудства пілі!

— Загрызіце хутчэй! Ось гэтай рыбкай.

— Дзякую, міленькі, не трэба. А то настрой прападзе... Дык чаго ж васпанства ад мяне чакае? Пра што я маю вешчаваць?

Запанавала прыкрае маўчанне. Сапраўды: пра што? Патрываўжылі толькі чалавека.

— Скажыце, вашмосць, лепей, калі прыйдзе канец свету? — першай знайшлася Дайнаровічыха. Яе печаныя яблыкі зморшчыліся ў вымушанай усмешцы. — Калі, значыць, мы ўсе паўстанем з магіл, каб з'яўвіцца на самы астатні суд.

— Нашто, цёцю, гаварыць пра такія страшныя рэчы за сталом ды яшчэ перад ночкай, — умішаўся Ляшчышскі. — Лепш, пане Сыракомля, расскажыце нам пра махінны поступ, пра век пары і паравозаў, які нас чакае. Хоць вам, пэўна, абыякавыя паравозы. Ваша сэрца занята русалкамі і амурамі.

¹⁸ Браты С. і М. Аргельбрант'ы — віленскія і варшаўскія кнігадрукары XIX ст., праславіліся выданнем энцыклапедый.

— Чаму ж абыякавы, — у словах гаспадара Сыракомлі адчулася затоеная рэўнасць да Галены. — А хто ж тады пісаў, што паравозы хутка з нечуванаю сілай папруць на заход Еўропы літоўскае збожжа і літоўскае дрэва?! Хто славіў у сваіх вершах век прагрэсу, які нас, нібы стрыножанага ніткай вераб'я, звязаў тэлеграфам з той жа Еўропай?! Не, пане гаспадару, калі б пан прачытаў хоць адзін мой зборнік, для такіх папроکаў не было б анікіх падстаў!

— Бяру свае слова назад. Але ж калі вам сапраўды неабыякавыя гэтыя тварэнні чалавечага разуму, то і праслаўляйце іх!

— Праслаўляйць? А за што, міленькі? За тое, што гэтыя паравозы ўрэшце возьмуць верх над чалавекам і яго разумам?!

— Як гэта? — збянтэжыўся гаспадар.

— А так! — Сыракомля пачаў уваходзіць у ролю вешчуна. — Уявім сабе нашу зямельку гадоў праз сто і пяцьдзесят. Уся яна, як ніткамі клубок, апугана жалезнымі каляямі. Як мурашы, бягучы паравозы, цягнуць за сабой гарады на колах. Вагоны ўсёды — на зямлі, на вадзе і нават у паветры...

— Ну, гэта ўжо казка для дзетачак, — не выгрымаў Лакуціеўскі. — Усім вядома, што жалеза цяжэй, чым паветра. Значыць, вагон адразу зваліца ўніз.

— А вось і не зваліца! Чалавек прыдумае метал, лягчэйшы за паветра. Або будзе выстрэльваць вагоны, як мы выстрэльваем снарады. Яны ж ляцяць у паветры!

— Але хто асмеліца сесці ў такі вагон? — Лакуціеўскі пераможна паглядзеў навокал. — Ён жа, зваліўшыся, разаб'ецца на дробны друз!

— У канцы будзе вялізная капа сена. На яе, як на падушку, і прыземіца вагон!

— І па голай зямлі поезд не пойдзе, бо загразне ў пяску па самыя атосы, — разважыў, калупаючы ў носе, Дайнаровіч. — А ў балоце за нашымі Мешкуцямі — дык зусім засядзе.

— Чалавек, міленькія вы мае, навучыцца плавіць камень і заліваць ім зямлю. Або возьмем вулканічную лаву...

— То што ж тады будзе расці праз камень?

— Тое і я кажу. Машына пераможа чалавека, загоніць яго пад зямлю, пад ваду. Неба будзе засціць чорны дым ад паравозаў. У іх ненажэрнае чэрыва пойдуць лясы. Праўда, усё за чалавека будуць рабіць паравозы. Цугам станем вазіць ваду ў лазню, цугам — ездіць па грыбы і ягады, цугам — араць поле...

— Як гэта — араць поле? Я ж казаў: паравоз праваліцца. Калі ўзяць балоты за Мешкуцямі і Задворнікамі...

— А от і не праваліцца. Будзе ён ісці па жалезнай каляі і цягнуць за сабой на доўтіх сталёвых вяроўках сотні плугоў...

— Так гэта ж добра! — ухвальна азваўся гаспадар. — Чалавечая праца стане лягчайшая. І больш прыемная.

— Што тут добрага! — Сыракомлі зноў захацелася падражніць Ляшчынскага. — Ад гэтых паяздоў людзі проста развучацца хадзіць, забудуцца, што такое конь і як яго запрагаць. Коней увогуле забароняць трymаць. Але знайдзецца адзін дзяржаўны злачынец, які схавае пару коней, а потым, калі людзі адумаюцца, размножыць іх зноў. Як Ной — звяроў пасля сусветнага патопу.

— Затое ў чалавека будзе шмат часу! — уклочыўся ў гульню Серабракоў.

— Які там час! Наадварот, час возьме верх над чалавекам. Цяпер мы кіруем часам, ці нам так здаецца, а потым час будзе кіраваць намі. Усё станем рабіць подбегам, не аглядаючыся ні назад, ні ў бакі. Дзве мінуткі на прыяцеля, мінутку — на жонку, паўмінуткі — на дзяцей, па пяць грамаў гэтай, як яе, ага: крэслаўкі на развітанне — і зноў па паяздах, зноў у розныя бакі, у пагоні за прывідам шчасця, — Сыракомля закашляўся.

— А мне спадабалася ваша ідэя пра гарады на колах, — бліснуўшы шкелцамі акуляраў, Ляшчынскі запоўніў перапынак у гаворцы. — Уявіце сабе: у кожнага — свой вагон. І кожны ездзе, куды хоча і калі хоча. Сягоння ў Пецярбург, а праз тыдзень — у Парыж. Спяняецца і жыве, як у сваім доме. Зручнасць якая!

— Зручнасць? Чалавек захлынецца ў гэтым патоку. Узнікнуць такія заторы, што — ні прайсці ці праехаць. І тады, я ж казаў, успомніць, што можна ездзіць конна ці хадзіць пешатой. А дом на колах? Што з таго дома... Дом мусіць быць там, дзе радзіма, — неаддзельны ад поля і лесу.

— Значыцца, дамы будуць такія, як цяпер?

— Чаму такія? Яны стануць часткай натуры. Чалавек навучыцца назапашваць цяплю і холад. І тады адпадзе патрэба ў сценах. Паклаў на стол кавалачак цяпла, адгарадзіў сябе цёплымі пасмамі паветра — і жыві на здароўечка. Хадзі босы па траве, слухай шчабятанне птушак. Усё навідоку, усё натуральна!

— А як жа, пане Сыракомля, жыць у такім доме? — Янінка, відочна, уявіла сябе ў пікантнай сітуацыі. — Там і пацалавацца будзе нельга. Абавязкова нехта падгледзіць!

— Ну і што, калі падгледзіць? Хіба каханне — не такое ж натуральнае з'явішча, як сон або смерць? Патаемнае тады, да ведама пані Яніны, стане яўным, а яўнае — патаемным.

— Як гэта?

— А так. Людзі, да прыкладу, будуць патаемна, хаваючыся ад другіх, спажываць сваю страву, бо ім будзе сорамна, што ядуць яны не натуральнае, а нейкія хімічныя парашкі. Ядуць зямлю, здабраную пажыўнай мікстурай. П'юць лікворы, настоенныя на смаляных карчах,

— Бож-жа мой! Як смалу ў пекле. Гэта ж канец свету. Я казала, што будзе канец свету. І скора!

— А пэўна будзе, шаноўная пані Дайнаровічава. Калі чалавек з-за ўласнага вагона стане перагрызаць горла другому чалавеку! — Сыракомля не прамінуў аказіі зноў падкалоць Ляшчынскага.

Запанавала няёмкая пярэрва.

— Цікава ўсё ж, будзе тады каханне ці не будзе? — першай уздыхнула Янінка.

— Пакуль захаваецца сям'я, пакуль будзе нараджацца чалавек, да таго часу застанеца жышці каханне, — за Сыракомлю адказаў Каліноўскі.

Усе, асабліва Галена, пытальна глядзелі на свайго вешчуна.

— А вось і не будзе! — узарваўся Сыракомля, адчуўшы погляд нядаўнай каханкі. — Сям'і не будзе. Кабеты стануць амazonкамі, даб'юцца роўных правоў з мужчынамі і тым самым загоняць нас у магілу. Праўда, захапіўшы ўладу, кабеты нашы не адчуюць аніякага ад яе смаку і скора пачнуць прасіцца, каб гэту ўладу ад іх адабралі назад. Але іх голас ужо ніхто не пачуе. Мужчыны здрابнеюць, аслабнуць, аблянівеюць і не захочуць зноў стаць панамі жанчын і свету.

— Які ж-жах! Каб баба ўзяла верх над мужыком!

— То і нагавіцы мы станем насіць? — не цярпела ведаць Янінцы.

— Ага, што будуць насіць нашы праўнучкі? Застануцца турнюры ці зноў вернуцца крыніліны? — у пытанні Ядвігі прагучалаў яўны намёк на модную сукенку сястршы.

— Ведаю, міленкія, толькі адно: жанчыны будуць насіць металёвыя шаты — лёгкія, як пух, і празрыстыя, як паветра. А найбольш пекным, ну, такім, як панна Марыся, — ага, падумалася, няхай пазайздросцяць — і Галена, і Янінка, — такім будзе дадзена права танцаваць на балі ў касцюме Евы.

— Мужчыны п-пратэстуюць! Вы п-пазбаўляеце жанчын іх найвялікшай п-прывабнасці.

— Якой жа, калі не сакрэт?

— Сціпласці.

— І сапраўды, — пагадзіўся Ляшчынскі. — Жанчыны мне здаюцца найбольш прывабныя зімой, калі яны захутаны з ног да галавы. Тады большы прастор уяўленню.

— Вось-вось, міленькі, уяўленню! А ў сваім уяўленні якой вы кабету бачыце?! У гэтym — уся загваздка!

— Людвік, трэба быць больш сур'ёзным. Поза блазна лірніку не пасуе...

— Прабач, сэрданька. Калі вам усім ужо гэтак хочацца, то буду сур'ёзны. Такі сур'ёзны — каб аж жудасць брала! Калі гаварыць сур'ёзна, то... ага, людзі будуць насіць тое, чым сёння пагарджаюць. Зрэбныя кашулькі, шараковыя порткі, на нагах — лапцікі. На грудзях — накрыж дзве жабрацкія палатняныя торбачкі на розныя прычындалы. І гэта будзе найвялікшы шык.

— І ніякіх фальбаначак?

— І ніякіх фальбаначак! Усё проста, сціпла і мудра. Бо, міленькія вы мае, чалавек тады будзе ад нараджэння мудры.

— Сам па сабе? Без вучэння?

— Чаму сам па сабе. Не сам. Усё, што стануць ведаць людзі, будзе збірацца ў адзінным вялізным мозгу. А потым немаўлятак уночы, калі яны спяць, прылучаць тэлеграфнымі драгамі да таго мозгу — і яны будуць умечь усё тое, што ўмеюць іншыя. За адным заходам! Ну, можа, не за адным, а за некалькімі, за сотніяй.

— Тады і школа стане непатрэбная.

— Не, міленькі пане Лакуціеўскі, патрэбная. Але на іншае. Для выхавання чалавечых дабрачыннасцей. Для спасціжэння таямніцаў мастацтва. У школах будуць вучыць, як чэрпаць асалоду з паззіі, з карцін, якія, ажыўшы, пачнуць рухацца, з гукаў, якія можна стане сабраць у карабок, нібы порах у парахаўніцу. Будуць вучыць, як іграць на розных інструментах. Толькі не на фартаг'янах, а на дудзе і цымбалах.

— А як пан Сыракомля ўяўляе сабе мастацкую творчасць таго часу? Застанецца яна такім жа шмат пакутным актам тварэння, што і сягоння, ці прыме нейкія іншыя, механічныя формы? — адчувалася, што Серабракоў прадумаў сваё пытанне.

— Вядома, застанецца! Толькі з пакутлівага стане больш радасным. Ад чаго мы сёння пакутуем?

Ад неадпаведнасці паміж словам і вобразам. Ад таго, што нашы слова, фігуразна кажучы, — толькі бледныя цені таго, што мы бачым і адчуваем. А з часам людзі знайдуць такую паперу, якая дасць мажлівасць увекавечыць вобразы. Мы пабачым фарбы, пачуем гукі і пахі...

— Панюхаеш апісанне балю — і будзеш п'яны, хі-хі!

— Не перабірай, Стасю, вечна ты ўсунеш свае трывошы, — абурылася Ядвіга.

— А можа, міленькія, і папера стане непатрэбная. Паколькі думкі будуць перадавацца на адлемасці, то людзі зробяцца сведкамі самога

працэсу тварэння ў галаве творцы. Да яго ўяўлення падключаща не толькі суайчыннікі, але нават антыподы на другім баку зямлі. Тварэнне паэта адразу стане вядома ва ўсім свеце, і такім чынам адзін чалавек зможа ўздзейнічаць на лёсы ўсёй людскасці, — апошнія слова Сыракомлі былі адрасаваны Галене.

— Ну, от і добра, — Яцаку здалося, што ўжо настала пара спыніць гэтую непатрэбную камедыю, — тады і знікнуць усе бядоты. А людзі зажывуць у радасці і задавальненні. Давайце напоўнім келіхі за гэты поступ.

— Пачакайце, — нечакана ўмяшаўся Шэміс. — Мы пачалі занадта сур'ёзную размову, каб яе абарваць вось так, на паўслове. Мне хацелася б пачуць ад пана Сыракомлі, як будзе выглядаць гэтая будучая супольнасць, шчаслівая і ўсім задаволеная. На чым яна будзе грунтавацца?

— На роўнасці, міленькі, на чым жа яшчэ. На роўнасці, свабодзе і братэрстве ўсіх людзей і народаў, — Сыракомля глянуў на Серабракова. Але на задуманым твары апошняга не было нязгоды. — На братнім саюзе Русі — Вялікай, Малой, Белай і Чорнай, а таксама Літвы і Кароны. А калі яны стануць жыць у міры і дружбе, то і астатнія народы пажадаюць да іх далучыцца! Што ж болей трэба на зямлі чалавеку?

— Роўнасць — гэта ясна ўсім. Але — якая роўнасць? — не сунімаўся Шэміс. — Нават самыя жорсткія тыраны не адмаўлялі роўнасці перад абліччам смерці. Потым французскія вальнадумцы сцвердзілі роўнасць перад правамі натуры. А як яно будзе потым?

— Потым будзе роўнае п-права перад абліччам хлеба, — за Сыракомлю адказаў Каліноўскі. — Роўнае п-права здабываць хлеб сваімі рукамі. Хлеб я разумею, як алегорыю ўсіх зямных даброт.

— І тады запануе агульнае шчасце? Рай для ўсіх?

— Гэта было б занадта проста, міленькі пане Шэміс. Шчасце, — Сыракомля зноў узяўся за сваё, — гэта надзея, што заўтрашні дзень будзе лепшы, чым сённяшні. Гэта ютрань, што свеціць нам у дарозе. Да раю на зямлі мы можам толькі блізіцца, але ў абсалюце ён немагчымы. Бо покі будзе жыць чалавек, датуль будуць зайдзрасць і здрада, будуць хваробы і смерць. Ну, няхай не такая заўчастная. Няхай чалавек сам сабе ўстановіць Мафусаілаў век. Няхай людзі прыдумаюць клей, каб прыклейць адарваную галаву ці руку. Але ж непазбежнасць смерці ўсё роўна будзе вісেць над намі дамоклавым мечам... Знікнуць адны згрызоты — на іх месца з'явяцца іншыя.

— Што пан мае на мыслі? — устрывожыўся прыхільнік паступальнага развіцця. — Паравозы і ўсялякія іншыя махіны?

— І шкоду, якая ад іх будзе! — Сыракомля ахвотна выкарыстаў міжвольную падказку Ляшчынскага. — Дзеля іх чалавек адарвецца ад маці-натуры, апаганіць яе. У людзей адаб'юць ахвоту да зямлі і жывёлы.

Усё стане штучнае. І тады нашы праўнукі зноў засумуюць па натуральнасці і першароднасці, зажадаюць глытка крынічнай вады, птушынага спеву, не заглушанага свістам лакаматывы, народнай казкі, у якой прабацькі нашы завяшчалі сваю мудрасць. Але вярганне да натуральнасці будзе доўгае і пакутлівае.

Сыракомля зморана заціх. Дрыжачай рукой наміў сабе кілішак ліквору, сквапна выпіў, не звяртаючи ўвагі на дакорлівы погляд Галены. Усё навокал здавалася яму прывідным, штучным, як тая далёкая будучыня. Нагаварыў ён абы-чаго, засмуціў бяседнікаў. А граф — дык тон зусім храпе, схіліўшы галаву набок. Што ж, няхай маюць тое, чаго самі жадалі.

— Я ж казала, што гэтыя паравозы да добра не давядуць. Чорт у іх сядзіць і чортам паганяе...

— Забараніць іх, пакуль не позна!

— Забараніць, дзядзю, няможна. Гэта ўсё роўна, што спыніць сонца.

— Яшчэ войны з-за гэтых праклягтых пачвараў пачнуцца!

— Войны? Хутчэй наадварот: жалезныя каляі зблізяць народы, аб'яднаюць іх, — Яцак заставаўся верны свайму куміру.

— Але ж будуць і тады войны? Як думае пан паэта?

Каму іншаму Сыракомля адказаў бы абразлівым словам. Маўляў, колькі ж можна тайчы ваду ў ступе! Але да Серабракова, які ратаваў гэту няўклодную канспіратарку, які прывёз яму рускага «Паштальёна», ён не мог быць непачцівым, Таму адказаў ухіліста:

— Ліха яго ведае. Можа, і будуць. А калі будуць, то не такія, як цяпер. Цяпер чалавек забівае са стрэльбы аднаго чалавека, Забівае, гледзячы яму ў очы. А потым будзе драгаваць паравозам сотні і тысячы. Трушчыць, не бачачы і не ражуючы сваіх ахвяр. Але, — Сыракомля зноў ажывіўся, — але калісыці наступіць астатняя вайна. Свет тады падзеліцца на дзве палавіны: на прарокаў і лжэпрапракаў, якія будуць выдаваць сябе за сапраўдных прарокаў. Адны стануць вучыць, каб любіць бліжніх, другія — каб іх ненавідзець. Адны будуць заняты стварэннем, другія — разбурэннем. Лжэпрапракі зрушаць з месца зямную вось — каб у іх заўсёды было лета, а ў ворагаў — зіма. Аднак жа выйдзе ўсё іначай. На сады антыподаў стануць наступаць пустыні. І тады прыйдзецца паставіць зямную вось на старое месца. Многа яшчэ будзе глупстваў і шкодаў, якія прыдумаюць лжэвучоняя ў царстве лжэпрапракаў. Урэшце перапоўніцца чаша цярпення адных, а нахабства другіх дасягне немажлівага. І тады лжэпрапракі пойдуць на нас вайной. А паколькі жыць яны будуць у антыподах, то стануць шпурляць у нас скрозь тоўшчу зямлі вогненныя згусткі, узятыя з сонца. Палаючыя кулі будуць упівацца ў нетры, як упіваецца ў свежы бахан хлеба востры нож, змазаны маслам. Падзіравяць наш шар, зрыюць лёхамі так, што ён павінен будзе вось-вось разваліцца...

— Бож-жачка мой, тады то ўжо наступіць канец свету!

— Не наступіць! Бо людзі нарэшце ўцямяць, што ў вайне той — не хто каго, а ніхто нікога. Не будзе каму, значыць, святковаць перамогу. І тады сярод лжэпраракаў знайдзеца адзін смелы чалавек, які прабярэцца ў падзямелле і знішчыць увесь запас штучных сонцаў. Загіне сам — але выратуе людскасць ад канца свету. І будзе гэта канец апошняй вайны і пачатак вечнага панавання добра на зямлі! Вось так, міленькія вы мае...

— Сыракомля ацёр хустачкай з твару краплісты пот, зняможана адкінуўся на спінку крэсла. — Больш вешчаваць я не буду. І не прасіце!

— Брава, пане Сыракомля! Такі ўзлёт фантазіі, такая выразная візія будучыні! — запляскаў у далоні Шэміс.

— І такая жахлівая, проста апакаліптычная.

— Але не безнадзейная. Вы заўважылі, п-панове, што ў нашага лірніка заўсёды ёсць п-праменъчык надзеі. І вера ў п-перамогу людскога разуму.

— Жаль толькі, што ніхто гэтага не запісаў, не ўвекавечыў, — пашкадаваў Серабракоў. — А нашым нашчадкам, відаць, цікава было б супаставіць сённяшня мары з тагачаснай рэальнасцю.

— Сапраўды: каб гэта чалавек мог прадбачыць свой будучы лёс. Свой і свайго народа, — чым больш замыкалася ў сабе Янінка, тым больш ажыўляўся яе муж. — Выбачце мяне, пане Сыракомля, але яшчэ адно малюсенькае і апошняе пытанне. Якім было б жыццё, калі б чалавек ведаў далейшую хаду падзеі?

— Пэўна што раем, — адмахнуўся Сыракомля. Выпітая крамбамбуля ды яшчэ ў сумесі з ліковарам усё больш затуманьвала яму галаву. — Чалавек пазбягаў бы памылак, усё жыццё сваё пісаў бы набела. А так першую палову свайго зямнога шляху мы грашым, а другую — папраўляем ці замольваем памылкі.

— А я не п-пагаджуся з вамі. Калі чалавек будзе ведаць сваё п-прадвызначэнне, то жыццё яго стане не раем, а п-пеклам, бо ён бяздзейна апусціць руکі.

— Панове, хопіць прагностыкаў! Паглядзіце, што вы зрабілі з нашымі дамамі — яны ж пазяхаюць ад нуды. На правах гаспадара заклікаю вярнуцца да галоўнай работы: наліць! Хто мае тост?

— Прашу пазвалення мне, — узняўся Серабракоў. — У гэтым доме я першы раз, але, паверце мне, прыбыў сюды не ворагам. Я хацеў бы узняць бакал віна за дружбу лепшых разумаў Расіі і Літвы. Я ўжо меў прыемнасць сказаць пану Сыракомлі, што яго вядомы верш «Пашгалён» перакладзены маім прыяцелем Трэфалевым на рускую мову і нават дакладзены ў нас на музыку. Горача спадзяюся, што за першай ластаўкай з'явяцца новыя, і мне хочацца дажыць да таго часу, калі творы найпершага паэта Літвы будуць выходзіць не толькі ў Вільні, але і ў Маскве і Санкт-Пецярбургу. Адным словам — за яго паэзію!

— За мяне пілі ўжо, — аднекваўся Сыракомля.

— Але не за вашу п-паэзію, — падтрымаў Серабракова Каліноўскі.

— А калі так, — падхапіўся Сыракомля, — то за славянскую паэзію, міленькія! За светлуу памяць Пушкіна і Лермантава, перад якімі я заўсёды нізка схіляў галаву. За маларасійскага Кобзара, нядаўна сканаўшага ў паўночнай сталіцы. За Адама, Юльюша і Зыгмунта, трох польскіх вешчуноў¹⁹ — чулі, міленькія, мабыць, што за іх душы цяпер адпраўляюцца набажэнствы ў краі... Ну, і за Марцінкевіча — каб вывеў беларусінскую паэзію на адзін поравенъ з іншымі! — Сыракомля выхіліў кілішак адным духам.

— І за вясковага лірніка! — піснула Марыся. Яна таксама выпіла свой кілішак да дна: цікава было ўведаць, чаму ад гэтага напою людзі так ажыўляюцца.

Сыракомля крадком глянуў на дзяўчыну: малайчына, пэўна ўкалола Галену, не жадаючы таго, вядома. Ды і ўвогуле яна нішто сабе: крамяныя шчокі, вартыя пацалункаў, і губы, створаныя для пацалункаў. І грудзі, якія ўздымаюцца пры кожным уздыху.

— Мне ўстыдна! — прашаптала Марыся, адчуўшы яго погляд. І прыкрыла рукамі сукенку. Ноздры яе дробна ўздрыгвалі. Ёй чамусыці хацелася, каб гэтак жа пажадліва на яе паглядаў русавы віленчук. Няўжо гэта ён не раз прыходзіў да яе ў снах у варшаўскім кляштары? Насланне нейкае было — і тады, і цяпер.

Сыракомля адвёў вочы, зноў паспрабаваў уяўць сабе Марысю ў труне — каб памагло. Але прывід чэрата не з'яўляўся, у галаву лезла зусім іншае, недарэчнае. І гэта выводзіла з раўнавагі: ёлупень стары, стары і дурны. Няўжо ён мог падумаць, што з ёю быў бы шчаслівы! Усе яны яднакавыя. І пекнасці ў яе асаблівай няме: бледнасць нейкая, нос пантопелькай, як і ва ўсёй радні, і губу верхнюю звесіла. Вось толькі бровы інакшыя — як у таго мужыка... Цікава, што іх звязвае? Трэба ў Галену спытаць... Зрэшты, якая справа яму да іхняй грызні? Хапае сваёй!

— Пайду спаць, — бесцыйримонна абвясціў ён Галене. — Дзе тут знайсці які катух?

Але тут насупраць Сыракомлі расчыніліся дзвёры, і ў іх спачатку паказаўся вялізны паднос з марцыпанамі і замарожанымі цукрамі, а ўслед і Агатка, ужо крыху чысцейшая і прычесаная. Яна відочна была задаволена сваім тварэннем: белы дом з шакаладным дахам цюцелька ў цюцельку нагадваў анелінскі палацык; замест вокнаў былі ўстаўлены жоўтыя слівы, навокал стаялі выпечаныя з хрусту дрэвы, а паміж імі віліся дарожкі, зробленыя са сцукраванага мёду.

— Зух з цябе, дзяўчына! Мусіць, і ты такая салодкая, што твае прысмакі, — Лакуціеўскі, відаць, ушчыкнуў Агатку, калі праз яго плячо

¹⁹ Адам Міцкевіч, Юльюш Славацкі і Зыгмунт Красінскі — польскія паэты-рамантыкі.

яна ставіла паднос на стол, бо дзяўчына ўздрыгнула, пачырванела, але сцерпела, баючыся большай абразы.

— Усё роўна як сервіз, апісаны ў «Пане Тадэвушы»!

— Налятайце хутчэй, а то цукар-мароз растане.

«Цукар-мароз, цукар-мароз, — рэхам адбілася ў галаве Сыракомлі. — Ведалі б яны мой верш пад такой жа назвай, пагаемна пушчаны ў свет колькі год назад... Будзе ён хадзіць, бязбацькавіч-жытнёвік²⁰, і ніхто не дазнаецца, кім ён напісаны. Як і многага не дазнаецца. Усяго таго, што пойдзе з ім у магілу».

Сыракомля зноў адчуў сябе адзінокім і непатрэбным. Безуважліва слухаў гаворку, якая перакінулася на правы край стала — туды, дзе побач сядзелі Каліноўскі, Серабракоў і Шэміс. Ён — пачаў, а яны — працягвалі яго вешчаванні:

— Цікава было б, аднак, даведацца, ці зменяць махіны ablічча самога чалавека. Ці не разлянівеецца ён?

— Думаю, што не п-павінен. Чалавек вырадзіцца без работы.

— Значыць, адны пчолы без трутняў? — Серабракова, было відаць, усё гэта таксама даўно цікавіла.

— Не забывайце, пане, што трутні таксама п-патрэбны. Для п-прадаўжэння роду. Гэта не дармаеды. Зрабіўшы сваю справу, яны п-паміраюць... Я баюся іншага. У век махін п-патрэбы людскія выраўняюцца, а тады і людзі стануть п-падобныя адзін на аднаго. Чым іх болей, тым яны п-падабнейшыя і тым больш адзінокія, адасобленыя п-паміж сабой.

— Але ж будзе ў гэтай адасобленасці і нешта станоўчае.

— Спадзяюся, што будзе. Калі верышь нямецкім ды французскім філёзафам, са стварэння эгаістычнага чалавек стане стварэннем грамадскім. Цяпер ён п-пераважна думае над п-працягам свайго быцця — каб пракарміць і адзець сябе, дзяцей, а потым будзе думашь аб п-працягу быцця ўсёй людскасці.

— Абы толькі ў чалавеку звер не ўзяў верх над чалавекам, — уздыхнула Галена. Яна падумала пра Серабракова, у чыіх руках быў цяпер яе лёс, пра Грывау, які здаваўся добрانыкім, а аказаўся зраднікам. И як толькі яна адразу не здагадалася, што звязвае Грывау з Марысіяй!

— Я згодзен з п-паняй Маеўскай, што ў кожным чалавеку сядзіць па дрымучаму калматаму зверу. Але чалавек грамадскі не дазволіць, каб ён п-прасынаўся, не п-прызнаецца нават самому сабе, што такі звер унутры яго затаіўся.

²⁰ Жытнёвік — няшлюбнае дзіця, знойдзе нае ў жыцце, тое ж, што і крапіўнік.

— Калі, панове, хочаце знаць, — выказаў сваю думку і Серабракоў, — найлепшая спажыва для гэтага звера — то грошы. Уласць іх, разам з разбэшчанасцю, ідзе да нас з Захаду. Таму, каб захаваць маральную чысціню, славяне павінны выставіць шчыльны кардон.

— Панове, ну колькі можна гаварыць пра высокія матэрый, — узмалілася Янінка. — Спусціцца на грэшную зямлю, падумайце пра сваіх суседак.

— Напоўніць кілішкі!

— Час позні ўжо. Зараз і першыя пеўні заспываюць.

— Ага, дадому пара.

— Тады па астатній, па аглаблёвай.

— Майму, Яцак, не трэба. А то да Дравянік не давязе. На ройсты выедзе.

— А можа, заначуеце ў нас, цёцю?

— Не, дарагі мой сястрынец. Дзякую табе за ўсё. Наелася я ў цябе, наслухалася. За ўсё жыщцё столькі блузнерстваў не пачула... Так што неяк даедзем. Коні самі дацягнуць. Ды і многа ў вас тут народу сабралася. Пасцяліца не будзе месца.

— А я жадаю выпіць на «незабудзь» з ясным графам, — не здаваўся Дайнаровіч. — Праштампляваць нашу дружбу. Як роўны з роўным.

Графа такая аказія не дужа ўзрадавала. Але, памятаючы пра старыя шляхоцкія традыцыі, ён высушыў да дна свой гранёны кілішак, пацалаваўся нават і тут жа папрасіў, каб Яцак адвёў яго, зморанага, адпачыць. Гаспадару нічога не заставалася, як правесці графа ў сваю спальню. Пшацескі для прыліку заўпарціўся. Але гаспадар супакоіў яго:

— Нічога, нічога, я прыстроюся на канапцы ў сваім кабінече.

— А дзе ж пану спраўніку паслаць? — шапнула Галена. — І астатнім?

— Неяк размесцімся, — таксама ціха адказаў Яцак. — Спраўнік — вось тут, на атаманцы. Ты пойдзеш да Марысі. Шэмісаў — побач, у памаранчавы пакой. А пана Сыракомлю, можа, з віленскім госцем, як яго...

— Ім разам нельга, — яшчэ цішэй зашаптала Галена. — Людвіку трэба спакой, ён так кашляе.

— Ну, тады іх у асобных бакавушках — тых, самых далёкіх. Толькі там пасцеляў няма.

— А нічога, мы зараз з Марысікай пасцелім. Марыся, паможаш!

— Ну і засядзеліся мы, — пазяхнуў Лакуціеўскі, зразумеўшы, што ім, як самым блізкім, ніхто не скажа застацца. — Паехалі, Ядзю, развітайся са сваёй сястрыцай. Добра прабавілі час.... Вот толькі прынукі не было.

— Цішэй ты! І не забудзь развітаца з паэтам. А то так размаюе цябе ў якой гавэндзе!

— Дабранач, цёцю! Спадзяюся, што да майго ад'езду мы яшчэ пабачымся.

— Ну, дай адвітальну буську!

— Прыемных сноў!

— Не забывайце і пра нашы ніzkія парогі! Такім малінавым мёдам пачастую!

Услед за Дайнаровічамі і Лакуціеўскімі паступова ўсе, нават няцвёрды ў нагах Сыракомля, выйшлі ў сені. Па старадаўняму звычаю гаспадар вынес туды аглаблёвыя кілішкі. У салоне, ля стала, засталіся толькі Серабракоў і Каліноўскі — іх неяк зблізла адчужанаасць ад астатніх кампаніі. І тое, што сядзелі яны поруч. А можа, і нешта іншае, нейкае дзесятае чуццё.

— Прызнаюся, пане Паляноўскі, прыемна мне было з вамі правесці вечар. Такія неардынарныя думкі, такі цвярозы ўзгляд на будучыню! Адразу відаць, што пан атрымаў адкукацыю ў сталічным універсітэце.

Каліноўскі збляднεў: адкуль?

— Я не зусім разумею, што п-пан хоча сказаць.

— Не палохайтесь. Я хачу толькі параіць, каб пан быў больш асцярожны.

— Аднак чаго баяцца збяднеламу шляхцічу, які верай і п-праўдай служыць найяснейшаму манарху?!

— То, можа, я пана з кім зблытаў. Але чалавек гэты, мяркуючы па апісанню, з'яўляецца вашым двайніком. Адноўкавая постаць, адноўкавыя абрысы твару і валасы. Толькі прозвішча яго, у адрозненне ад панскага, не Паляноўскі, а Каліноўскі. З'яўляецца ж ён кандыдатам правоў Пецярбургскага універсітэта. І зусім нядаўна прыбыў у Паўночна-Заходні край, каб знайсці тут работу. А ўслед за ім прыслалі са сталіцы прадпісанне: на работу не браць, мець пільнае вока! Таму што ў розных размовах і дзеяннях замечаны.

— То нашто п-пан мне ўсё гэта кажа?

— Мусіць, проста з сімпатыі. Каб пан ведаў, што яго могуць дзесыці зблытаць з тым двайніком. Такая сітуацыя пры нашых парадках не выключана.

— Калі мы п-падобныя, то і яго могуць п-прыняць за мяне...

— Але гэта будзе маска, усяго толькі маска... Усюды нас акружаюць маскі, усе мы пад чужым іменем, і таму цяпер нікому пяма даверу. Разумею... Вядома, гэта дрэнна, бо, як пісаў вялікі Шэкспір, маска нішчыць чалавека.

— Давайце спадзявацца, што такі п-парадак будзе не вечна. Людзі здымуць маскі і стануць самі сабой.

— Разумею: ускладваеце спадзяванні на пажар, пра які вы тут да мяне гаварылі. Гаварылі не занадта каб асцярожна...

Каліноўскі з цікавасцю глянуў Серабракову прама ў вочы:

— Усё пан ведае!

— Служба такая... Толькі ў мяне ёсьць да пана адно, як бы тут выразіцца, філасофскае пытанне. Ну, загарыцца пажар. За ім — другі, трэці. Гэта што: непазбежнасць? І так — бясконца?

— Калі б так бясконца, то гэта было б вар'яцтва. І марнай трагай с-сял. Спадзяюся, што калісці з'яўвіцца ронд, які будзе мець у сабе сілу, каб самаачышчацца.

— Якім жа чынам, дазвольце-с спытаць?

— А пры тым рондзе людзям будзе дазволена гаварыць п-прауду, мужыцкую, сярмяжную п-прауду, забароненую цяпер. Гаварыць п-публічна, у газетах. І за гэта не толькі не сашлюць у крэпасць, але яшчэ і грошы заплацяць — як за карысную для п-паспольства дзейнасць.

— Цікавае і істотнае дапаўненне да думак пана Сыракомлі! І яшчэ мне хацелася б спытацца...

Але тут у салон укуліўся зусім ап'янелы Сыракомля:

— Хто тут, міленькія, імя маё называе марна? А, гэта вы, галубчыкі! Спаць, спаць. Усім спаць!

— А і праўда: пара спаць. Ужо ледзь не другая гадзіна на маёй цыбуліне, — Серабракоў глянуў на кішэнны гадзіннік. — А мне на дзесятую трэба быць ужо ў Вільні.

— То кладзіцеся вось на гэтай атаманцы, — падаспей і Яцак. — Раніцай вас разбудзіць пахолік... А іншым панам пасцеляць у бакавушках. Пані Галена пакажа.

— То дабранач, пане Серабракоў. Прыемна было п-пазнаёміцца.

— І мне таксама. Будзем спадзявацца, што шляхі нашы яшчэ сыдуцца.

— Будзем! Толькі каб заўсёды яны сыходзіліся вось у такім п-прыемным таварыстве.

Выходзячы з салона, Каліноўскі прыхапіў з камоды рукапісную кнігу, каб прачытаць якую пісторыю. І каб не заснуць раней часу.

4

I была ноч

У тую красавіцкую ноч першым у анелінскай рэзідэнцыі заснуў Сыракомля. Паваліўся, не распранаючыся, на пасцель, разасланую ў бакавушцы, і заснуў трывожным сном, калі невядома, што ява, а што трывненне.

І трывнілася яму, што ён у начной цемры, ледзь не вобмацкам, ідзе шукаць сваю магілу. Ён ведае, што магіла павінна быць недзе за вёскай, вёскай невядомай, але роднай яму, бо там нібы ён нарадзіўся. Ідзе па ўзлеску, чапляючыся за карчы, за старыя пярэваратні. Жоўта пабліскваюць аген'чыкі ў вокнах хат. Але святло іх не даходзіць да ляснога бездарожжа. Не выбіцца яму з кустоў, не акружыць вёску... І тут са свайго жытла пачалі выходзіць сялянне ў доўгіх белых капулях і, не гледзячы ў яго бок, сталі падпальваць хаты, каб асвятліць яму шлях. Ад хат займаюцца дрэвы. Ён бачыць, як полымя ахапіла маладую бярозку, як чарнее і курчышча, патрэскуючы, яе зялёнае лісце. І яго ахоплівае жах, Ён хоча бегчы, каб ратаваць бярозку, каб ратаваць сялянскія хаты. Бо несувимерна вялікія ахвяры дзеля яго аднаго, непатрэбнага, невядомага. Але ён не можа скрунуцца з месца. Ён прырос да зямлі, не зварухне нагамі. І толькі глядзіць, як шалее агонь.

А потым полымя раптам перагварылася ў сляпучая сонца. Ён мружыць вочы і бачыць на месцы вёскі белы палац з высокай брамай. На браме той — радок, адзіны, жаданы. Ён сіліцца яго прачыгтаць і нарэшце чыгае: «Увайдзі і выйдзі». «Па якому гэта можа быць напісаны?» — дзівецца ён. Але паслухмяна ідзе. А палац усё аддаляецца і аддаляецца. Да яго ўжо вядуць старыя каменныя сходы. Ён узнімаецца па тых сходах. І раптам бачыць, што ўперадзе няма трох — ён выразна бачыць: трох! — прыступак. І ўнізе ўжо няма прыступак — толькі глыбокая прорва, бяздонне. Ён спрабуе ўчастца рукамі за бліжэйшы выступ, падцягнуцца на руках. Але пальцы слізгаюць па гладкіх каменнях, рукі мярцвеюць. І тут зверху, ад брамы, нехта яму кажа: «Паглядзі направа, там жа ёсьць прыступкі». А і праўда: з правага боку лесвіца цэлая, без прагалаў. І як гэта ён сам не прыкметці... Толькі чый гэта знаёмы голас парай јму глянуць направа? Кіркора? Крашэўскага? Не, гэта нехта з тых, з кім ён толькі што пазнаёміўся. Гаспадара? Каліноўскага? Спраўніка?

Ад вялікага напружання, каб успомніць, чый гэта быў голас, Сыракомля збудзіўся, увесь зняможаны і мокры ад поту, і доўга не мог

зразумець, дзе знаходзіцца і чаму ляжыць на пасцелі ў верхнім убранні. А, успомніўшы, раздзеўся, ганюочы дрыжыкі, залез пад коўдру і потым доўта не мог самкнуць вачэй. Трывожыла прадчуванне нейкай небяспекі. Нібы пра яго нешта важнае побач гавораць, а ён не можа ўлавіць ані слова. Цікава, адкуль можа зыходзіць такая трывога: ад спраўніка, гаспадара, Каліноўскага? Не, не ад іх. І тут Сыракомлю кальнула: Галена! Ну, вядома ж, Галена нешта гаворыць пра яго! Толькі што? Але хіба гэта цяпер важна?

«Гары яно гарам! — падумалася яму пра ўсё на свеце. — Толькі прайшоў бы пякельны боль у грудзях. І нашто было столькі піць, так вылузвацца са скурь?!»

Між тым у суседнім пакоі, аддзеленым ад Сыракомлевай бакавушкі сцяной з атынкаваных бярвенняў, Галена і Марыя толькі збіраліся спаць. Ім давялося ўсім паслаць пасцелі ды яшчэ памагчы Агатцы прыбраць посуд са стала — каб лягчэйшае было паветра ў тым пакоі, дзе меўся спаць спраўнік. Потым Галена памагала яшчэ змываць талеркі. І толькі пераканаўшыся, што Серабракоў ужо захрап і што ў дому ўсё спакойна, пайшла разам з Марысіяй у яе пакой, пачала распранацца. Марыя таксама сцягнула сукенку, расшнуравала гарсэцік і цяпер у адных панталонах стаяла перад насценным люстэркам, з дзіцячай непасрэднасцю аглядаючы сваё поўнае цела — ну амаль такое ж, як у той жанчыны, што ў рускім часопісе. Прыемны, бо зусім невядомы раней хмель злётку засціў ёй галаву. Ды куды больш ап'яніяла адчуwanне свабоды: у кляштар яна, пэўна, не вернецца, цяпер яе будуць акружыць такія прывабныя людзі і глядзець на яе такім ласкавымі вачыма, як сёння. І ёй не хацелася спаць, не хацелася, каб дзень, што так добра пачаўся і прадаўжаўся, раптам будзённа скончыўся.

— Ой, цёцю, каб цёця толькі ведала, якая я шчаслівая! Такі цудоўны дзень, такія людзі! Асабліва пан Сыракомля. Я спачатку баялася да яго загаварыць. Ён мне ўяўляўся такім вялікім і непрыступным. А выйшла, што ён просты і няшчасны чалавек. І так на мяне паглядаў!

— Як — паглядаў? — Марысіна маладосць і непасрэднасць, а можа, і пачуццё зайдзрасці не давалі Галене спакою.

— Ну так — пажадліва. Нібы цябе пррабіваюць вачыма наскроў.

— А ты разумееш, што значыць слова пажадліва? — Галена ледзь стрымлівалася. Ах, праведнічак, падумалася ёй, мяне дакарае, нібы жыццё яму скалечыла, пасля мяне, маўляў, не на кога глядзець не хоча, а сам...

— Здагадваюся. Такі чалавек, такі талент! Для яго, здаецца, нічога не шкада!

— Ну то ідзі і папесць яго! У гісторыю ўвойдзеш, чаго ж, — сказала Галена ў запале і тут жа спалохалася сваіх блюзнерчых слоў.

— Не ведаю, ці выпадае, я ж нічога не ведаю ў свеце... Ды і што я скажу, прыйшоўшы? — у сваёй нявіннасці Марыся яўна не ўсведамляла таго, што гаворыць.

— Скажаш, што шукаеш панства Лакуціеўскіх. Або панства Шэмісаў.

— А калі... Калі ён прагоніць мяне? Аблае?

— Не ведаеш, што рабіць? Прытуліся да яго. Яны ўсе такі!

— А што тады казаць?

— «Што, што!» Скажы, што кахаеш яго, пагладзь па валасах, пацалуй у... у вусны!

— Але ж я, дальбог, не ведаю, што да чаго, — голас Марысі дрыжаў. — А потым што?

— Ну, пакажы яму сваё прыгожае цела.

— Ой, цёчечка, баюся, — невядомасць і паложала Марысю і прываблівала.

— Зразумей, дурная, што болей такога выпадку Іге будзе, — пераконвала Галена з помслівай радасцю. — Не будзе ніколі!

— А гэта добра, што я зраблю?

— Добра, добра! — Галена наперад смакавала тую асалоду, з якой яна заўтра будзе глядзець у вінаватыя очы Людвіка. — Зробіш святую справу. Удыхнеш новае жыццё ў яго творы. Гісторыя даруе табе, як даравала Стэле Фарнарыйне, — Галена цяпер увогуле заблыталася ў сваіх пачуццях, не разумела, што ёй кіруе. Жаданне адпомсціць за сённяшнія яго папрокі?! Даказаць, што ён куды больш грэшны, чым яна? А можа, наадварот? Ну, пэўна ж наадварот, пераконвала яна цяпер сябе. Ёй кіруе спачуванне да адзінокага і хворага Уладзіслава. Жаданне, каб ён быў шчаслівы. Галене на момант па-жаночаму памроілася амаль немагчымае: Яцак апісвае сваёй дачцэ Анелін — і Марыся жыве тут з Людвікам у шчасці і згодзе.

— А калі ён спіць даўно і не пачуе майго стуку? — грызлі дзяўчыну сумненні.

— То ўвайдзі і разбудзі! Не ведаеш, як адчыняюцца засаўкі?!

Толькі цяпер у словах Галены Марыся адчула няшчырасць. Можа, цётка мае з усяго якую карысць? Хутчэй за ўсё сама хоча ў яе адсутнасць да кагосьці пайсці. Да каго? Дзядзькі Яцака? А можа, да русявага віленчуга? Дзіўна, сядзела побач з ім за сталом, а нават імя яго не ведае. Не запала ў памяць ці ніхто не называў?

— А ўвогуле, рабі, як хочаш, глядзі сама, — адчуваючы ваганні Марысі, абыякавым голасам дадала Галена. — Толькі каб потым не кусала сябе за локці, што не набралася духу. Такая аказія здараецца раз у жыцці! И

Янінка ці Ядзя на тваім месцы не прапусцілі б яе, — Галена добра ведала жаночую псіхалогію.

Апошня слова нібы ўджаліі Марысю. Яна хуценька апранула на голыя плечы стракаты шляфрок, узяла ў руکі свечку ў мармуровым падсвечніку і пайшла да дзвярэй.

— Нашто свечка? — спалохалася Галена. — Ты ж і вобмацкам дзвёры знойдзеш. З сяней направа, на веранду, і яшчэ направа. Памятаеш жа: мы толькі што там пасцель сцяліі.

Марыся моўчкі паставіла падсвечнік на патрэсканы мармуровы блат, глыбей захінулася ў шляфрок і ціха выйшла за дзвёры. Ды ў сянях яе зноў апанавалі сумненні. Ну што для яго невядомая і скалечаная дзяўчына! Што для яго стары, хворы і змучаны чалавек! Вось той сусед побач... Праўда, позірк яго быў не такі, як позірк Сыракомлі, — не распранаў. Але затое апальваў — ажно гарэла ўсё цела. А вочы! Якія бяздонныя вочы. Так і вабіла глянуць у іх, як у анелінскую студню.

Сама яшчэ не ўсведамляючы, што робіць, Марыся павярнула налева, вобмацкам нашчупала засаўку і выйшла на другую веранду — што ад гарода. На дварэ стаяла ціхая зорная ноч. Ад ракі цягнула золкай свежасцю, якая добра студзіла распаленае цела. Праз акно бакавушкі, у якой начаваў русавы віленчук, надала на веранду цъмянае свягло. Значыць, не спіць, падумалася. Гэта дадало Марысі адвагі. Яна падышла да дзвярэй і пастукала.

— Уваходзыце, не зачынена, — пачуўся цікі голас з сярэдзіны. Каліноўскі толькі што хадзіў да вулляў, але нічога там не знайшоў. Многія дамкі былі ўзламаны, стаялі без дашкаў. Па ўсім было відаць, што там нехта толькі што нашкодзіў. Каліноўскі ў разгубленасці вярнуўся ў свой пакой і цяпер чакаў: а можа, прыйдзе Галена ці хто іншы — і ўсё высветліцца, ўладкуецца найлепшым чынам.

Марыся асцярожна адчыніла скрыпучыя дзвёры, увайшла ў пакойчык. Вілянчук ляжаў на ложку, чыгаў якраз ту ю кніжку, якую яна знайшла ў склепе.

— Добры вечар пану, — разгубілася дзяўчына. — О, прабачце мне, я думала, што тут начуюць паны Лакуціеўскія.

— Наколькі мне не здраджвае п-памяць, — суха адказаў Каліноўскі, — яны адразу п-паехалі дахаты.

— О, то шкода, надтa шкода. Я мела да іх пільны інтэрэс.

— А да мяне ў панны Марысі ніякага інтэрасу няма, — Каліноўскі з надзеяй узняўся на локці. — Ніякіх п-пытанняў?

— Чаму ж, ёсць, — Марыся крыху асмялела. — Я хацела б спытаць, што ў гэтай кнізе напісана. Бо, можа, пан не ведае, што я сама яе сягоння раніцай знайшла.

- Тады віншую! Старая кніжка. І на нашай мове п-пісана.
- Але пра што? — Марыся з усіх сіл старалася прадоўжыць размову.
- Пра розныя даўнейшыя здарэнні. Смешныя і сумныя. Вось цяпер я чытаю г-гісторыю пра Галезія і Філіду, якія жылі на Кіпры многа год назад.
- І што яны такога нарабілі?
- Нічога асаблівага. Яшчэ толькі сустракаюцца. Калі п-паненка хоча паслухаць, то п-проша.

І Каліноўскі, падсунуўшыся бліжэй да свечкі, пачаў павольна, але выразна чытаць:

— «Панна тая ў п-патрэбе пэўнай ад бацькоў сваіх да крэўных пасланая была, п-паколькі здарылася тое ў краі бяспечным і недалёкім. І калі ся назад павяртала, незвычайнай дарогай нагруджаная, да онага гаю ўвайшла і, відзячы мейсца для того, ад зморы заснула. Тады ён, грубых звычаяў хлопец, п-прыйшоўшы, як са сну, да сябе, пачынае новымі дыскурсамі²¹ думкі свае бавіць і сам да сябе мовіць: «На свеце больш пекнага стварэння не відзеў я». Прыйглядаецца зноў п-пекнаму твару, слічным вуснам, хваліць валасы бела-жоўтыя, якія залатымі быць здаюцца, — Каліноўскі крадком зірнуў на Марысю, — разглядае чола, нос, рукі, персі, за малако бялейшыя, і так з простага і грубага весняка стае раптоўна суддзёй і знаўцам гладкасці і надтаго паненскай п-пекнасці. А гды так на цудоўную яе гладкасць ся загледзеў, засумняваўся, ці не была яна адной з багінь несмяртэльных, і для тога затрымаўся, каб яе абудзіць, чакаючы, ажбы сама ся збудзіла, хаця чаканне тое доўгае здавалася і нямілае. Раскошай, аднак, звыщенжаны і так мілым відзэннем, аніякім спосабам стамтуль адышыці не мог, аж ся она панна, на імя Філіда, ся збудзіла і, вочы са сну ацёршы, абачыла Галезіюша перад сабой, мачугай²² пад бараду п-падпёртага і ледзь не ў забыцці. І рэкла яна: «А ты тут чаго стаіш?» На тыя слова, здумелы, нічога не адказаў, толькі, вочы свае ў ню ўляпіўшы, незвычайным васэлем увасэлены і запалены мілосцяй заставаўся...»

Марыся ціха ўздыхнула.

- Што, незразумела п-паненцы?
- Не, я зразумела ледзь не ўсё.
- Адкуль жа такое цяжкае ўздыханне?
- Падумалася: а на мяне ніхто так не глядзеў...
- То яшчэ п-паглядзіць. У п-паненкі яшчэ ўсё наперадзе.
- Калі таго чакаць, — зноў уздыхнула Марыся. На гэты раз з адчаем і рашучасцю.

²¹ Дыскурс — размова, развага (*старапольск.*).

²² Мачуга — дубіна (*польск.*).

— Ну вось што, дзяўчынка, — Каліноўскі спалохаўся стану Марысі. — Лепей зайдра п-пагаворым. Сёння ўжо надта п-позна. Шукаць цябе будуць.

— Ніхто мяне шукаць не будзе, ніхто! Каму я патрэбная! — Марысі адчайна падышла да ложка і, ліхаманкава расшпіліўшы гузікі, скінула з плячэй ядвабны шляфрок.

— То што ты хочаш? — здзівіўся Каліноўскі.

— Хачу быць разам!

— А ты хоць разумееш, што кажаш? — Каліноўскі глянуў на аголенае цела дзяўчыны, дзіўна кручанае і адначасна прывабнае сваёй маладосцю. Стаяла яна, дрыжачы ад узбуджэння і холаду, як вітая белая свечка. І ногі — як точаныя свечкі. І грудзі — як круглыя белыя свяцільнічкі з цёмнымі ніткамі пражылкаў і з вішнямі кноцікаў пасярэдзіне. Толькі каму гэтая свечка будзе гарэць, падумалася, богу ці чорту? Гэта і ад мяне залежыць.

— Разумею! Я ўсё разумею! Я ўжо немалая! — крычала Марысі прыцішаным шэптам.

Каліноўскі адчуў, што цяпер яна — нібы на краі прорвы. Можа заплакаць, закрычаць, забіцца ў істэрты. І таму з напускной весялосцю сказаў:

— Калі ты сапрауды ўжо немалая, то ідзі да мяне, сагрэйся трохі, — ён адхінуў коўдру ў жоўтым пакрывале. — Трохі с-спачынъ. Дык ты кажаш, што цябе ніхто не будзе шукаць. А цётка? Яна ж, здаецца, у адным з твой п-пакой?

— Цёця думае, што я пайшла да пана Сыракомлі, — па-дзіцячаму ўсміхнулася Марысі. Яна нязручна прымасцілася на вузкім ложку. Але прыхінуща бліжэй не наважвалася. — І яна табе не забараніла?

— Наадварот — яшчэ парайла, падагнала.

— Ніч-чога не разумею! А чаму ж ты тады аказалася тут?

— Так мне пажадалася. Бо што я сказала б пану Сыракомлі?

— Тоё, што і мне.

— Але ж ён нежаданы, а ты... — Марысі збянтэжылася, не ведаючы, ці мае яна цяпер права звяртвацца да яго так проста.

— Што я?

— Ты пекны і зваблівы... Толькі не ведаю, як цябе зваць.

— Константы я. Касцюком можаш зваць.

— Якое гожае імя. Не тое што ў мяне: простае.

— Затое ты ўся няпростая.

— А скажы, Касцюк, я прыгожая?

— Вельмі, — Каліноўскі не хлусіў. — Ты п-прыгожая і вельмі п-прывабная, — каб зняць яе напружанне, ён пачаў асцярожна пагладжваць яе круглыя плечы,

— Чаму ж ты тады гнаў мяне з пакоя?

— Разумееш, як бы тут табе вытлумачыць... Ты п-потым шкадавала б свайго ўчынку, п-праклінала б мяне...

— Я не праклінала б, — горача зашаптала яна. Ёй хацелася, каб ён таксама распрануўся, але не асмельвалася аб гэтым патрасіць.

— Ды і не маю я цяпер на гэта п-права. Зразумей ты, не магу з-звязаць сабе рукі. Ідуць бурлівыя п-падзеі, а я павінен быць у іх свабодны.

— Я не звязала б табе рукі, — на вачах у Марысі выступілі слёзы. — Я памагала б табе.

— Не п-плач, Марыська, — Каліноўскі расчуліўся. У рэшце рэшт, і яна, відаць, такая ж адзінокая, як і ён. — Калі будзе ўсё добра і я застануся, то адшукаю цябе. Абавязкова адшукаю. Няхай час п-праверыць твае... п-прабач, нашы п-пачуцці. А цяпер... Цяпер адзінае, што я мог бы сабе п-пазволіць, гэта п-пацалаваць цябе, зняць п-пацалункам твае слёзы.

І ён цнагліва пацалаваў Марысю ў набухлыя ад слёз вейкі, што ўздрыгвалі пад ненатуральна чорнымі бровамі, потым — у крамянія щокі, урэшце — з нечаканай страснасцю — у саланаватыя вусны.

— Ну, а цяпер ідзі, пакуль мы не нарабілі грэху. Я не забуду цябе. Я цябе адшукаю, калі ўсё скончыцца добра!

Марыся сарамліва ўстала, адварнуўшыся, падняла з падлогі шляфрок, блытаючыся ў рукавах, надзела яго і моўкі пайшла да дзвярэй, Яна не ведала, радавацца ёй ці маркоціцца, што ўсё так атрымалася. Нібы выйшла па-ейнаму — і ўсё ж не па-ейнаму. Так, як захацеў ён.

— Пачакай, Марыська, — аклікнуў дзяўчыну заклапочаны голас Каліноўскага. — А што ты скажаш цётцы?

— Скажу, што... пагаварыла з панам Сыракомлем.

— Не трэба так. Хто ведае, як твае слова адаб'юцца на яго лёсе. Нічога не гавары. Або лепей ужо скажы праўду.

— Добра. Я забыла, што пан Сыракомля жанаты чалавек.

— I, апрача ўсяго іншага, яго п-проста трэба берагчы. Гэта вялікі талент.

Калі Марыся вярнулася ў свой пакой, змораная цётка ўжо цяжка спала. Нават не пачула, як дзяўчына, пераадзеўшыся ў начную кашулю, прылегла побач з ёй на краёчку цвёрдага ложка.

Цяжкім, неспакойным сном спаў у гэты час і Сыракомля. Цяпер яму трывалася, нібы ідзе ён па шырокай, залітай каменем дарозе. А ўверсе

шчабечча, заліваецца скаўронак — той самы, якога павінен з'есці яго барэйкаўшчынскі кот. Сыракомлі хочацца нешта сказаць скаўронку, папярэдзіць яго, але той не чуе, высока спявае, амаль невідочны ў сляпучым сонцы. І тады Сыракомля ўзмахнуў рукамі, як крыламі, і ўзляпцеў над бясконцай зямлёй. І вось ужо ён, вялікі, але лёгкі, лунае над полем, пунсовым ад півоняў. Яму трэба сярод іх пазнаць адну, Яе. Але Галену ці Паўліну — ён добра не ведае. Аднак жа ўсе півоні, іх бясконцае мноства былі на адзін твар, аднолькава падміргвалі яму. Ён адчуваў, што гэта не па сіле яму — як саскрабаць, у дзяцінстве, за адзін вечар усю на свеце бульбу або пералічыць усе дрэвы ва ўсіх лясах. І ўсё ж ад таго, знайдзе ён ці не знайдзе Яе, залежала нешта важнае, залежала, паляціць ён далей ці не паляціць. І ён усё шукаў і шукаў надарэмна, усё зніжаўся і зніжаўся, усё меншаў і меншаў...

І вось ён, зусім маленъкі і, пачарнелы — ён не бачыў сябе, але адчуваў, што ўвесь пачарнеў — аказаўся ў вялікай балеі, той самай, у якой у дзяцінстве купала яго маці. Як і ў дзяцінстве, кіпеценъ працінае яго холадам да касцей, ён нічога не можа зрабіць, толькі перабірае ў вадзе рукамі, усё больш знясільваючыся. А тут яшчэ вакол балеі з'явіліся нейкія людзі і пачалі дзымухаць на ваду, бурліць яе. Ён адчувае, што вось-вось здарыцца непапраўнае: захлынецца ў ледзянай вадзе, ператворыцца ў нішто.

І тады зверху нехта вялізны працягнуў яму палец і вымавіў:

— Руку! Ну, дайце ж мне руку!

А ён aberуч учатліўся за гэты палец і ўзняўся над балеяй з бурлівай вадой. Але тут глянуў на свае рукі і зразумеў, што яны ўжо гніюць трупнай чорнасцю і што ажывіць іх, як і ўсяго яго, нельга, хоць гэтага адчайна хочацца.

І тады ён збудзіўся, увесь мокры ад халоднага поту.

А праз аконныя шыбіны ў пакой ужо плыло нясмелае світанне.

5

I зноў была раніца

Міхаіл Аляксандравіч Серабракоў пакінуў анелінскі палацык, ледзь толькі стала днечь. Як і было загадана звечара, паходік вывеў яму каня, памог запрэгчы ў брычку. Спраўнік спяшаўся: да Вільні было не меней трывщаці вёрст. Праўда, добра накормлены конь бег ахвотна, і з'явілася ўпэйненасць, што к дзесяці гадзінам усё ж паспеецца. Тым болей што за пагодлівы дзень і марозную ноч на Чорным тракце добра падсохла.

Ад'ехаўшыся вёрст з восем, Серабракоў прыкмечціў уперадзе сялянскую постаць у доўгім кажусе і шапцы-аблавушцы. Селянін ішоў подбегам. Постаць здалася знаёмая, і неўзабаве спраўнік зразумеў, што не памыліўся: гэта быў Грыва.

Пачуўшы ззаду грукат колаў, Грыва аглянуўся. даючы дарогу, і тут жа жахнуўся: як яму ў галаву не прыйшло, што спраўнік можа, пераначаваўшы, паехаць не ў Ашмяну, а ў Вільню.

Параўняўшыся з Грывам, Серабракоў прыпыніў каня:

— Ты таксама ў Вільню? Сядай, падвязу! Хутчэй будзе.
 — Не-а, я, за перапрашэннем, лепей так.
 — Бяжыш праўды шукаць?
 — Яе, ваша сяцельства.
 — А мне ўжо, выходзіць, не верыш?
 — Не веру. Як жа паверъшь, калі разам пілі. За адным сталом! — губы Грывы былі зацягтыя.
 — Чаму ж не выпіць, калі яны такія людзі, як і ўсе?

— Такія? Наўмыснікі яны! Царовы ворагі! Я да Вільні дайду, да цара-бацюшкі дайду, а праўды даб'юся! Во, у гэтых паперах усё сказана, хто яны такія!

Грыва ў запале выцягнуў з-за пазухі шэры тоўсты канверт, але тут жа, пабачыўшы бліск у вачах спраўніка, адчуў, што зрабіў глупства.

— Отдай мне этот конверт, я довезу его в Вильно. Повезем вместе.
 — Не, ваша сяцельства, ні за якія грошы!
 — Отдай, говорю, лучше будет!

Грыва нечакана рвануў убок. У малады сасоннік. Яшчэ імгненне — і знікне ў гушчары... Добра разумеючы, чым гэта можа скончыцца і для яго, і для тых сімпатычных людзей у Анеліне, Серабракоў пагнаўся за селянінам. Той бег адчайна, але наступіў на развязануюaborу ад хадакоў і грымнуўся на зямлю. Ззаду набліжалася цяжкое сапенне. І тут у Грывы мільганула думка: сцішыцца, выхапіўшы нож з-за пазухі, а потым пырнуць таго куды ў вока. Але што значыў нож перад агнястрэлам, які, напэўна ж, мае той з сабой!.. Грыва ўскочыў, круга рвануў праз хмызы ўлева, да Віленкі. Ціхая звычайна рэчка цяпер поўнілася вірлівай каламуццю, перла аднекуль абчасаныя бярвенні. Адно з іх, зачапіўшыся за вольху, стала ледзь не ўпоперак. І Грыве здалося, што з яго можна будзе пераскочыць на той бераг. А там — збавенне. Во не здолеюць жа за ім далей гнацца. І — ён чамусыці быў у гэтым упэўнены — не стануць у яго страляць.

«Крычы, крычы!» — помсліва падумаў Грыва, пачуўшы ззаду: «Сто-ой, дурань, а то ўтопішся». І адважна ступіў хадаком на калоду. Але недзе пад сярэдзіну нага раптам паслізнулася. Адчайна замахаўшы рукамі, Грыва цяжка плюхнуўся ў ваду і а сразу схаваўся ў ёй.

Праз хвілю на тым месцы віравала толькі шапка-аблавушка.

Падышоўшы да ракі, Серабракоў пабачыў шапку, якая ўсё яшчэ не магла выбрацца з віру, успомніў, што, узгадаваны на беразе рэчкі, ён так і не навучыўся плаваць, і, бездапаможна прысёўшы ля вады, стаў у ёй мышь руки. Чамусыці падумаў, што цяпер ён нагадвае біблейскага Понція Пілата, які ўмываў руکі пасля судзілішча над Хрыстом. Толькі ў Пілата была віна, а ў яго, здаецца, не...

Прыкладна ў той жа час, калі Серабракоў зноў сядаваў у брычку, Сыракомля нарэшце наважыўся ўстаць з ложка. Хістаючыся, падышоў да крэсла, нацягнуў штаны, усунуў ногі ў стаганыя пантоплі. Адчуваў сябе блага: грудзі нылі ад тупога болю, паколвала ў жывице, засмягла ўроце. Усё цела здавалася чужкым і непатрэбным. Нават павекі і тыя не хацелі слухацца яго: бы налітыя волавам, яны ледзь узнімаліся.

Сеўшы каля стала на плеценас крэсла, Сыракомля прысунуў да сябе маленъкае люстэрачка і ненавісна глянуў у яго. Так яно і ёсць: павекі ўспухлі. Увесь твар пажаўцеў і ацёк, як у нябожчыка. З неўразуменнем углядаўся ён у сваё пачужэлае падабенства. Божа мой, няўжо гэты незнаёмы чалавек напісаў «Дубарога» і нейкія іншыя кніжачкі, няўжо гэта пра яго гавораць і пішуць, што ён вядомы і нават знакаміты! Вядомы? А чаму тады Грыва пра яго ніколі не чуў, ніколі раней не думаў пра яго існаванне на белым свеце? Зрэшты, ці можна яго ў гэтым папракаць, калі ён, Сыракомля, таксама ніколі не думаў пра існаванне Грывы, не адчуваў яго паўсядзённага быцця, а вершыкі піша на незразумелай для яго мове?!

Ад такога раздуму Сыракомлі стала яшчэ больш млосна. Захацелася выпіць чагосыці моцнага, зноў забыцца ў сне. Але ён, сабраўшы ўсю волю,

перамог гэта жаданне. Апрануўшы сурдуг, ціхен'ка выйшаў на веранду, спусціўся на двор. І адчуў, што ад свежага, рэзкага паветра яго павяло ў бакі. У галаве было пуста. Нават не верылася, што ён нешта ведае, нешта ўмее. Гэта няпраўда, што на змену маладосці прыходзіць мудрасць. Бо каб ён быў бы разумны, не паляцеў бы ўчора на злом галавы ў гэты Анелін, не піў бы вечарам поўную куляўку крамбамбулі. І ўвогуле — ніколі не паддаўся б спакусам Галены. Жыў бы сабе са спакойным сумленнем, пладзіў бы свае гавэнды. Зрэшты, з гавэндамі ўжо скончана. Занадта яны старамодныя ў сягонняшнім вар'яцкім свеце. Ды і задумы новыя ў галаву не прыходзілі.

І тут Сыракомля ўпершыню са здзіўленнем падумаў, што смерць ужо не палахает яго як раней. Пажыў — і хопіць. Іншыя вунь маладзейшыя паміралі! Чалавек адыходзіць, але застаюцца людзі. Часцей за ўсё яны і не заўважаюць страты. Асабліва здалёку. Як у tym лесе: спілююць дрэва, а ты пабачыш яго адсутнасць, толькі падышоўшы ўпрыгык.

І ўсё ж, падумалася з горыччу, цікава было б даведацца, колькі чалавек адчуе маю адсутнасць. І як да яе аднясецца Галена. І што далей увогуле будзе на белым свеце — з царызмам, з поступам. Хто будзе мець рацыю — Каліноўскі ці Ляшчынскі? Вось каб не памерці зусім, а стаяць мудрым скамянельм слупам, ўсё бачыць і чуць. Каб час ішоў і дзейнічала галава. А цела можа сабе і не быць... І тут зноў унутры пахаладзела. Адна галава? Без цела? Навошта?

Не, пачаў ён сябе супакойваць, калі небыццё — то поўнае небыццё. Смерці проста не трэба баяцца. Да думкі пра яе непазбежнасць трэба прывыкаць, як прызвычайваецца чалавек да сваіх страт і хвароб, да сваіх болек. Мусіць, меў слушнасць Мантэнъ, калі пісаў, што мэта жыцця — навучыцца паміраць... Бо хто байца смерці, апошняга знікнення? Толькі той, хто лічыць, што яму ўдасца яе пазбегнуць... Смерці нельга шукаць — гэта была б знявага чалавечаму разуму, самому сабе. Але і нельга яе пазбягаць — гэта была б сляпая дзіцячая гульня. Проста — пакуль чалавек жыве, трэба раскашавацца жыццём.

Крыху супакоены такім вывадам, Сыракомля прыстаў, азірнуўся. Навокал ўсё абуджалася да веснавога жыцця. Прама перад ім у першых промнях няяркага яшчэ сонца стаяла тоўстая дрэва невядомай пароды. Яно было яшчэ голае, але ўжо, адчувалася, набрыняла сокам, і таму ад яго ішоў неспакой. Дзесьці высока ў голлі залівалася спевам птушка — таксама невядомая (тут ён з горыччу падумаў, што вось вырас у вёсцы, а гэтай птушкі не ведае і, мабыць, ужо ведаць не будзе). Ад Расолаў далягалі сюды дзіцячыя галасы, на гасцінцы тахкалі колы...

Абышоўшы дрэва, Сыракомля апынуўся на крутым абрыве. Унізе, паміж купамі алешын, што стаялі па калена ў вадзе, вілася Лоша. Справа, ад Рудніка, у яе ўпадала Расалоўка. Каля самага вусця яна была перагарджана земляным насыпам. Невялікі, але, відаць, глыбокі ставок быў поўны з берагамі, а вада, вырваўшы сабе лагчынку, пералівалася праз

верх. Мурожны луг унізе быў яшчэ пакрыты шэра-блакітным інеем. Але каля Рудніка, куды ўжо даставала сонца, іней растаяў і ярка зелянела маладая трава. Светлая паласа спакваля наступала, а цень перад ёй адступаў, хаваўся ў кустах каля самай рэчкі. Сыракомлі здалося, што ён калісці ўжо быў тут, ужо любаваўся гэтай рухомай карцінай.

Над самым абрывам стаяла гонкая і крыху пахіленая ад рэчкі сасна. Зямля з-пад яе асунулася ўніз. І цяпер чаплялася яна за жоўты пясок пакручастымі карэннямі. Нібы дабегла да прорвы — і адгінулася ў жаху. Зацікавіўшыся жывучасцю дрэва, Сыракомля падышоў да абрыву і глянуў уніз, дзе, паварочваючы, каламутна віравала Лоша. Зусім недалёка, на зацішным прыступе, сінелі першыя пралескі. Вось бы сарваць іх і, не гледзячы ні на што, прынесці Галене: няхай ведае яго высакароднасць!

Ухапіўшыся за корань сасны, Сыракомля даволі лёгка саскочыў на прыступ, набраў маленъкую жменю пяшчотных пралесак. Іх жоўтыя сяродкі лучылі лёгкі салодкі водар, водар ягонага дзяцінства, першых вёснаў. І Сыракомля стала шкада загубленых кветачак. Аднак змяніць што ўжо было нельга. Трэба было неяк выбрацца наверх, дзе яго ўжо, можа, шукалі. Сыракомля спрабаваў падцягнуцца, учапіўшыся за карэнне. Але ўверсе нешта злавесна трэнула, а сасна раптам стала хіліцца ўніз і толькі нейкім цудам затрымалася ў апошні момант. Вільготны пясок пад ягонымі ногамі таксама ссоўваўся ўніз, ляцеў камякамі ў самую Лошу. І тут толькі Сыракомля зразумеў усю недарэчнасць свайго становішча: верх яму не ўзняцца, а ўнізе, метрах у дзесяці, віравала рака. Смерці, праўда, ён цяпер нібы і не баяўся. Гэта, здавалася, так проста: быць, а потым не быць. Але баяўся, што толькі пакалечыцца. І тады будзе смешна: уносяць яго, кавалера, з букецікам кветак у рукэ, у анелінскі дом, робяць прымочки... Не, смешнасці ён баяўся болей, чым смерці... Што ж тут рабіць? Каб быў бы дужэйшы ў руках, можна было б па ляшчыніку спусціцца яшчэ на адзін прыступ, а адтуль ужо сысці да грэблі праз Расалоўку. Але дзе тая сіла пасля ўчараашняга...

— Руку! Ну, дайце ж мне руку! — нечакана пачулася зверху.

Сыракомля ўздрыгнуў: той самы голас ён чуў сёння ў сне! Ну, вядома ж, гэта быў голас Каліноўскага, як толькі адразу не прыйшло ў галаву. І гаварыў ён і тады і цяпер адны і тыя ж слова.

Глянуўшы ўверх, Сыракомля пабачыў, што Каліноўскі сапраўды працягвае яму руку — выставіўшы, як і на павітанні, адзін палец уперад, а астатнія сашчаміўшы разам. Цяпер аднекуль з'явілася і сіла. Паклаўшы кветачкі ў кішэню, Сыракомля прысеў, а затым спружыўся, падскочыў, ухапіўся aberuch за ягоную руку і павольна пачаў падцягвацца ўверх. Пад хісткімі ногамі пясок усё асыпаўся і асыпаўся. Але моцная рука цягнула — аж пакуль галава не паранялася з абрывам. Тады другой рукой Каліноўскі падхапіў Сыракомлю за локаць — і рвануў на сябе. На нейкае імгненне яму здалося, што яны не ўтрымаюцца і абодва паляццяць у рэчку. Але апошнім нялюдскім высілкам ён усё ж утрымаўся. А Сыракомля, нібы

рыбіна, выкінугая падсечкай на бераг, ужо ляжаў каля ног свайго выратавальніка, які зараз жа дапамог яму ўстаць, абгрэсці ігліцу і пясок.

— Як жа вы, шаноўны пазце, апынуліся ў гэтай п-пастцы?

— Па дурноце сваёй — палез па кветачкі, — закашляўся Сыракомля. — А потым ледзь не пляснуўся з гэтым дрэвам у Лошу, — ён паказаў на пахілую сасну. — Дзіўнае дрэва — нечым да мяне падобна. Танцуе над прорвай танец смерці. Як і ўвесль наш народ.

— Вы лічыце, што выступленне, пра якое мы ўчора гаварылі, п-падобна смерці?

— Не ведаю... Мяне яно палохае. І нагадвае гэтае дрэва.

— Аднак жа народнае выступленне — гэта непазбежнасць. Інакш мы вечна будзем тібець у п-пекле.

— А хто выступіць, міленькі ты мой? Ну, вы пойдзеце, ну, Шэміс яшчэ. Але Ляшчынскі не пойдзе, Лакуціёўскі таксама. А Дайнаровіч — дык той выдасць вас.

— Вы забылі пра графа.

— Ён у лепшым выпадку трохі грошай дасць. Калі вы будзеце змагацца за старую Рэч Паспалітую і дасцё слова не чапаць яго ўладанні... Ды бог з графам — графаў адзінкі. Куды важней, што не пойдзе новаспечаны грамадзянін Грыва. А такіх, пагадзіцеся, тысячи.

— Тут я вымушаны пагадзіцца з вамі. Упусцілі мы час. Трэба было б, каб мы волю мужыкам далі, а не цар... Цяпер скажуць, што шляхта п-паншчыну хоча вярнуць... Але яшчэ не ўсё згублена. Вёска пойдзе за намі, калі мы ёй абыщаем п-панскую зямлю, абыщаем кожнаму намераць яе так, як ён сам сабе намерае, ваюючы з царызмам.

— Тады шляхта не пойдзе з вамі. Напалохаеце вы яе, міленькі, — і баста.

— Горшая не п-пойдзе, а лепшая п-пойдзе! Вы ж, да п-прыкладу кажучы, п-пойдзеце?

— Не ведаю, Які з мяне стралок? Неяк з дубалтоўкай на зайца тлустага выйшаў — і то не наважыўся ў яго выстраліць. Няма ў мяне нянявісці супраць ворагаў нашых. У каго мне страляць загадаеце — у такога Серабракова, высакароднейшай душы чалавека?

— І добра, што няма нянявісці. Яна разбурае ў нас чалавека.

— Пачакайце, міленькі мой, нешта вы не тое гаворыце. Як жа без нянявісці ісці на варожае войска?

— А царскага салдата не ненавідзець трэба. Яго шкадаваць трэба, бо ён у засляпленні п-прабывае, чужую волю выконвае. І забіваць трэба, шкадуючы, разумеючы, што гэта ненатуральна.

— Значыць, да сякеры клікаць будзеце, — уздыжнуў Сыракомля, — як Герцэн.

— Няўжо ж, сабіраць п-пара сілы,

— Якія, дазволю сабе спытгаць, і якім чынам?

— Якія? Мужыкоў і лепшую шляхту. На Захадзе, п-праўда, п-пачынаюць ужо гаварыць, што галоўная сіла — гэта рабочыя. Аднак жа ў нас іх амаль ніяма. П-пакуль ніяма. А як? Цяжка сказаць... Хіба вось што. У дзяцінстве неяк я бачыў, як збіраліся п-птушкі ў вырай. Што за п-птушкі — сягоння добра не п-памятаю, але нейкія невялікія, можа, шпакі. Спачатку клінам туды-сюды, нізка над полем і лугам, сноўдала маленъкая купка, Але з кожным ваганнем да яе далучаліся ўсё новыя і новыя птушкі. І ўжо незлічонае іх мноства засціла ледзь не п-паўнеба. Так і нам, думаю, трэба чаўнаком сноўдаць па лясах і вёсках, фальварках і засценках, каб вакол ядра гургаваліся ўсё новыя і новыя сілы.

— А можа, неяк абыдзеца, — Сыракомля глядзеў бездапаможна, як малое дзіця. — Надта ж многа пральеца бязвінай крыві.

— І тым не менш гэта непазбежнасць,

— Але ж прыгон ужо адменены...

— Ну і што? Прыйгонніцва ўжо сапраўды калі не п-памерла, то п-памірае, Аднак жа яго смярдзючы труп доўга яшчэ будзе замінаць усім, смуродзячы навокал. І калі яго не п-прыбраць з дарогі... Вось глядзіце, — Каліноўскі паказаў уніз, на Расалоўку, — грэбля перагарадзіла шлях веснавой вадзе. І яна, сабраўшыся, пайшла праз верх, размыла насып. Так і народнае п-паўнаводдзе: калі яго штучна стрымліваць — абавязкова п-праправе.

— Значыць, раскапаць тую грэблю... Баюся, аднак, што тады сплыве, абліялее рака. Прыйдзеца ставіць новую грэблю. І так — бясконца.

— Дзе ж вы бачыце выйсце? — Схіляюся да думкі Ляшчынскага: патрэбна раўнамерная плынь.

— Так не бывае, — знецярпліўся Каліноўскі. — Наступае веснавое п-паўнаводдзе, п-праходзяць навальніцы... Якая ж тут раўнамерная п-плынь? Хаця, хто яго ведае, можа, у будучым, у разумным грамадстве, такая самарэгуляцыя і стане рэальнасцю. Дарэчы, ведаецце, якраз пра гэта ўчора мяне п-пытаў не хто іншы, як Серабракоў. Можа, вам п-пакажацца дзіўным, але, уліўшыся ў нашу кампанію, ён ужо ведаў пра ўсе п-папярэднія размовы, пра п-пажар.

— І я здагадваюся, ад каго. Толькі адзін Грыва мог яму расказаць, калі яны адводзілі на стайню каня. Ён мае ва ўсім гэтym нейкі інтарэс. Нездарма Серабракоў радзіў мне яго сцерагчыся.

— Цік-кава! — вочы Каліноўскага звузліся: дык вось хто, пэўна, параскідваў вулі раней, чым ён туды дайшоў, вось хто мог узяць пацеры.

— Трэба будзе ў што б там ні стала знайсці гэтага Грыву, з-пад зямлі выкапаць! І як можна хутчэй. — Каліноўскому карцела пайсці, але ж і тут ішла размова карысная, важная для справы. — Дык вось, гэты Серабракоў таксама п-пытаў мяне: а што п-пажары — гэта вечная непазбежнасць? Я адказаў яму наспех, што, мусіць, не, што ў будучым з'явіцца разумны ронд, кіраунікі якога не стануцца імкнуцца ні да асабістай карысці, ні да ваенай славы, а будуць толькі ахоўваць інтарэсы народа. Тады гэты ронд набудзе і здольнасць самаачышчацца, самааднаўляцца або, калі ўзяць нашу новую алегорыю, самарэгуляваць сваю пльнью... Але цяпер, калі ў краіне пануе вызыск і гнёт, трэба вадзе абнаўлення п-прабіваць рэчышча.

— І вы добра ведаецце, дзе капаць і калі? — у голасе Сыракомлі гучала іронія.

— Каб жа мы добра ведалі! — уздыхнуў Каліноўскі. Спрачацца з Сыракомлем, якому хацелася, каб усе лагічныя доказы прадстаўляліся яму ў вобразах, было надзвычай цяжка. Але Каліноўскі адчуваў, што гэта спрэчка праясняе і ягоныя думкі... — Усё цяжка п-прадбачыць. Калі адзін хоча аднаго, а другі — зусім супрацьлеглага, можа атрымацца тое, чаго не хацеў ніхто.

— Я ж во і думаю, што гэтую праклятую будучыню ўведаць, ну, проста немажліва. Хоць і плявузаў учора пра абы-што.

Каліноўскі паблажліва ўсміхнуўся. Адразу відаць, што паэты не чытаюць сур’ёзных філасофскіх кніг.

— Чаму ж немажліва, — адказаў ён. — Трэба толькі п-параўнаць сучаснае з мінулым і накрэсліць агульную лінію развіцця. Трэба ўзняцца над сучаснасцю хаця б да п-птушынага п-палёту. Возьмем гэтую рэчку, — Каліноўскі махнуў рукою на Лошу. — Як вы думаеце: куды яна цячэ, у якім кірунку?

— Здаецца, на ўсход, — няўпэўнена прамармытаў Сыракомля. — Калі суаднесці з сонцам, то на ўсход.

— Вось-вось! — узрадаваўся Каліноўскі. — На гэтым участку яна рэчывіста пльыве на ўсход. Але веданне больш агульных законаў п-падказвае мне, што я п-памыляюся, бяру п-прыватнасць, капрызны згіб за агульнае п-правіла. Бо Лоша можа ўпадаць толькі або ў Вілію, або ў яе нейкі прыток. Значыць, свае воды нясе яна не на ўсход, а на захад. У Балтыйскае мора... Так і ў гісторыі. Чалавек не можа высока ўзняцца над сабой і над сваім часам, дакладна знаць, па якой сцяжынцы яму лягчэй і гладзей ісці ў сённяшнія ночы. Але агульны кірунак, адкуль трэба чакаць узыходу сонца, нам добра вядомы.

— Ну, добра, — алегорыі, здаецца, пераканалі Сыракомлю. — Світанне, узыход сонейка — усё гэта добра. Пра гэта і мы з Каратаўскім пісалі. Але мы слаба ўяўляем, куды нясе воды наша бурлівая сучаснасць. Што за дзень прыйдзе пасля таго світання?

— На жаль, мы можам назваць толькі самыя агульныя яго абрысы. Гэта разняволенне сялян, нашых асноўных вытворцаў. Гэта большая справядлівасць, можа, яшчэ не цалкавітая, але большая, чым сёння. Гэта роўнасць для ўсіх народаў і ўсіх людзей, прынамсі, у дачыненні да паўсядзённага хлеба і п-працы.

— Якое ж мейсца ў гэтай прывабнай будучыні вы ўсе адводзіце нашай Літве і Беларусі?

— Якраз пра тое мне і хацелася з вамі п-пагаварыць. Гэта заблыганае і вельмі балючае п-пытанне... Наш народ спазніўся ў сваім развіцці і цяпер, хоць дарослы, усё яшчэ п-прабывае на стадыі маленства. Ён здаровы, п-поўны сіл і энергіі, але ў яго часткова адняло п-памяць і мову. Яго п-памяць не сягае далей п-падзеі 1812 года і п-паўстання Касцюшкі. Глыбей — змрок! А былі ж у нас п-першадрукары і мысліцелі, былі свае статуты і летапісы. Усё гэта сёння забыта, начыста забыта.

— Калі ў чалавека адбірае памяць, то гэта смерці падобна.

— А што я кажу... І вось над галавой гэтага дарослага дзіцяці скрыжоўваюць шпагі п-польскія і рускія п-палемісты. Зацяга спрачаюцца, не п-прыкмячаючы яго. А калі, робячы ласку, і п-прыкмячаюць, то адносяць яго выключна да свайго п-племя. І няўсям ім, што гэта хоць і роднае ім, але адметнае дзіця.

— Адметнае! Тут я з вамі, міленькі, цалкам згодны. Праўда, яно занадта доўга спіць.

— Што зробіш, не ўсе народы п-prasынаюцца адначасова. Вунь і чэхі толькі цяпер у сваёй ізбе сеймавай загаварылі па-свойму... Чарод за намі. Я ўпэўнены, што народ наш хутка збудзіцца, праб'ецца праз усе напластаванні і зойме сваё мейсца між іншымі.

— Прыгожа сказана, — зноў уздыхнуў Сыракомля. — І ўчора вы прыгожа і слушна гаварылі, і сёння. Але ж пакуль што гэта — мара, надзея, супраць якой учора вы самі так рашуча выступілі... Толькі — як гэтую ружовую мару зрабіць рэальнасцю?

— Як? Мусіць, кожны з нас п-павінен не стаяць убаку, а рупліва садзейнічаць.

— Я ж казаў ужо, што стралок з мяне — нікуды не варты.

— І не трэба страліць! Гэта было б барбарынствам, каб нехта пацягнуў вас у лес, на тое стрэльбішча. Зберагаць вас п-павінны, шанаваць, — Каліноўскому не хацелася ўдакладняць, ці то ён гаворыць тут ад свайго імя, ці то ад кагосьці іншага. — Бо ў вас ёсць куды мацнейшыя кулі, чым тыя, што могуць вылецець з п-паўстанцкіх ружжаў. Яны будуть цэліць у целы, а вы — у душы!

— Па-мойму, усё жыщё я толькі тое і раблю, што цаляю ў чэрствыя душы, — пакрыўдзіўся Сыракомля. Па ўзросту і вопыту павучаць тут павінен быў бы ён. А выходзіць нешта адваротнае.

— Не заўсёды трапна, шаноўны пане Сыракомля, далёка не заўсёды, — насупіўся і Каліноўскі. — Ваш Хадыка мог бы не замольваць грэх, а клікаць да помсты. Занадта многа ў вас добранькіх паноў і адданых ім сялян. Так можна прыйсці і да шкоднай высновы, што беларусіны — народ выключчны, а таму і выбраны. Ды і ўчора мне хацелася больш рэзка вам запярэчыць, калі вы заклікалі жыць толькі ружовай надзеяй. Але... — Каліноўскі адчуў, што перагнуў палку і Сыракомля зараз можа замкнуцца ў сабе. У такім выпадку трэба чалавека ўразіць нечым нечаканым. — Але ўзаемныя п-папрокі нічога не дадуць. Давайце лепш супольна п-падумаем пра будучыню... Мы нядаўна гаварылі пра наш народ, што ён падобны на вялікае дзіця, у якога па збегу акалічнасцей часткова адабрала і п-памяць і мову. Дык вось, шаноўны пане паэце, — голас Каліноўскага гuchaў узнёсла, можа, нават занадта, — вы п-павінны стаць тым чалавекам, які верне народу калі не мову, то хаця б п-памяць. Бо мова — гэта больш агульны клопат, не аднаго чалавека.

— Я? Але ж якім чынам?

— Узяць яшчэ адзін бар'ер, які аддзяляе вас ад народа! — пераканана сцвярджаў Каліноўскі. — Вы ўзраслі сярод гэтага народа. Яго думкі сталі вашымі думкамі, яго п-песні — вашымі п-песнямі, яго гісторыя — вашай гісторыяй. Аднак п-пераказваецце вы іх на чужой, мала зразумелай для яго мове. Таму і не ведае ён вас так, як вам жадалася б.

— То што ж тады загадаецце? — Сыракомля ўспомніў, што такія ж сумненні апаноўвалі яго пасля ўчараашняга адказу Грывы.

— Я нічога не загадаю, бо не маю на тое п-права. Загадаць тут можна толькі самому сабе. Але хачу спыгтаць: няўжо вас задавальняе ваша мейсца ў п-польскай паэзіі? Пагадзіцесь: лепей быць п-першым у сваёй вёсцы, чым другім у Рыме.

— Разумею. Пад вёскай вы маеце на ўвазе беларусінскую літаратуру. Але ж у гэтай вёсцы ўжо ёсьць валадар — пан Марцінкевіч.

— У п-пана Марцінкевіча няма такога ўзлёту. І такога імя. Ён не народжаны клікаць.

— А я хіба народжаны?

— Вы народжаны! Вы маглі б напісаць нешта накшталт чэшскага «Краледворскага рукапісу», чым адразу ўскalыхнулі б народную памяць. П-паверце, калі вы станеце п-пісаць на мове свайго люду, уся ваша творчасць набудзе новы сэнс. Вы будзеце тут п-першым або адным з самых першых. У вас з'явіцца п-перспектыва!

— Куды ўжо пры маім узросце, — слаба бараніўся Сыракомля. Яго знў здзівіла супадзенне: зусім нядаўна, выходзячы з анелінскага дома, ён

якраз думаў, што ў яго няма перспектывы. — Часам здаецца, што мне не меней чым сто год.

— А ў вас яшчэ няма поўдня!

— Да поўдня мне не дажыщъ... Сягоння ўпершыню я адчуў, што часу засталося ў абрэз.

— Тым болей, тым болей! Але я веру, што вы дажывеце і да п-поўдня, і да ціхага вечара, калі спадзе гарачыня і лягчэй будзе п-працаваць. А п-поўднем вашым няхай будуць новыя беларускія вершы — накшталт «Добрых весцяў».

— Вы і пра «Весці» ведаеце? — здзвіўся Сыракомля.

— І пра «Весці»! — пацвердзіў Каліноўскі. — Напішыце нешта такое або хаця перарабіце стары верш — каб Грыва і яму падобныя нарэшце зразумелі, хто іх сапрайдны вораг, а хто п-прыяцель. Каб іх больш не дурманілі царысцкія ілюзіі. Дарэчы, пішучы, можаце, дзеля ўздзеяння, выкарыстаць і сялянскія забабоны — саслоўныя, рэлігійныя. Усе, апрача веры ў прыход новага Напалеона Буонапартэ, у дапамогу Захаду. Мы п-павінны разлічваць па ўласныя сілы.

— Ну добра, напішу я... А хто ж выдрукуе?

— Надрукуем! Можа, у Вільні, а можа, у Беластоку. Мяне там з адным каляярам абяцалі п-пазнаёміць.

— Слухайце, міленькі, — раптам успомніў Сыракомля, — а вам не здаецца, што нас даўно павінны шукаць! Пані Галена, гаспадар, Марыська...

— Здаецца, даўно здаецца. Але мне хацелася давесці да канца нашу гаворку. Ёсьць у мяне да вас яшчэ адна справа, — прыгадаўшы Галену, Сыракомля тым самым напомніў Каліноўскаму пра тое вуснае даручэнне, якое ўчора яна перадала яму ў размове ля крыжжа. — Вы ж ведаеце, што па ўсёй краіне цяпер адбываюцца маніфестацыі. Аднак, п-праводзячы іх, нібы забываюць пра Літву і пра Русь. Мы п-павінны аднавіць гістарычную справядлівасць. Таму добра было б, каб хтосьці з імем паехаў цяпер у Варшаву і іншыя гарады, узніяў тым самым новую хвалю. Ад вас нічога болей не п-патрабавалася б — толькі ад імя Літвы чытаць вершы. Такія, як «Вызваленне сялян», «Лялька», а можа, і «Добрыя весці». Каб п-прыгадаць там, што і мы існуем.

— Але ж я хворы, недалужны, а сягоння з раніцы зусім блага сябе пачуваю, — бараніўся Сыракомля.

— У крайнім выпадку вас мог бы п-падмяніць Караганскі. Але ён яшчэ замалады, замала вядомы. А для спадмогі малі б з вамі п-паехаць, нібы два крылы гістарычнай Літвы, ад Русі — Марцінкевіч і ад Жмудзі — Акялайціс. Думаю, яны згодзяцца, калі згодзіцеся вы.

— Усё гэта надта прывабна. Аднак жа зусім нерэальнна. Пасля ўсяго, што здарылася ў Познані, мне проста не дадуць пашпарт. Пахвісней нізашто не дасць.

— А вы ў яго і не п-прасіце, — у Каліноўскага ўжо высpeй рэальны план.
— Прасіце ў ковенскага губернатара! Там у нас у канцыляры ёсць свой чалавек. Ён дапаможа вырабіць п-пашпарт. Што ж датычыца Марцінкевіча і Акялайціса, то...

— Так вось вы дзе! — з-за дрэў пачуўся глухі голас Шэміса. — А я бегаю па ўсіх ваколіцах, усюды вас шукаю. Пані Галена загадала на сняданне клікаць.

— Вы там, напэўна, паправілі ўжо галовы? — не то са шкадаваннем, не то з іроніяй спытаў Сыракомля.

— Дзе там. Ва ўсіх дрэнныя гуморы, усе пахварэлі. У графа мігрэнь, і ён ляжыць, абкладзены падушкамі. Мая таксама не ўстae, фукі строіць. Бачыце, яе ўчора не так прымалі... Швагра Яцака няма — кудысьці конна памчаўся.

— А Марыся? — вырвалася ў Каліноўскага.

— Нешта не відаць яе. Можа, на кухні памагае.

— Ну, добра, тады пайшлі, — пагадзіўся Сыракомля. — Ах, як шкода, пане Шэміс, што вы спазніліся. Тут пан Ка..., прабачце, пан Паляноўскі так цікава разважаў, што трэба ўсім нам рабіць...

— Вось-вось, і мяне гэта клапоціць, іншых гервятцаў. Запал у нас ёсць, а праграма цъмяная.

— Што рабіць? — перапытаў Каліноўскі. — Вясна ідзе! Сеяць, дзецюкі, трэба. Сеяць чыстае, правеянае зерне ў сялянскія душы. Можа, ураджай і не мы сабярэм, а наступныя п-пакаленні. Але п-пасеянае некалі ж ды ўзыдзе.

— А дзе браць тое зерне?

— У сэрцах сваіх! Усё, што набалела ў с-сэрцах!

— Гэтага мала. Хацелася б мець шчыгульны план.

— Трохі п-пачакайце. Спадзяюся, што да восені ўжо будуць п-пракламацыі з канкрэтнай п-праграмай, выкладзенай народнаю моваю. Толькі каму, у выпадку чаго, іх перадаць?

— Калі гаварыць пра Гервяты, — Шэміс глянуў на Сыракомлю, але той ішоў уперадзе і, здаецца, не слухаў размовы, — то можна мне або і іншым надзейным хлопцам...

— Не бойцеся, памяць мая ўчэпістая, але не зрадная. А друпі выпадак для с-сустрэчы калі яшчэ будзе.

— Завуць іх, на выпадак чаго, Ян Бумбуль і Часлаў Чапукойць. Ёсць яшчэ — ды не такія надзеіныя. Часам збіраемся, аднак не ведаем, чым такім заняцца.

— А вы ў лесе збірайцеся. Пад выглядам п-палявання на ваўкоў у стралянні цвічцеся. Галоўны ж клопат — сяляне. Ад іх цяпер усё залежыць. Гэта нам толькі здаецца, што п-поступ гісторыі вызначаюць нацыі, гэта значыць народы. На самай справе ўсё вырашаюць грамадскія слай, або, як іх яшчэ называюць, клясы...

Сыракомля тым часам, каб не замінаць у далікатнай гаворцы, вырваўся ўперад і даволі шпарка ішоў насустрач сонцу, шастаючы пантоплямі па мінулагодняму лісцю. Цяпер у яго было адно жаданне: наталіць смагу — і хутчэй дамоў, у Вільню ці Барэйкаўшчыну. Далей ад Галены і ўсіх гэтых янінак і марысек. Бог з імі, няхай жывуць самі па сабе, не вярэдзячы яго сэрца, а ён будзе жыць сам па сабе. Пачне новае, цнатлівае жыццё. Пераступіць сам праз сябе, як тады, калі надыбаў зайца-шарака: карціла выстраліць, а не выстраліў, стрымаў сябе, бо ўсякаму ж дыханню хочацца дыхаць... Вось толькі аддасць кветачкі Галене (Сыракомля дастаў з кішэні сурдуга прыплюшчаныя пралескі), папросіць чаго гарачага і знікне адсюль назаўсёды...

Галена сустрэлася на парозе салона ўчарнелая, расстроеная. Яна ўжо ведала, што паперы звечара зніклі, але хто іх узяў — Серабракоў, Грыва ці нехта трэці — упэўненасці ў яе не было. На ўсякі выпадак упрасіла Яцака з'ездзіць у Падушы і зрабіць ўсё мажлівае, каб знайсці Грыву. І цяпер у глыбіні душы ўжо кляла сябе, што была такая неасцярожная, хаваючы пакет на чыгусы і вачах. І ўвогуле — што ўзялася, як Людвік сказаў, за гэтую нябабскую справу.

— Дзень добры, Галенка! Як маешся, сэрданька? Вось я табе кветачак нарваў. Паглядзі, якія цудоўныя пралесачкі,

— Нясі іх Марысыцы сваёй, — помсліва прашаптала яна замест павітання. — З кім ночку правёў, а каму пралесачкі збіраў,

— Ты што, звар'яцела? — Сыракомля схапіў яе за плечы, моцна ўстрасануў, каб прывесці ў сябе. — Нейкі шпяктачкль зноў задумала? Нашто я Марысыцы і нашто яна мне?

— А гэта ты ў яе сам запытайся! Вярнуўшыся ад цябе, раніцай са мной гаварыць не захацела. Ляжыць ніцма, схаваўшы твар у падушку... Можа, ажыве, калі ты кветачкі ёй прынясеш! — голас Галены гучаў пераканана, і Сыракомля зразумеў, што для такіх абвінавачванняў у яе былі нейкія незразумелыя яшчэ яму падставы.

— Пабойся бога, Галенка! Дзецымі сваімі прысягаю, жывымі і мёртвымі, што ўсю ноч быў я адзін! Толькі кашмарныя сны да мяне прыходзілі... Зайздрасць вуснамі тваімі гаворыць, чорная зайздрасць. Каму ўжо

зайздросціць, а толькі не табе, і што за бязглуздзіцу ты прыдумала! — Сыракомля ледзь не крычаў.

— Цішэй, графа разбудзіш. Іншыя пачуюць...

— Ах, пачуюць! Дык няхай чуюць, якое ты няўдзячнае стварэнне! Я дзеля цябе ўсе кінуў, прыехаў сюды, а ты... Такую брудную плётку! Дзе тая Марыся? Не ўстае, кажаш? Ану — пайши да яе! — Сыракомля схапіў Галену за руку і пацягнуў за сабой. — Дзе яна? Паказвай!

Перакананая ў сваёй слушнасці, Галена не супраціўлялася. Наадварот, прайшоўшы сені, сама рашуча адчыніла дзвёры пакоя, у якім правяла апошнюю ноч.

Дзяўчына ляжала, адварнуўшыся тварам да сцяны. Але, па ўсім відалася, не спала.

— Марыся, скажы, толькі шчыра, як перад богам, куды ты хадзіла ў гэтую ноч. Вось тут пан Сыракомля...

— Пры чым тут пан Сыракомля... — Марыся ўся сцялася ад сораму і ўнутранага болю. — Ну, вінавата я, што не паслухала цёці і не пайшла, куды цёця сказала, а пайшла ў зусім іншы пакой — да маладога і вольнага. А болей, — здавалася, што Марыся вось-вось заплача, — болей я вам нічога не скажу. Хоць рэжце!

Такога павароту Галена ніяк не чакала. Выходзіць, яна выпраўляла, яна ж і асуджае. Асуджае, хоць выйшла ўсё па-другому... Галена ў адчай закрыла твар рукамі:

— Выбач, Людвік, мне, грэшнай. Гарэць мне ў пекле векі вечныя... Але павер, Людвік, добра я табе зычыла, угаворваючы яе, шчасця жадала!

— Куды ўжо лепшага шчасця жадаць! Тэатр устроіла! Як пешкамі, стала ўсімі гуляць! Ты б хаця пра яе падумала! Пра тое, што ёй душу надломіш...

Марыся роспачна заціснула ў далонь ражок падушкі. Плечы яе ўздрыгвалі.

— Ну, не плач, дзяўчынка мая, не трэба, — Сыракомля падышоў бліжэй да ложка. — Ты ж нічога благога не зрабіла. У кахранні грэху няма. Праўда, дрэнна, што зрабіла ты ўсё не па выбару, а па чужому прымусу...

— Выбар быў! — усхліпнула Марыся. — Я ўсё рабіла так, як сама хацела.

— Ну то і не перажывай. Хлопец ён разумны, сумленны. Дай божа, каб усе былі такія... Хочаш, я з ім пагавару.

— Адстаныце вы ўсе ад мяне... — Марыся раптоўна адварнула заплаканае аблічча. — Не трэба! Я з ім сама пра ўсё пагаварыла.

— Ну, як хочаш сабе, сэрданька, — Сыракомля хацеў пацалаваць Марысъку, але не адважыўся. Толькі паклаў каля яе твару пралескі. — Ну, бывай! Запрашай на вяселле! Абавязкова прыеду!

Не асмельваючыся глянудь Людвіку ў вочы, Галена выйшла ў сені, а адтуль, каб скапіць свежага паветра, — на веранду. Вакол было ціха, занадта ціха ў пароўненні з усім тым, што здарылася ў гэтую ноч. Толькі каля абшморганай вяроўкамі конавязі стаяў Шэміс з віленскім кур'ерам і вёў ціхую гаворку.

— Навошта, ну навошта ты гэтак зрабіла! — Сыракомля выйшаў услед за ёй на веранду і прыпыніўся побач, каля парэнчаў.

— Каб жыццё дало табе хоць якую сатысфакцыю. Бо я ўжо яе атрымала — ад Яцака... І не чакай іншых тлумачэнняў! Кабеты часта паступаюць так, што гэта пярэчыць усялякаму розуму.

— Ты мяне заўсёды ў якую гісторыю ўцягнеш: у адну, у другую, у трэцюю! Не відзелі б мае вочы.

Галена адчула, што зараз Сыракомля ўпадзе ў істэрку. Або зап'е смяротна — тут ці ў прыдарожнай карчме... Клін у такіх выпадках, здаецца, выбіваецца клінам...

— Вось ты мяне дакараеш... Вінавата я — нічога не скажаш... Але гэта мая віна — драбяза ў пароўненні з галоўным. Вялікая бяда звалілася на нас усіх, можа, і на цябе бокам.

— Горшага ўжо і не прыдумаеш...

— І тым не меней... Глянь онь на тыя вулі, — Галена ведала, што найлепей яго пераканаць зрокава. — Раскідалі іх начай. Пакет забралі — раней, чым здолелі мы. Вядома, ва ўсім я вінавата, толькі я. Нікчэмны з мяне канспіратар, маеш ты рацыю. Хаця, здавалася б, не раз ужо ездзіла... Ты ж не ведаеш: я прыезджала ў Вільню, будучы ў стане блаславёным — калі чакала сына. Везла з сабой і паперы, і зброю — і ўсё было добра. А цяпер... Думай, на каго хочаш: на Серабракова, на графа — на кожнага з нас.

— Серабракоў адпадае — не той чалавек... А ведаеш, хто мог гэта зрабіць? Толькі Грыва! Чуццё мне падказвае.

— І мы так падумалі. Яцак памчаўся, каб яго адшукаць.

— Аднак рацыі яго не разумею. Навошта яму?

— А я разумею, — Галене было халаднавата ў адной сукенцы, але неяк трывала. — Табе, мусіць, учора кінулася ў вочы падабенства яго да Марысі... Дык вось ведай: яна ўнучка Грывы, а Яцаку прыходзіцца дочкай.

— І Грыва помсціць за гонар сваёй дочки! Усё ясна: паніч пагуляў з прыгоннай дзяўчынай, а расплачвацца прыходзіцца іншым, — у Сыракомлі зноў зварухнулася злосць да Ляшчынскага.

— Не, тут усё куды складаней і куды прасцей. Як рассказваў мне Яцак, а гаварыў ён мне ўсю праўду, нібы на споведзі, сялянскай крыўды ў тым не было. Ці амаль не было... Неяк прыехаў ён з Дорпацкага універсітэта²³, каб летам адпачыць у Анеліне, пайшоў паглядзець, як нанятыя жнеі жнуць. А там відзіць, што вядомы ўжо табе Талочка прыстае да дзяўчыны. Яна здалася яму бледнай, хваравітай і ўвогуле вартай жалю. Ён уступіўся за яе, турнуў Талочку, пагаварыў з дзяўчынай, як не гаварыў з ёй, можа, ніхто. Ну, яна, удзячнай, вечарам і прыйшла да яго ў адрыну на сена. Усе жнеі пайшлі, а яна затаілася ў кустах і чакала, пакуль не сцямнее.

— Ого, то гэта ў іх у крыві — прыходзіць...

— А потым яны на Гурэльскай гары спатыкаліся, на фэстах разам бывалі... Але ўсё на свеце мае канец. Ён вярнуўся ў Дорпат, а яна зацяжкарыла. Піто яна толькі не рабіла, каб скрыць сваю ганьбу. Воўчае лыка піла і іншае атрутнае зелле. Хату за вугал падняць сілілася! Ад таго і Марыська цяпер кручаная такая... И вось прыехаў Яцак на вялікдзень дахаты, а Каруся, так звалі матку Марысі, памірае... Талочка яму сам пра тое са здзекам сказаў. Яцак пайшоў да маці, ва ўсім прызнаўся, запатрабаваў, каб Карусю перавезлі ў Анелін. Куды там — і слухаць маці не захацела, хоць сама ў маладыя гады была грэшная, праз радзівілаўскі двор у Нясвіш прайшла. Тады Яцак устроіў пістэрню, прыгразіў самазабойствам. И дзеля любімага сыночка Ляшчынская здалася. Карусю тайком ад яе бацькі, маці, праўда, ведала, узялі і адвезлі. Але не ў Анелін, а ў Дравянікі, да Дайнаровічаў, якіх ты ўчора тут відзеў. Каруся там пры родах памерла, дзяўчынку ж аддалі войту, а потым адвезлі ў Варшаву, у кляштар скавалі... Яцак надтаго перажываў усю драму, доўга не мог забыць Карусю, таму не жаніўся. А потым выпадак звёў яго ў Варшаве са мною.

— Вечна выпадак: то са мною, то з ім...

— Не злуй, Людвік. З табой мы тады ўжо нават не перапісаліся. А мне ж апора патрэбна была... Папоўз ён за мной, як сам выражаўся, прызнаўся мне ва ўсіх пачуццях. А тут я пытанне яму: чаму дагэтуль не ажаніўся? Ён мне па шчырасці ўсё і выклалаў. И тады я паставіла яму ўмову: аднаві справядлівасць! Пасадзі Марыську ў Анеліне, а з нас і аднаго маёнтка хваціць. Не магу я дапусціць, каб сіротка, да таго сястра майго Уладзі, крыўду ад нас цярпела... Так аказаліся мы ў Анеліне, і так усё адбылося... Гэта мне кара нябесная за грэшныя ўчынкі і думкі! Не паверыш, Людвік, учора нават зблузніла. Уявіла: Яцак апісвае Марысыцы Анелін, ты застаешся тут з ёй, творыш у шчасці...

— Вар’яцтва нейкае, кругом вар’яцтва! Мне да Пясэцкага трэба, а ты такое выДумляеш... Лепш вушы мае не чулі б!

— А колькі разоў ты казаў мне, што хочаш знікнуць з Вільні.

²³ Дорпат (Дэрпт) — цяпер Тарту, універсітэцкі горад у Эстоніі.

— То іншае... Кінуць усё на свецце, запісацца прыгонным да пана той вёскі, дзе нарадзіўся. Гараць спакойна зямлю ў невядомасці... Праўда, цяпер і прыгону ўжо няма... А так, каб яўна пайсці ад дваццаці сваіх душ і зажыць з маладой... Не, гэта нейкае, міленьская, насланнё на цябе надышло.

— Пэўна ж насланнё! — слова «міленьская» крыху супакоіла Галену: значыць, ён, уражаны сямейнай драмай Ляшчынскіх, ужо не злуюцца так, як раней. — Прыдумка дурной і зайдроснай кабеты.

— І як я цябе толькі какаў...

— Ну, добра... Але дзе цяпер шукаць паперы? І нашто яны Грыва?

— Як нашто? Каб засадзіць вас усіх у цёмную! А самому разам з Марысіяй гаспадарыць у Анеліне. Сялянская сквашнасць, міленьская, узяла верх над сялянскай прыстойнасцю. Смею нават падазраваць, што Серабракова ён сюды звёў. Бо хто ж яшчэ?

— Яцак павінен высветліць. Не хацелася ехаць яму, але неяк пераканала... Ды што тут ужо гаварыць. Давай лепей паснедаем. Гэй, панове, — гукнула Галена Каліноўскага і Шэміса. — Ідзіце сюды! Пара за стол.

У салоне гасцей ужо чакалі наздраватыя бульбяныя бліны і верашчака ў вялізной патэльні. З увагі на пост акрашана яна была толькі бабровымі каўбаскамі, якія, паколькі бабры жывуць у вадзе, прыраўноўваліся да поснай рыбы. На стале стаялі таксама розныя халодныя закускі. Але Сыракомля нават не дакрануўся да іх. Толькі папрасіў кубак гарачай гарбаты.

— Можа, кілішак настойкі? — сама прапанавала Галена, бачачы яго бледнае аблічча. Нешта вешчавала ёй, што гэта іх апошняе спатканне.

— Не, сэрца маё, з гэтым — скончана! Трэба ж некалі пераступіць праз самога сябе. А то хочам змяніць свет, а самі з сабой справіцца не можам.

— Дай божа, Людвік, дай божа, — Галена не дужа верыла ў гэта рагшэнне. — Тады хоць пасілься на дарогу. Дарога ж далёкая. А можа, яшчэ застанешся на які дзень?

— Ні ў якім разе. І так усё кінуў на волю сляпога лёсу.

— Ды і небяспечна тут заставацца, — перасцярог Каліноўскі. — Давайце будзем п-патроху раз'язджацца. Па аднаму — каб не кідалася ў чужыя вочы.

— Усяго цяпер можна чакаць, — трывога перадалася і Сыракомлі. — Нават самага найгоршага. Што ж, каму ў дарогу — таму час... Толькі дзе тая кніга, што мы ўчора хацелі чытаць? Можа, пакінулі ў хаце Касінскага?

— Не, яна тут, зараз п-прынясу. Учора вечарам узяў п-пачытаць, каб не заснуць раней часу.

— Вось-вось! Васпану не спалася, а Інышкі ад гэтага пасыпаліся на маю галаву, — упікнуў Сыракомля.

— Якія шышкі? — перапытаў Каліноўскі. Хоць ён не ведаў, на што Сыракомля намякае — на сакрэтныя паперы ці на Марысю, але пачырванеў аж да карэнъчыкаў русавых валасоў.

— Не трэба пра гэта, панове! — папрасіла Галена. — Не наклічце якой новай бяды.

Каліноўскі хуценька выйшаў у сваю бакавушку і праз хвілю вярнуўся з манускрыптам у руках.

— Цікавыя гісторыі! — сказаў, падаючы кнігу Сыракомлі. — Умелі нашы п-продкі п-пісаць.

— Яшчэ як умелі! Нам можна пазайздросціць. Трэба было б гэты рукапіс неяк выдаць. Скажам, у Адамавай друкарні... Ты дазволіш мне, золатца, — спытаў Сыракомля ў Галены, — узяць кнігу з сабой, каб парадаваць пачцівага Кіркора?

— Чаму ж, бяры. Праўда, не мая яна, Яцкова. Але спадзяюся, што і ён згодзіцца. Бо нашто яму?

— А прывітанне разам з кнігай перадаць? — не стрываў паэт.

— Перадай, калі лічыш патрэбным. Сама я ва ўсім вінавата, то чаму ж маю яшчэ на яго крыўдаваць? Няхай жыве ў шчасці... З гэтай Галвіяй. Толькі надта яна маладая, у дочкі яму пасавала б.

— Можа, яно і так, — Сыракомля ўявіў сябе з Марысяй. — Аднак што я буду яму казаць? Не малое ж дзіцё... І наогул, лёгка даваць парады, калі справа тычыцца чужой сям'і, — Сыракомля гартаў кнігу. — Такія рады часцей за ўсё непрымальныя...

На верандзе пачуўся грукат мужчынскіх ботаў. То Яцак вярнуўся. Доўга выціраў ногі, нібы адцягваючы сустрэчу з Галенай. Увайшоў пануры, з ускудлачанымі валасамі.

— Няма яго нідзе, — сказаў, праціраючы хустачкай запацелыя акуляры. — З пазаўчарашняга вечара яго ніхто ў вёсцы не відзеў. Хата замкнёна...

— Гэта д-дрэнна!

— Трэба ехаць у Вільню, знайсці недзе Серабракова. Не можа, міленькія, быць, каб ён нічога не ведаў.

— Здаецца, ён спяшаўся ў канцылярью губернатара, — успомніў Ляшчынскі.

— Я паеду! — загарэўся Сыракомля. — На ногі ўсіх падыму!

— Нельга нікога п-паднімаць на ногі. Чым больш асоб ведае, тым больш небяспека! Я еду, п-панове, п-першы і п-пастараюся дзейнічаць як мага асцярожнай. Калі што высветліцца — адразу дамо знаць.

Каліноўскі нібы раёуся з прысутнымі. Але голас яго гучай загадна. І ўсе пагадзіліся з ім, адчуваючы рацыю.

Паспешліва развітаўшыся з прысутнымі, Каліноўскі зайшоў у пакой да Марыські. Яна ўсхапілася, сказала, што зараз прывядзе сябе ў парадак і выйдзе яго праводзіць. І праз хвілю якую, калі Каліноўскі з дапамогай пахоліка запрагаў каня, сапраўды выйшла, навідавоку ва ўсіх, на двор. Пабачыўшы гэта, Сыракомля пераможна глянуў на Галену, якая, адхінуўшы заслону, стаяла ля акна.

— Што зробіш, — хутчэй перад самой сабой апраўдвалася Галена, — чалавек страляе, а пан бог кулі носіць.

Марыся праводзіла Каліноўскага да крыжа. І вярнулася назад паспакайнелая, нібы прасветленая. Высока трymала злётку павернутую ўбок галаву. І толькі ўсмешка была ніякаватая. Павітаўшыся з мужчынамі, яна адразу ж, як ні ў чым не бывала, стала памагаць цётцы прыбіраць са стала. Сыракомля тым часам ціха сядзеў на атаманцы, безуважна гартаў рукапісную кнігу.

— То адкуль усё ж яна? — спытаў у Ляшчынскага. — Якім цудам папала з Нясвіжа ў Анелін?

— Гэта сямейная таямніца, — неахвотна адказаў гаспадар. — А паколькі ў ёй закрануты і гонар жанчыны, то гаварыць пра ўсё гэта мне, самі разумееце, не надта хацелася б. Магу толькі сказаць, што адбылося ўсё без крадзежы і ў часы, калі радзівілаўская фартуна пераходзіла ў руки Вітгенштгэйнаў, не дужа законных нашчадкаў.

— Ну, а цяпер — можа частка магнацкай фартуны, у выглядзе вось гэтай кніжкі, перайсці ў руکі збяднелага шляхеткі, што калісці таксама служыў у Нясвіжы і таму мае права на спадак? — калі Сыракомля нешта прасіў, выражаяўся заўсёды мудрагеліста,

— Чаму ж, з задавальненнем ахвярую яе ў надзейныя руکі. Болей таго... — Ляшчынскі на момант задумаўся. — Каб здзейснілася мара, якую вы выказалі ўчора, я готовы перадаць вам Анелін у дажывотную дзяржаву. Праўда, з адной умовай — апекавацца вось гэтым дзяўчом, плаціць ёй арэнду, зрэшты, даволі сімвалічнае... Бо Талочку я праганяю. З дзісейшага дня!

— Дзякую за вялікі гонар... Месцы ў вас тут пекныя. Для натхнення — спрыяльнія. Але — не вазьму! І вы ведаеце чаму!

— Здагадваюся.

— А ўвогуле — дзякую! Дзякую за гасціннасць, за сэрца. І не трымай, міленькі, на мяне крыўды... Жыщё ўсё заблытала. Шануй яе, —

Сыракомля кіўнуў у бок Галены. — Глядзіце малога Уладзю. Можа, калі прывязіце мне паказаць, — Сыракомля расчуліўся ад свайго ўсёдаравання.

— Не крыгудай і ты, — Галена падышла да Сыракомлі і пацалавала прама ў вусны. — Жадаю, каб болей на тваім жыщі не было ніякай сказы, ніякай плямачкі. Бо цяпер ты павінен не толькі вучыць, але і весці за сабой. А весці дадзена толькі чыстым душой... І не трэба слёз, Людвік. Едзь сабе з богам! Не, пачакай, мы ўсе апранёмся і праводзім цябе — хоць да крыжа.

...Калі Сыракомля яшчэ раз развітаўся са старымі і новымі сябрамі і павярнуў каня на гасцінец, у яго было такое адчуванне, нібы звалілася з плеч гара. З Галенай усё скончана, скончана раз і назаўсёды. Цяпер не прыйдзеца больш хлусіць, ашукваць даверлівую, але ўсё ж чуйную Паўліну. Скончана ўсё і з Бахусам. Колькі ўжо ён ваяваў сам з сабой, колькі цярпеў паражэнняў, не маючи сіл, каб адмовіцца ад піва і шнапсу ў падвіленскай баварыі. Ды і нашто такая пакута? З сягонняшняга дня ён будзе выходзіць з унутранай барацьбы не пераможаным, а пераможцам! Нездарма ж ён не прыгубіў ні чаркі, устаўшы пасля кашмарнай ночы. Што яшчэ? Ага, слава... Што слава! Прывідны дым. Хто думae пра славу, той ніколі яе не здабудзе. Слава прыходзіць толькі да сціплых людзей, чыё ўсё жыщё — узыходжанне... Толькі вось што блага: ты не ведаеш, узыходзячы, ці твая гэта вяршыня, ці чужая. І на якую вяршыню ты ўвогуле здолыны... А можа, ідзеш па рауніне, а табе толькі здаецца, што ўзнімаешся над іншымі. Здаецца, бо, аслеплены пыхаю, прымаеш прывіднае жаданне за рэальнью існасць.

Аднак думкі Сыракомлі нечакана скіраваліся ў іншы бок; не ўсё яшчэ згублена. Бо застануцца дзеци. Няхай не такія, як выпеставаныя ў мірах, але свае, кроўныя. Застануцца сябры, улюблёныя ў літаратуру, і сярод іх — яго духоўны вучань Вінцэсъ Карагынскі. Застанеца, урэшце, айчыстая зямля, зямля бацькоў і дзядоў. І дзеля яе ён павінен пераступіць праз нешта ў самім сабе. Пачаць ўсё яшчэ раз нанава, каб, у рэшце рэшт, напісаць галоўную кнігу.

— Тпру, Баранавалока! — Сыракомля спыніў каня сярод чорнага, узаранага з восені поля, якое нецярпліва чакала першага дажджыку. Уперадзе чарнела карчма Бастомскага, на страсе якой зелянеў дробны мох. Далей, за рэчкай, віднеліся акружаныя дрэвамі вясковыя хаты. Ярка свяціла веснавое сонца. Але бясхмарнае неба было нейкае халоднае. І вечер дзьмуў сіверны. На момант Сыракомлі здалося, што гэта ніякая там не вясна, а глыбокая восень. Восень Жыцця. І, самае страшнае, не было прадчування, што з вясной, з веснавым пажарам, наступіць вызваленне. Трывожнае прадчуванне пажару было, але яно не суправаджалася прадчуваннем свабоды.

І тут Сыракомлю ахапіў жах, што ён не паспее зрабіць нешта самае важнае. Не паспее і не зможа. Бо ці валодае ён гэтай беларусінскай мовай у такой жа ступені, як польскай?!

Дастаўшы з-пад сядзення рукапісную кнігу, Сыракомля знайшоў у канцы яе чыстую старонку і ліхаманкава пачаў крэсліць. па ёй пляскатым нямецкім алавіком:

«Вясна будзе» — людзі баюць,
Ды нашто нам росквіт той?
Мы адвыкнулі ад мая,
Нас не выручыць ніхто.
Ў скутай інеем краіне,
Ў мерзлай пушчы векавой
Толькі елкі цяжка стынуць
Мёртвай зеленню сваёй.
Ды палі ў снягах калеюць,
Ды на гора і на смех
Мох магільны зелянне
На капцах мужыцкіх стрэх
Чэзнеш нівай непалітай,
Усялякі церпіш зброд,
Ці ўваскрэснеш? Ці жывы ты?
Ці забіты мой народ?
Каб вясне прабіць дарогу,
Каб калісь вярнуўся рай —
Слова праўды, пакуль змога,
Мусіш слухаць, родны край.
І тады адтануць гоні,
Цеплыней дыхне ралля,
Раем займецца зялёным
Маці родная зямля.
Пройдзе нівамі, лясамі
Бог свабоды залатой.
Калі мы не ўстанем самі —
Не падыме нас ніхто.

Апрача двух апошніх радкоў верш не задавальняў Сыракомлю. Занадта цъмяна, занадта алегарычна. А трэба — каб верш клікаў...

І таму распісаўся ўнізе: Міраслаў Варакомля. Няхай будзе бачнасць, што на ніве беларусінскай шчыруе яшчэ адзін аўтар.

Але тут жа падумаў: ці не будзе гэта калісьці ацэнена як звычайная палахлівасць вядомага польскага паэта, што пабаяўся прызнаць мужыцкую мовай сваёю?!

Перакрэсліўшы накрыж напісане, Сыракомля ўзяў чысты лісцік, укладзены кімсыці ў кнігу, і пачаў усё пісаць нанава:

Ужо пташкі пляоць усюды,
Ужо кветкі зацвялі...
«Вясна прыдзе» — кажуць людзі...
Но скуль прыдзе і калі?
І нашто ж вясна нам, божа?
Мы адвыклі ад вясны...
Елкі ў лесе, мож на стрэсе
Зелянеюць заўсягды...

Але далей не пісалася. Не было важкіх слоў.

«Закончу ў Вільні», — рашыў Сыракомля. І схаваў лісток у кішэню.

...У 1912 годзе Уладзіслаў Кааратынскі, сын Вінцэся, апублікаваў гэты верш у газеце «Кур'ер Літэвскі» ў сувязі з 50-годдзем з дня смерці вясковага лірніка.

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год

Эпілог

Як жа склаўся далейшы лёс герояў?

9 красавіка 1861 года Сыракомля быў ужо ў Коўне. Мястовая грамадскасць арганізавала ў яго гонар урачысты абед, які выліўся ў патрыятычную маніфестацыю. 10 красавіка да Сыракомлі далаучыўся Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, і яны разам паехалі ў Варшаву. Па дарозе ўсюды былі цёплыя сустрэчы. Сыракомля чыгай вершы. Але ў Варшаве ён раптам цяжка захварэў. Давялося вяртацца назад... У Сувалках вясковага лірніка арыштавалі, пад канвоем прывезлі ў Вільню, дзе пасадзілі ў адзіночную камеру цыгадэлі. Потым, пад націскам грамадскасці, выпусцілі пад нагляд паліцыі. І ўсё ж не ўгледзела яна! Сыракомлі ўдалося перадаць надзейным сябрам перароблены варыянт беларускага верша «Добрая весці», і ён двойчы быў выдадзены на Беласточчыне, у нелегальнай друкарні чыгуначніка Браніслава Шварцэ, разам з «Гутаркай старога дзеда» (аўтарства яе прыпісваецца Вінцэсю Кааратынскаму).

Прабыванне ў турме канчаткова падарвала здароўе Сыракомлі. 15 верасня 1862 года, у дзевяць гадзін вечара, ён сканаў. Прыйцелі ўсклалі на яго чало лаўровы вянок.

Кастусь Каліноўскі, як вядома, у 1862 годзе пачаў выдаваць першую беларускую нелегальнью газету «Мужыцкая праўда». У 1863 годзе ўзначаліў паўстанне ў Літве і Беларусі. Арыштаваны ў Вільні, у святаянскіх мурах, трапіў у лапы крызвавага Мураёва-вешальніка. У турме напісаў развіタルны верш, які пачынаўся са слоў: «Марысъка, чарнаброва галубка мая». Адны даследчыкі схільны бачыць у Марысъцы канкрэтную асобу, другія — абагулены вобраз айчыны. 22 сакавіка 1864 года Каліноўскі быў пакараны смерцю на Лукішскай плошчы — там, дзе цяпер ляжыць памятны камень.

Пра далейшы лёс Міхаіла Серабракова нічога невядома. Мусіць, пайшоўшы ў адстаўку, вярнуўся ў свой Звянігарад.

Нашчадкі Грывы і сёння жывуць у Палушах. Адзін з іх, празваны Баечнікам (на кожную аказію ў яго быў вершык), і расказаў мне сямейнае паданне: пра трагічны лёс свайго прадзеда, ягоную ўнучку, што гаспадарыла ў Анеліне, «правадыра паўстанцаў», які прыязджаў туды, і «нейкага слыннага паэта». Спачатку я не прыдаў расказу асаблівага значэння, але потым, супаставіўшы розныя друкаваныя і рукапісныя крыніцы, прыйшоў да вываду, што Сыракомля, і Каліноўскі, і Маеўская ўсё ж маглі сустрэцца ў Анеліне на пачатку красавіка 1861 года. І паводзіць сябе так, як апісана ў аповесці.